KARL RUMOR-AST

PALAVA PÄIKESE JA FANAATILISE USU MAAL

II OSA — TSEILON

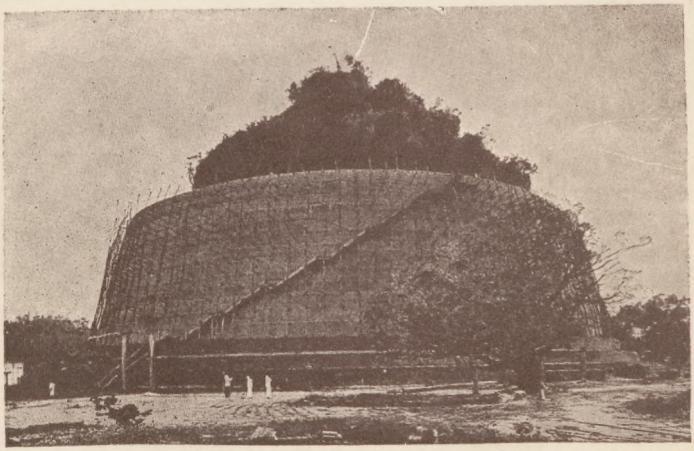

K. O/Ü. „LOODUS“, TARTUS

RAAMATUKOG
№
Friedrich Puust

Karl Rumor-Ast

Palava päikese ja fanaatilise usu maal

Reisukirjad Tseilonist ja Indiast.

II osa. — Tseilon (järg)

K.-Ü. „Loodus", Tartus
1930

ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim.
Kirjandusmuuseum
TÜGK
1972 : 7101

K. Mattieseni trükikoda O/Ü., Tartus, 1930.

I. TEATER.

Olin jälle Colombos. Linn lõplikult tuttav. Vaatamisväärsed kohad kõik nähtud. Külastasin isegi Galle Face Hotelli dancing'ut, kuigi ma pole tolle spordi harrastajaid. Soovitan teistelegi vaadata tantsu, mis toimub 35-kraadilises palavuses. Vaesed, higistnõretavad inimlapsed seal! Häda ei anna häbeneda ja daamid ilmuvad tantsusaali aluspesuta. Õhuke kleidiriie on varsti nagu pesukatlast võetud ja keerdub liimipaberina ihule. Seismine tundub pärast seda ebaesteetilisena, aga ka istumine ei paku mõnu. Näib, nagu oleks neid mereõnnetus tabanud, kust pääsesid ujudes. Ainuke kuiv ese nende läheduses on lehvik. Seda tarvitatakse meelsasti ning laenatakse vahete-vahel ka kavaleridele.

Härrad kannavad valget smokingit ja pehmet kraed, sest tärgeldatud pesu muutub varsti lödiseks. Aga juhtub sekka päris pariislikult noobleid isandaid, kes torganud endale monokli silma ning riietunud üleni villasesse. Ma ei tea, kas oli nende enesetunne fahrenheitlik või celsiuslik, aga vanad kolombolased silmitsesid neid igatahes kaastundega. Troopiline palavus ongi uustulnukatele just sellepärast jubedust sisendav, et nad ei oska rõivastuda geograafianõuete kohaselt.

Pärismaalastel tantsusaale ei ole. Teater peab neil küll olema, nimelt singaleesidel. Inimene, kes mind mainitud suhtes valgustas, julges pealegi kinnitada, et too olevat väga hea „esimese järgu" asutis. Etendused lähevad igal õhtul, kuid eriliselt nauditava programmiga

teisipäevadel. Siis esinevat kogu tegelaskond, laulu- ning tantsurühm hulka arvatud.

Minu õnneks oligi just teisipäeva õhtu. Lasksin uksehoidjat telefoni teel järele pärida, kuidas on lood ja kas oleks veel võimalik piletit saada. Vastus rahuldas kõigiti. Läheb rahvuslik ooper muusika ning trikkidega. Pileteid kassas maailm. Algus kell 9 õhtul. Palutakse lahkelt ilmuda. Lugesin küsimuse sellega otsustatuks ning hakkasin ettevalmistusi tegema.

Tahtsin olla hästi noobel ja näidata singaleesidele täit etiketilist lugupidamist. Rõivastusin õhtukohaselt smokingisse nagu nood härrad, keda olin imetelnud Galle Face Hotelli dancing'ul. Võtsin võõrastemajast *boy* kaasa ning sõitsime siis kahel rikšal. Tänavad olid tühjad ja pimedad nagu öösi enamasti. Ainult lahtiste esistega poodides, kus müüakse ööbijatele betelit, teed ja söögipoolist, helendasid tuled. Suur must pilv rippus *York street*'i kellatorni kohal. Välgujoad sähvisid laias kaares üle taeva ja pikne kõmises kuidagi rahulikult ning targalt.

Vaevalt olime jõudnud Tower Hall'i, kui hakkas pladistama sõredat vihma. Teatri kangialune täitus paari hetkega tihedast rahvamurrust. Need ei olnud aga etendusele tahtjad, vaid peavarju otsijad, kelle unele vihm ootamatult uputuse kaela toonud. *Boy* läks pileteid hankima ja ma võisin hoone välimuse vaatlemisega aega viita. Sain aru, et on tegemist suure kaubahoovi ümberehitamisega. Tänavapoolne külg moodustus laia-arkilisest võlvialusest, kuhu avanesid neljad teatrisaali uksed, kõik pärani lahti. Maja seesmus oli valgustatud, kuid tühi. Polnud kuski fuajeed ega riidehoiukohta. Toolide ridu paistis rohkesti.

Boy oli toonud endale kolmanda, minule — esimese klassi pileti. Astusime teatrisse. Imepäraselt suur ruum, korralda või hobustega võiduajamisi. Aluspõhjalt — pikergune nelinurk. Seinad puupaljad. Ei mingit kaunistist, isegi lavaeesriidel mitte. Vastassein avaneb, nagu esikülje

omagi, mingisse võlvialusesse, kus asub puhvet. See tuletab oma seadeldisega külapoode meelde. Ikka needsamad banaanid, hommikumaised maiused ja tee.

Isteplatsid algavad polsterdatud toolidega, millele järgnevad lihttoolide read. Siis — tükk lahtist põrandat, ei tea kas seismiseks või läbikäigu hõlbustamiseks. Tagumine osa saalist tõuseb nagu saunalava trepp lae alla. Seal istus ning kükitas juba rohkesti rahvast, mehi peamiselt, aga ka naisi. Mu smoking osutus ülimalt ülearuseks. Esimestel platsidel nägin ainult kolme härrat, needki argipäevses riietuses: õlgade katteks küll kuub, muidu tavalises seelikus. Istusid, toetades paljaid jalgu vastasolevatele toolileenidele ning ajades mingipärast, võib-olla ajaviiteks, varbaid harki. Hiljem lisandusid esimese ja teise klassi platsidele veelgi mõned härrad, ometi mitte nii rohkearvuliselt, et täita neljandikkugi mahukast ruumist. Päris teatripublik — too nimetu mass, kellele kõigil aegadel on püütud pakkuda tsirkust — asus ikkagi vaid saali tagumise osa treppidel. Eurooplasi polnud peale minu ühtki.

Nagu öeldud, lavastati tol õhtul suurt rahvuslikku ooperit, mille tekst ning muusika pärismaalaste eneste loodud. Lõpmatu hääletagavaraga mees seletas teatri tänavapoolses võlvistikus vihma alt põgenenud rahvahulgale etendusel oleva tüki sisu. Siis anti trummidega märku ning uksehoidjad sulgesid uksed. Kaks meest pikkades patsides asusid orkestriruumi, mis on ära seletatud — poolümmargune plekkvõre, mida ma alul pidasin suflöörikastiks. Hakkab helisema harmoonium trummi saatel või ümberpöördult: trumm harmooniumi saatel; mul oli raske seda täpsalt otsustada. Tänavamuusikaga oli kõrv vahepeal juba harjunud; see siin on aga tuliuus oma imelikkude helidega. Ei tahaks hästi uskudagi, et võimalik oleks säärast motiivita motiivi nootidesse valada. Aga ometi oli see avamäng ja pidi otsekui ühte fookusse koondama pärastise laulu ja mängu põhilisemad motiivid.

Eesriide kerkides, õigem, kahele poole laiali valgudes avaneb meile maantee, mille taga rikka valitseva vürsti lossitornid, riisiväljad ja templiõued. Paremal käel seisab põline mets baniaanitüvestikuga esiplaanil. Pisike poiss tuleb vingerdamisi maanteele, heidab seal pikali, väherdab, ahastab ja jutustab lauldes oma hädadest. Teda süüdistatakse mingis raskes kuriteos. Võib-olla pole ta seal lähedalgi seisnud; võib-olla on ta selle ometi korda saatnud, kuid siis kindlasti teiste mõjustusel ning ebateadlikult. Ta laul on nagu šaakali ulgumine, nagu raudades rebase kiunumine. Trummi põrin ja harmooniumi vilistamine ei sula sellega ühiseks tervikuks, vaid tahaks nagu poisile hoiatuseks ja hirmutuseks olla. Silmapilk saabuvadki tagaajajad, nabivad poisi kinni ning hakkavad teda lossi poole vedama.

Järgmises pildis näidatakse meile kõrget maharadžat, keda ümbritsevad salanõunikud ja õueteenrid. Too rahvas pole enam igapäevse tamuli ning singaleesi kombel riietatud kehvasse palakasse, vaid pikkadesse mantlitesse, mida kaunistavad väljaõmblused ja tikandid. Selgub, et maharadža, küllastunud hiilgavast haaremist, ihaldab lihtsat külatüdrukut, kes omakord armunud vaesesse tagaotsitavasse poisijõmpsikasse. Õuetimukas ähvardab poisi pea maha raiuda, kuna teised härrad endale kohuseks võtavad tüdruku lossi tuua. Maharadža käsutab moosekandid platsi. Algab tants. Selleks saabuvad saali kõik vürsti haaremi-iludused. Ka nemad liiguvad ja painutavad oma liikmeid maaniulatuvatesse palakatesse mässituna. Ainult esitantsijanna keerleb õhkutõusvates hilpudes, mis tükk-tükilt ta küljest lahti lendavad, kuni ta lõplikus alastiolekus maharadžale kaela langeb. Järeldus: viigileheta laval püsimine, mis Londonis kõvasti keelatud, on Colombos vaba. Stseen lõpeb kinnipüütud poisi saalipõrandale tõukamisega. Seal laulab ta ilmatu pika ning haleda aaria — ikka tollesama näljase šaakali ning rauus rebase häälega.

Hiljem järgnevates piltides näeme kohtupidamist poisi üle, orjaturgu Dekhanis, vaese tüdruku hurtsikut ja vanemaid, ohverdamist Kalile (vürst ja ta õukondlased pole buddistid), jahiseltskonda elevantidel, maduvõlureid ja kunstimehi, vürsti seadusliku abikaasa salasepitsusi mehe vastu, vürsti surma ja palju muud kirjut ning mitmekesist. Pildid lendavad kinolise kiirusega. Dekoratsioone vahetatakse otse mängu ajal nii lava tagaseinas, kui selle külgedel. Näitlejad teotsevad enamasti dekoratsioonide ees paljal põrandal, kus vaid vähesel mõõdul ümberkorraldusi ette võetakse. See tähendab, — täppis sündmustikukoht on kujutatud dekoratiivsetel palakatel, kuna tegevus ise sellest teatud määrani lahus areneb. Ei tahaks öelda, et see vaatamist tunduvalt segaks või et see oleks maitsetu. Selliselt üksi ongi mõeldav lasta järgneda pilti pildile, ilma et katkestada sündmustiku pinevust või panna vaatajaskonna kannatust kaalule, ja ilma et teatril oleks kasutada pöörlava.

Püüan endale aru anda, millistest eeldustest ja lähtekohtadest asuda selle etenduse hindamisele, et otsus õiglane tuleks. Võrreldes Euroopa teatritega on lavastus nõrk ning algeline. Aga mäng ise on ometi tõsi-teaterlik ning kunstipärane. Näitlejad hääldavad hoopis paremini kui meie keskmistes teatrites. (Singaleesid kõnelevad üldse kõlava ning puhta diktsiooniga.) Miimika on alati omal kohal ning mõjub vaatajatesse haaravalt. Muu seas esines kaks koomilist tüüpi: kaupmees-afganistaanlane ja vürsti õuenarr. Polnud sugugi vaja keelt osata, et nende suurepärasest mängust end kaasakistuna tunda. Iga liigutus, iga häälenüanss sädeles peenest huumorist ja loomupärasest komismitundest. Kõik osad, peale narride oma, esitati lauldes. Selles mõttes oli too näidend ikka tõeliselt ooper.

Lauldavate palade viisi kohta ei julge ma midagi lausuda. Lihtsalt — ei taju seda muusikat. Mulle tuli ette, nagu oleksid kõik kõõrutused ühesugused. Hääl

venib kõrges falsetis otsekui ilmatu pikk lint ikka üles ja alla, vahel ka kõverdumisi, vingerdamisi, kukerpallitamisi või koguni vurrina keereldes. Teatri primadonna — lopsakas noor naine vürsti abikaasa osas — jättis oma lauluga kõige rohkem euroopaliku mulje. Kindlasti võiks see andekas lavainimene ka Euroopa lavadel hea eduga esineda. Nagu pärast kuulsin, olevatki ta Itaalias õppinud ja just selle tõttu idamaisele kõõrutamisele teatud määrani võõraks jäänud. Meeste hääled olid väga tugevad, kuid minu kõrvadele võhivõõrad. Kui „Estonias" keegi selliselt ulguma hakkaks, põgeneks publik kabuhirmus tänavale. Saan aru, et see on maitseküsimus, mille üle vaielda ei kõlbavat. Võtan kogu oma tahtejõu kokku, et tungida sellesse muusikasse: kõik asjatu. Ei jaksa ega jaksa nautida. Jäingi sesse arvamusse, et singaleesid pole laulu- ning muusikarahvas.

Ka tants jättis mu täitsa külmaks. On endastmõistetav, et ma siin baleriinide esinemist ega modernset „paljasjalgsuse" plastikat ei oodanud. Aga mõnda omapärast, ainuüksi Indiale tajutavat liigutust oleksin küll näha soovinud. Ent just seda polnud. Tantsijannad tulid tavalise tänavatrummelduse helidel lavale, tegid pas'sid paremale ning vasemale, hõljutasid käsi ja pihtu ning keerlesid ühisena grupina. Samad liigutused ning võtted läbistavad ka Euroopa rahvaste tantse. Võib olla mistahes arvamuses araabia naiste ropendavast kõhutantsust ja neegrite ülierootilisest puusade ning piha vänderdamisest, — selle omapärasust ja ainulaadsust ei saa ometi eitada. Siin aga ei hakanud mu silma midagi originaalset. Veel enam: puudus täielikult temperament. Ainult alasti tantsijanna, kelle osa sootuks eriotstarbeline, saavutas oma kõhu ja piha nurgeliste väänetega erootilise pinge effekti. Teistel alasti tantsijatel, kes ainult vahete-vahel loorist lahti koorusid, polnud sedagi pakkuda. Siit mu järeldus: muusikas nõrk, singalees jääb tantsus veelgi nõrgemaks; aga näitlemine on tal veres.

Mingipärast seisis kogu too õhtu mu meeles „esimese eesti laulumängu“ lavastamine Tartus „Handwerker-vereini“ aias. Mõtlen Ansomardi ja Miina Hermanni „Murueide tütart“. (Välislehtede sõnumis oli murueide tütrest saanud romaanikeelte-kõlaline „Murlei de Lutar“!) Muidugi ei saa neid etendusi võrrelda, aga mõningad paralleelid kippusid ometi pähe. Nii siin kui seal äärmiselt primitiivne lavastus. Nii siin kui seal halemeelne ja naiivne rahvaelu ülistamine. Kõiges muus aga põhjalikud lahkuminekud. Meil ainult t e h t i teatrit, siin on tõelik teater suure hulga elukutseliste tegelastega. Meie asjaarmastajatel näitlejatel puudus lavaline liikumise oskus, miimika ja hääl. Neil siin on eeskujulik hääletehnika, sügavalt haarav miimika ja treneeritud lavalised liigutused. Ühe sõnaga: n e i l o n m ä n g. Selle põhjal tohiks olla tõeksvõetav, et singaleesi teater praegu võrratult kõrgemal astmel seisab kui eesti oma 25 aasta eest. Tema tulevikku ei julge ennustada, kuigi usun, et Tseilonis kord väga kõrget teatrikultuuri võib imetella.

Tagasi pöördudes sisu juurde, pean uuesti selle naiivromantilist meelt ja lihtsustatud arengut mainima. Autor tuleb kõigist olukordadest nii välja, nagu see talle meeldib. Kui surmamõistetud poiss hukkamisele viiakse, ilmub metsast kobra ja salvab mõlemad timukad surnuks. Paugu pealt kukuvad nad maha ning heidavad hinge issandale. Samal hoobil paistab puude tagant halli habemega vanamees, umbes säärane, nagu meie jõuluvana, ja võtab hirmunud poisi oma hoolde. Vürst langeb ise neisse püünistesse, mis ta teiste jaoks üles seada lasknud. Palgalised tapjad, kes ta naisele otsa pidid tegema, torkavad oma isanda voodite vahetamisest eksitusse veetuna piikidega läbi. Lesest saab uue vürsti abikaasa (milline patustamine India kommete vastu, kuna seal ometi kõik lesknaised surmani leseks peavad jääma!). Ärmunud poiss pärib oma voorusliku pruudi ja saab maharadža kojas kõrgepalgalise koha. Headus võidab otse matemaa-

tilise paratamatusega, kuna kurjus niisama paratamatult põhja kõrbeb.

Punkt veerand üks lõpeb etendus. Eesriide kokku tõmbudes taob trumm veel õieti mehiselt ja ka harmoonium näitab, mis iganes võimalik. Ühegi peatuseta läheb see muusikaline kakofoonia riigihümnile üle: *God save the king.* Algupärasemalt, kui siin, ei saaks seda pühalikpidulikku viisi enam mingil moel mängida. Rõdurahvas tungib rüsinal uste poole. Ei ühtki käeplaksutust ega muud meeleavaldust. Mängule elasid nad ometi südamest kaasa. Seda tõendasid naerukihinad koomilistel kohtadel ja nutuhood kurbade stseenide möödudes.

Teatri tänavapoolne võlvialune on rahvast tühjenenud, sest vihm, mis hooga algas, lakkas sama järsult. Märg leitsak lööb õueastujale näkku. Rikšad keerutavad pisikesi vankreid, tungides üksteisest ette. Sajust on möödunud ainult paar tundi, aga juba jätab maa kuiva mulje ning tänavad on kohati täis magavate meeste kehi. Mitte keegi ei seleta mulle rahuldavalt, miks magavad ainult mehed tänaval. Naistest lubavad seda endale üksnes kerjused ja kõige põhjakihistunumad prostitueerijad.

II. SAARE SISEMAALE.

Juba esimene sõit saare sisemaale näitas, et Tseiloni raudtee, kuigi ta muidu mugavustega harjunud reisijaid rahuldaks, täpsast sõiduajast kinni ei pea. Rong, mis Colombo peavaksalist kell 7,55 teele pidi asuma, sai hakkama selle ülesandega veerand tundi pärast kaheksat. Reisijad olid juba ammu varem kohal. Nad saabusid peaaegu eranditult jalgsi. Suurt pagasit nendel pole ja sedagi natukest, mis neil on, kannavad nad pea peal. Tamul ja singalees on liiga hellad selleks, et vaevata käsi pakkide kandmisega.

„Milleks siis jumal inimesele pea on loonud, kui seda ei kasutata?!" arvavad nad ja žongleerivad nagu liikuvad kraamiriiulid vaksali viaduktil ning platvormidel. Niisugusest mehest ja naisest tuleb hirmuga eemale hoiduda, sest kokkupõrge temaga võib kergesti katastroofi esile kutsuda, hoolimata imestusväärsest tasakaalu hoidmise oskusest.

Mul on ainult kaks väikest sumadani, millega ma ise kergesti toime tulla oleksin võinud, kui seda aga lubataks. Ent seda ei lubata! Vaevalt läbeb rikša vaksaliesisel peatuda, kui kümmekond pakikandjat meid sisse piirab. Nii palju energiat ja käskimisoskust mul ei ole, et suudaksin üht ainsat meest oma kraami kandma sundida. Oh, ei kaugeltki! Üks tõmmunahkne haarab ühe, teine teise kohvri endale pealaele. Kolmas on nii krapsas, et lippab mu kirjutusmasinaga, mis ainult üheksa naela kaalub, joostes minema. Ja nii sammun ma siis

meestekarjaga, nagu oleks mul jumal teab millised pagasivirnad kaasas.

Konduktor näeb seda eemalt ja ruttab omakord appi. Tal on prillid ninal ja kiiver peas, aga jalad paljad. Teeb näo, nagu oleks ta mu igivana tuttav ega mõelnudki muule, kui minu vastuvõtule. Selle asemel, et hoolitseda rongi ärasõidu eest, avab ta mitu rida uksi ja tutvustab mind kupeede sisseseaduga. Olin naiivne olnud ja Cook'i reisibüroo nõuandmisi arvestanud: võtnud esimese klassi pileti. „Õige džentlmen sõidab Tseilonis ainult esimeses klassis," tõendati Cook'i pool. Nüüd aga selgub, et teisi esimese klassi reisijaid polegi. Saan endale hiigla apartemandi, milles mu kõhetu isik ja nigelad pakid ainult ühe nurgakese täidavad.

„Ei tea, kas džentlmenide tõug Tseilonis otsa on saanud?!" mõtlen. Kuid hiljem, tehes rännaku naabervagunitesse, näen, et džentlmenid ja leedid end suurepäraselt teises klassis on mõistnud mugandada. Neil pole seal põrmugi halvem kui minul, sest ka seal on kupeedesüsteem ning igale reisijale kuulub praegusel turismivaesel ajal omaette sohva. Talvekuudel on lugu muidugi teine: siis ründavad saart loendamatud võõrastesalgad.

Kolmas klass Tseiloni raudteel sarnaneb meie suvitusrongiga. See tähendab: vagun ei jagune mitte kupeedeks, vaid pingid reastuvad seinast seinani, läbikäik keskel. Põrand laotakse korve ja kotte täis. Inimesed kükitavad pinkidel, kiskudes jalad istmiku alla. Puhtust ei suuda seal keegi pidada, sest sõitjad loevad enda vooruseks banaanikoori ja muud ülearust põrandale loopida. Reisijate eraldumist uskude, rahvuste ja kastide järgi ei ole märgata. Nähtavasti on Tseilon nendest eelarvamustest juba üle jõudmas.

Ebameeldivalt mõjub Tseiloni raudteel vagunite madal lagi. Ometi pole vagunid ise madalamad ega muidu väiksemad meie omadest. Järele pärides selgub, et tegemist on õieti kolme ülestikku asetatud laega,

mille vahel asub tühi ruum ventilatsiooniseadistega. Kui katta vagun ainult ühe laega, siis köeb päike selle niivõrt kuumaks, et reisijad palavusest lämbuksid. Lisaks üldisele ventilatsioonisüsteemile kinnitatakse iga kupee lakke elektrijõul töötav propeller, mis õhus keerdtormi tõstab. Tänu sellisele hoolitsemisele ei muutu isegi keskpäevane palavus reisijatele liiga koormavaks.

Olles õiendanud pakikandjate vaevatasu ja kritseldanud taskuraamatusse mõne märkme, panen tähele, et rong peaks juba sõitma. Reisijad aga jorutavad ning lorutavad platvormil ega mõtlegi rutata. Ühed neist lamavad või kükitavad mõnusalt katusevilus, teised istuvad pinkidel ning mäluvad betelit. Kui nad oma suu avavad, lendab punane sülg üle platvormi ääre ja rööbaste kõrvale tekib säärane loik, nagu oleks sinna kupusarv tühjendatud. Lamajate ja istujate vahel askeldavad õige mitmet liiki kaubamehed, müütades banaane, betelit, limonaadi ning maiustisi. Näib, nagu poleks sel rahvahulgal ajaga mingit kaupa tehtud. Teda ei pahanda rongi hilinemine ega ole ta üldse ilmunud siia sõiduplaani kohaselt. Kel tarvis reisida, läheb lihtsalt jaama ja vaatab seal, mis aeg ja ilm toob. Isegi ööbimine ei valmista talle muret, sest keha sirakile tõmbamiseks leidub kõikjal ruumi. Alles pärast konduktori märguannet võtab ootajate hulk vaevaks vagunitesse pugema hakata.

Nüüd, jumal tänatud, näib kõik olevat korras. Kuid ikka veel oodatakse, ikka veel seistakse. Ei pääse liikvele. Vist puudub mõni tähtis kaasareisija. Ning ennäe, eks tulegi kolmekesi naised, hiiglasuured kandepuud õlal. Nad vaterdavad omavahel nagu virgad tatraveskid, ja suured korvilausakad, mis nööride abil kandepuu otstesse riputatud, kõlguvad tühjalt sinna-tänna. Mulle näib, nagu polekski need naised, vaid liikuva jalastikuga pannkaalud. Konduktor hüüab nendele paar krõbedat sõna ning kaalud pistavad jooksma. Korvid kõlguvad imeväärselt vintavänta.

Siis vile ning vagunid nõksatuvad. Jaamaülem vahib naistele muigava näoga järele: peale said tatraveskid! Aga nad oleksid sama hästi ka maha jäädа võinud, sest ega nendelgi polnud sõiduaeg otsa ette kirjutatud. Aedvili, mille turule viisid, oli müüdud ja — aega homseni maailm.

Enne linnast lahkumist sõidab rong üle Kelani Ganga. Vesi on must nagu tõrv, ometi mitte sogane. Kuigi praegu — hommikul kell pool üheksa — pole suplustund, kubiseb ganga kallas kirjust inimhulgast. Need on peamiselt naised, kes siin veest ja soojusest mõnu tunnevad ja päikese käes pesu pleegitavad. Mehi on vähe, needki ametis: pesevad pühvleid, parandavad lootsikuid ja kongivad pikkade ritvadega jõepõhja — milleks, ei tea. Minu tähelepanu köidab elevant, kellel kaks meest kukil. Alul näib, nagu seisaks loom kolmveerandi korpuseni vees, jalad põhjas. Aga siis märkan, et vool kannab hiiglast edasi. Mehed kahekesi kükitavad ta kaelal, küürides luuaga looma selga. Elevant ise puristab londiga vett, nii et järjest uued ojad üle ta kõrvi kogu voolavad. „See on ju liigutav kooperatsioon!" mõtlen ma, ja nii loom kui ka mehed võidavad mu sümpaatia. Veepinnal püsimine ei sünnita elevandile nähtavasti mingit muret. Igatahes ei ole näha, et ta oimugi liigutaks; aina kuulab ja mõnuleb.

Pärast Kelani Gangat tuleb veel üks pisike oja. Pange tähele: singaleesi keeles, mis õige lähedane muistsele sanskritile, hüütakse väheldast jõge nagu Eestiski — *oya*! Kui rong tollest *oya*'st üle jõuab, jääb Colombo oma kookospalmi-alleedega, oma sagiva rahvamurruga ja ilupõõsastesse peidetud *bungalow*'dega lõplikult maha. Parempoolsesse vaguniaknasse paistab päike. Hoolimata sinisest klaasist, mis valgust sordiini all hoiab, tungivad kiired läbi riiete ja nõelavad ihu. Ma ei tahaks ometi kardinaid alla lasta, sest maastikud kummalgi pool nõuavad tähelepanu.

Karutantsitajad Colombos võistlevad teatri ja kinoga.

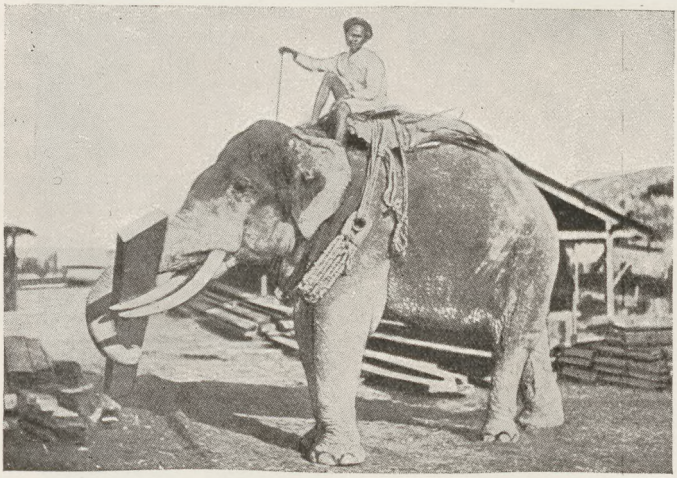

Tööelevant.

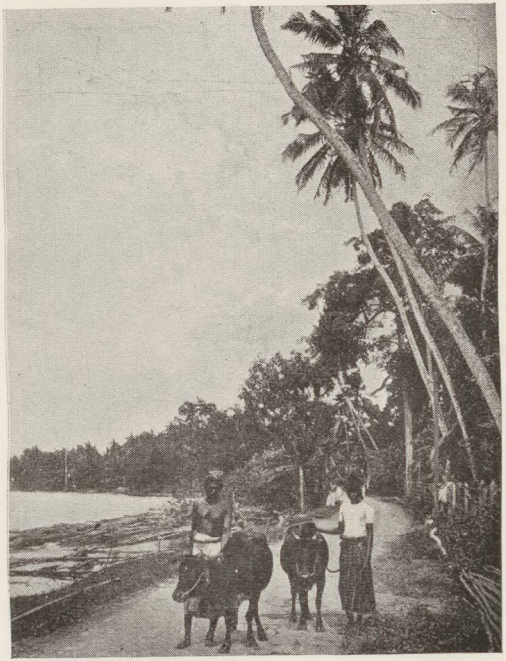

Küla maanteel.

Budda mungad.

Tee, nagu märkan, on kaherööpaline. See ei tähenda veel, et kõik Tseiloni raudteed säärased on. Enamik neist jätab palju soovida, sest nad on kitsarööpalised. See liin, mida mööda sõidan praegu ja mis viib saare südamaistesse mägedesse, kus asub endine pealinn Kandy, on kõige vanemaid ning korralikumaid. Ta avati juba 1860. aastal ning lõi Inglise valitsusele rohkesti poolehoidu saare rahva keskel. Alul olid teemeistriteks, vedurijuhtideks ja konduktoriteks eurooplased, nüüd — eranditult pärismaalased. Kuuldavasti saavat nad oma ülesandega väga hästi toime, ainult teotsemistempo olevat neil aeglane. Igatahes pidavat nad raudtee välistel ametitel paremini kohanema kui valge tõu esindajad, sest viimastele teeb liigne palavus kohusetäitmise raskeks.

Laiub ikka veel rannaeelne madalik, kus sõidame praegu. Kookosed ei kasva enam metsana, vaid salgastuvad saartekaupa. Eriti rohkearvuliselt esineb pandaane. See puu on kahtlemata lähedane sugulane palmidele või ehk loetaksegi teda palmiks. Kasvult meetrit viis, omab ta jändrikku tüve, mis tihtilugu juba maast madalast jaguneb mitmesse harru. Iga haru lõpeb pikalehelise ladvatutiga. Ma ei saa päriselt aru, kas pidada teda puuks või põõsaks. Igatahes on ta lai ja enam-vähem alati nagu sasitud. Madalamatel kroonidel ulatuvad lehed otstega porri. Kõrgemad kroonid on ebasümmeetrilised ja omavad hulk kõdunevaid lehti. Ei saa öelda, et see puu ilus oleks, küll aga iseäralik.

Ka väikeseleheliste puude pere muutub õieti tüübirikkaks. Nende keskel leidub rohkesti sääraseid, mille lehed sarnanevad akaatsia ja pajuga. Põõsaste keskel valitseb ülekaalukalt loorberi- ja mirdileheliste formatsioon. Õitsvaid puid ja põõsaid on vähe. Selle eest aga rohkesti värviliste lehtede esindajaid: peamiselt roostekarva punaseid ja kreemkollaseid. Elamute lähikonnas kasvavad imelopsakad banaanid. Jaama õuedes õitsevad

punased, sinised ja lillad buganviiliad. Meie kodumaa puudest ei paista ühtki silma.

„Nii siis — troopika!" mõtlen. Kahjuks ei vaimusta pilt mind põrmugi. Kõik, mis näen, on kohutavalt argipäevne. Nii pea kui mets ja põõsastik rebeneb, astub vaate ette mülkane riisiväli. Seal rändavad alasti kulid, poole kehani poris. Nende töö koostub mitmekesistest mulle tundmatuist toiminguist. Mõned lobistavad traatvõrguga muda. Teised töötavad labidatega, juhtides vett ühest põlluosast teise. Kolmandad on tammide parandamisega ametis. Veetõstmist ja pumpamist ei esine siin, sest maastik on madal, minu silmale lausa soine. Tõsiasi on siiski, et kui kunstlikud mullavallid ära kaotada, ei jääks vesi mitte peatuma; niivõrt kallak on maapind ometi.

Nagu selgub, on märtsikuu Tseilonis parimaid riisikülvi aegu. Sellepärast seisavadki kõik väljad vee all. Ainult harva, kus peremees töödega liialt rutanud, rohendab noor oras. Neli nädalat hiljem esineks sama maastik sootuks silmirõõmustavamas rüüs. Üldine mulje ei oleks kaugeltki enam nii savilõrtsine ja laukane kui praegu. Sellele mõeldes pean meelde tuletama kevadisi künnivälju Eestis. Kas ei ole needki küllalt õudsed ja porised? Kas ei mustenda nad täitsa lootusetult? Kas ei ole neist otsekui rüüstang üle käinud? Aga see on meile kõik tuttav, nähtud ja me ei pane seda tähelegi.

Tahtes olla õiglane, pean tunnustama, et Tseiloni väljad on palju rõõmsamad. Nende üle ei ripu pikaajalise saju raskemeelne pilvitus. Õhku ei koorma jahedusega läbi imbunud rõskus. Taevas helendab peegelselgelt. Kuigi maastiku üldilme jätaks mällu kujutelma saviründelisest soost, kus metsad saarestuvad vaid kõrgematel kohtadel, paistab selle soo üle ometi võrratu päike. Igal rikkumatul maalapil, igas põldudevahelises sopis, kus inimene vägivalda pole tarvitanud, ilmutab loodus

ürgjõulist sigitamisvõimet. Massiivsed puud, sirutades laiali jämedaid oksi, on põimunud tihedalt väätkasvudesse, nagu kuuluks neile ülesandeks vedada kaasa oma pikal eluteel aplaid parasiite, mis ruttu kasvavad ning täisealiseks saavad, kuid veelgi rutem närbuvad, ülearuseks muutuvad ja kõdunevad. See ei ole nõrgemate mahatallamine tugevamate poolt, vaid üldine elunälg, elujoovastus, mis paneb pungad pragisema ja sunnib vääte kramplikult kinni hoidma esimesest küüntesse sattuvast esemest. Ei keegi saa seista siin üksi, omaette. Elu on nagu tuhandekoivaline meduus: kaisutab, lämmatab, ripub niidikese otsas ja keerdub köiena. Iga pea sirutub päikese poole, ronib üles, rühib võistlejast ette. Sellepärast ei näe siinne puuhiiglane õitsvamateski eluaastates päris värske välja: ikka koormavad teda mingid vanad roguskid, ikka varnastuvad ta küljes kõdunejate laibad.

Majad riisisoode ja metsatukkade vahel sarnanevad kaugeltvaadatuna meie popsionnidega, kui need vanadusest viltu vajuvad ja nende katus lagunemisajajärku jõudnud. Ligi tulles näeme, et siin tegemist on omapärase, kuigi primitiivse ehituskunstiga. Ei ole sugugi ükskõik, kuidas seinu savist üles pätsida ja neid palmilehtedega katta. Korralik mees ehitab majaesisele umbes süllalaiuse lava. Ukseava tehakse tavaliselt fassaadi paremasse külge ja nii lai, et see ühtlasi ka puuduvate akende ning suitsumulgu aset täidaks. Sarika otsad maja esiküljel jäetakse nii pikaks, et räästas ainult üle seinte ei ulatuks, vaid ka majaeelset lava kataks. Sagedasti valitakse seks otstarbeks kõverate latvadega palgid. Siis näeb ehitis välja, nagu oleks tal nokaga müts peas.

Mitte kunagi ei seisa maja päris lageda taeva all, vaid ikka kookospalmide vilus. Vaadeldes hulgakaupa sääraseid elamuid, näeme alles, kuivõrt tseilonlane armastab kookospalmi. Ta ei oskaks vist eladagi selle puuta. Mõni mees laseb kaks ja enamgi palmi katusest läbi

kasvada. Puutüvi on sel juhul postamendiks, millesse taotakse naelad asjade riputamiseks. Lage Tseiloni hurtsikutel ei ole, sest siinses kliimas hoolitseb iga mõistlik ehitaja õhuavaruse eest. Samal põhjusel pannakse sarikad nii paigale, et seina ja katuse vahele vähemalt jalalaiune tühi ruum jääks.

Oleme linnapiiridest ainult üksteist kilomeetrit eemale jõudnud, ent juba peatub rong kolmandat puhku. Jaama hüütakse Ragama. Ma tunnen seda paika: käisin siin läbisõidul omnibusega. Briti-Transvaali sõja ajal interneeriti Ragamas buuri sõjavange. Tol ajal laskis Inglise valitsus väljapoole paista, nagu oleks Tseilon valitud humaansetel põhjustel buuride vangistamiseks: saarel tervislik kliima ja eurooplastest elanikkude keskel rohkesti hollandi keelt kõnelevaid suurnikke. Tõeline põhjus seisis aga tolles, et orjapidamisest tüdinud plantaatorid katset tahtsid teha mustade tööjõu asemel valgete sunnitööliste rakendamisega kohvi- ning teeväljadel. Muidugi ei pidanud buurid Tseiloni palava päikese all põllutööle vastu ja hakkasid massiliselt surema. Nende sundijaiks ja päikesepiste kätte tõukajaiks osutusid suguvennad Hollandist. Näide, et veri mitte alati paksem ei ole kui vesi.

Alles pärast ebaõnnestunud katsetust ehitati Ragamasse barakid ning koondati kõik Transvaali sõjavangid ühte paika. Kuid tahtmatult tekib küsimus: miks osutus tolleks paigaks just nimelt Ragama? Tseilonis leidub tõesti paradiislikke paiku. Sõjavõimudel oleks tarvitsenud ainult kaart võtta ja näidata näpuga mõnesse mägisesse Tseiloni osasse (ütleme Kandy või Nuvara-Eliya läheduses, kuhu samuti raudtee juurde viib): siia ehitatagu kasarmud. Aga ei! Vangide ülemkomissar valib mingipärast Ragama. Colombo ümbrus on üldse väga palav ja rõske, eriti aga lõunapoolses osas. Nagu nägime, ümbritsevad Ragamat vesised riisiväljad, mille vahel ainult napid metsatukad. Kasarmud ise istuvad peaaegu

paljal savipõndakul. Buuri sõja ajal valitses siin veel malaaria; esineb praegugi sageli. Kas tõesti sõjavõimude instinkti leeripaiga otsimisel juhtisid humaansed impulsid?! Statistika tõestas tagantjärele rekordset sõjavangide suremust.

Muidugi on see lugu nüüd juba vana, ülekohus ehk buuride südameski ununud, aga inimeste ja aegade iseloomustamise huvides ei tahtnud ma sellest juhuslikult avastatud faktist ometi vaikida. Sõda on kõigil aegadel ja kõigi pikkuse- ning laiusekraadide all inimlaste vastu taevanikarjuvalt ülekohtune. Kui sõja ajal kuulete humaansusest kõneldavat, siis mõelge hotentoti moraalile. Reklaami otstarbeline humaansus on viigileht julmusele.

Tänapäev kasutatakse buuri sõjavangide kasarmuid immigreeritavate kulide barakkideks. Kuna kulide saabumise kulminatsioon langeb veebruarikuule ja aprillis need mehed juba *estate*'idesse laiali on veetud, siis leidsin ma barakkidest ainult inimest viiskümmend. Nad olid tulnud siia eranditult Madras'i provintsist. Nagu jutuajamisest selgus, komplekteeritakse tööliste salgad turgudel. Istandikkude omanikel on tööliste hankimiseks mingi keskbüroo. Selle agendid lepivad tööletahtjaga palga ning töö asjus kokku, ilma et tööline end kindla peremehe või palgaga seoks. Kõik säärased üksikasjad selguvad pärast paigalesaabumist. Hulk kulisid tuleb ka omal jõul, kuid Tseilonis peavad nad ikkagi mõne salgaga liituma, sest tööandjatel on kasulikum vahetalitaja abil inimesi rekruteerida, kui üksikute kulidega lepinguvahekorda astuda.

Oli palav keskhommik. Kulid lamasid enamasti põhuga kaetud põrandail, sest õues ei leidunud nende jaoks viludat paika. Koos tuulepuhangutega tuiskas lahtistesse väravatesse liiva ja prügi. Nagu Tseilonis kõikjal, nii vedeles ka siin otse lademeina banaanikesti. Minu meelest sarnanes see katusealune rohkem loomalaudaga, kui inimelamuga, seda enam, et mehed lamasid padjata

ning tekita peaaegu paljal savil. Kuna nad ka ise absoluutselt alasti olid (mille üle küll Tseiloni kliimas imestuda ei maksa), siis jättis pilt võrratult haletsemisväärse mulje. Ma teadsin väga hästi, et need mehed oma kodus sugugi paremates tingimustes ei asu ja et nad siinse olukorraga üsna meelsasti lepivad, kuid ikkagi tegi nende vaatlemine südamele haiget.

„Kust te süüa saate?" pärisin.

Nende keskel leidus ainult paar meest, kes oskasid kuidagi inglise keelt. Need näitasid näpuga ümber nurga ja tulid teejuhina kaasa. Lao all asus viis keedulõugast, millest kolm korras, kaks — lagunenud.

„Siin keedame," seletasid mehed. Toidumoon tuuakse nendele agentide poolt kätte: riis, kuivatatud kala ja juurvili. Kulud katab immigrantide büroo. Iga inimese kohta arvestatavat päevas 20 tsenti, Eesti rahas — 38 senti. Ütleme, et *estate*'ides kuli toitmine sama palju maksab (tõeliselt küll vähem) ja võtame kuli keskmiseks päevapalgaks 12 tsenti, siis teeb see peremehele 32 tsenti kulu iga inimese pealt (Eesti rahas 45 senti). Ei saa kujutellagi madalamat päevapalka. Ja ometi kaebavad farmerid „raskete aegade" üle, eriti kummitööstustes. Millega seda seletada, ei jaksa mu pea kuidagi kinni võtta.

Küsida seda kulidelt oleks muidugi mõttetu. Küll aga pärisin ma neilt, kas on nad naisemehed ja kas jäi neil koju lapsi. Leidus igasuguseid. Ülekaal näis siiski olevat abielulistel. Kas olete kirjutanud, kas olete saatnud enesest teadet? „Ei," raputavad pead. Pole kirjaoskajadki. Tuleb välja, et perekonnad üldse ei tea, mis meestega juhtunud. Läksid tööd otsima ning — jäid. Kui palju hulgub selliselt vaeseid kulisid! Igatahes on inimene sel maal hoopis kodutum kui nii mõneski teises kohas. See mõte läbistas ka praegu mu peaaju. Kulide baraki katus paistab vaksalisse. Kulid ise olid tulnud rongi vaatama. Aga need olid sootuks

võõrad näod. Oma tuttavaid ma nende keskel ei näinud. Ja nii jahvatab see immigratsiooniveski, kobrutades inimtolmu aastast aastasse.

Ragamast pöördub tee otsustavalt idasse. Maastik muutub märgatavalt kuivemaks. Riisipõllud jagunevad kvadraatideks ning veehoiule pühendatakse palju vaeva. Seni olin näinud ainult templilehmi, nüüd näen ka esimest karja. Lehmad on väikesekasvulised ja lahjade udaratega. Kahtlemata peab kari kuuluma mõnele suuremale istandikule, sest harilik Tseiloni talumees omab ainult kaht-kolme pühvlit. Kui tal just parajasti sõit või mõni vedu käsil pole, seotakse pühvel köiega põllule. Viljade järjekord on ikkagi nii joonestatud, et paar pisikest maalappi söödis seisaksid, sest heinamaid leidub siin ainult kõrgetes mägedes. Aedade püstitamisele ei mõtle Tseilonis keegi. Suurem osa maast näeb nii välja, nagu poleks ta kellegi omandus, kuid ometi kükitavad kõikjal elamud.

Mida kaugemale rannast, seda silmapaistvamaks muutub saare metsane iseloom. Juba järgmise jaama — Heneratgoda — ümbrus väärib rohkem aiandusena, kui riisimaana hindamist. Nähtavasti täidab riis ainult leiva aset, kuna peamist tulu viljapuudest saadakse. Siin kohtuvad kõik madalmaade kasutamiskõlblikud puuliigid, nagu kummi, kork, leivapuu, papaia; kõige pealt aga asendamatu kookos. Soodsa kliima tõttu on valitsuski Heneratgodale erilise tähelepanu lasknud osaks saada ja siia juba 1876. aastal botaanikaaia asutanud, mis nüüd katse- ja kasvatusjaama ülesandeid täidab. Pärisrahva elujärg jätab võõrale hea mulje. Majad on korralikult kaetud, loomad prisked. Võõras võib vagunist välja astumata heita pilgu elamute seesmusse, sest majad asetsevad lausa raudtee rööbaspaari kõrval, ukseavad pärani lahti. Suure baniaani all, mis nii välja näeb, nagu oleks püstitatud hulk poste ja kaetud rohelise katusega, seisis

umbes paarkümmend koolilast, tahvlid käes; nende keskel õpetaja euroopa riietuses.

Umbes kolmveerandtunnilise sõidu järel hakkab maa mägiseks muutuma. Rong sööstab tunnelisse. Kuna kokkuhoidlik raudteevalitsus üksnes kiirronge raatsib elektriga varustada, viibin mõne hetke absoluutses pimedikus. Uue valguse saabudes näen kummalegi poole teed tekkivat nurgelisi kivimürakaid. See pole graniit, ka mitte paas, vaid kohvpruun formatsioon, arvatavasti basalt. Üksikud mäemürakad ei moodusta siiski veel mäestikku. Nad vaid segavad avarat väljavaadet ning sunnivad raudteed abitult sinna-tänna keerlema.

Mulle näib, nagu oleks siin iga samm nauditav, nagu vääriks iga vaksali ümbrus paaripäevalist peatust. Õige Tseiloni ilu algab siiski paarsada meetrit kõrgemal õrnalt helendavates lehtpuumetsades, mis laskuvad lainetena künkalt künkale. Väliselt kujult polegi see eelmets, mille kasvu juhib inimese hoolitsev käsi, liialt erinev Lõuna-Euroopa omast. Suurem osa puid võiks seista kõrvu meie tammedega, pihlakatega ning jalakatega. Kuid imelikud tuttladvad lehtladvastiku vahel, tumerohelistena ripnevad lisakasvud ja banaanitõuliste looklehikud lõiguvad selle metsa eralduvateks paladeks. Metsa lähem joon ei moodusta hetkekski tervikut; üksnes kaugus sulab harmooniliselt kokku.

Paiguti on kirves halastamatult laastanud. Endisest metsaküllusest annavad tunnistust vaid hõredalt püsima jäetud suureksemplarid, mis seisavad nukrate vahimeestena madala kultuurtaimestiku üle. Kuski lõikas rong tihedasse kakaovõsastikku. Nii valkjasroheline ja mahlakas kui see väli näiski, ei asendanud ta minu meelest ometi Tseiloni algupärase looduse vormirikkust. Veel vähem rahuldavad silma teepõõsaste read.

Omamoodi rajapealseks jaamaks on Ambepussa jaam. Selle taga viib tunnel Maha Oya kärestiku vetest niisutatavasse orgu. Maastik muutub lõplikult mägiseks. Rong

sõidab vigurdamisi keerangute ja kitsuste kaudu, hoides esimesel kahekümnel kilomeetril ühist suunda jõega. Väljavaated vaguniakendest koostuvad kahest diametraalselt vastupidisest panoraamist: ühel pool viljakas org, teisel — rida mäeharju, mille keskel eraldub ilmekalt Alagalla kahepäine tipp. Mägede alumised veerud tõusevad enamasti trepiastmeliselt taevasse. Osalt on loodus ise heaks arvanud selliselt modelleerida. Suurem hulk terrasse kuulub aga inimeste loomingule, sest teisiti ei oleks mõeldavgi seda libamisi laskuvat maad aiandamiseks kasutada. Kuna mäeharjadest rohkesti ojakesi alla vuliseb, siis on suurematele terrassidele isegi hulk riisipõlde asutatud: töö, mis põrmugi kerge pole, kuid siinse elulaadi juures — paratamatu.

Pärismaalased hüüavad Maha Oya orgu „surmavarju oruks" selle erandlikult ebaterve kliima pärast. Raudtee ehitamise ajal tõusis suremus tööliste hulgas nii kohutavalt suureks, et saare kuberner valitsusele ettepaneku tegi töid lõpetada. Siis läkitati Londonist arstidest koostuv komisjon olukorda uurima. Kuid ka arstid ise jäid haigeks ega osanud õhumürgistuse vastu mingit abinõu soovitada. Viimaks tuldi heale nõule: tõmmati rööpad Maha Oyani ja sõidutati töölised töövaheaegadeks Colombosse, nii et nad ainult päise päeva ajal kardetavas orus viibisid. Kohe langes haigestujate protsent ning ehitus viidi lõpule. Ka praegu loetakse seda maakohta niivõrt kardetavaks, et reisibürood ja reisijuhid võõrastele soovitavad Maha Oyast peatumatult mööda sõita ning vaguniaknadki sel teel sulgeda.

Seal, kus surm peab alalist lõikust, valitseb vastukaaluks rekordne sigimus. Nii ka Maha Oya mail. Oleks asjatu mõelda, et inimesed siit kabuhirmus eemale hoiduvad. Mul ei ole küll asustamise tiheduse kohta statistilisi andmeid, kuid tõsiasi on, et viljarikas org taludest ja küladest kubiseb. Nagu inimene Veesuvi jalal otse podiseva laava kõrval viinamarjaaedu harib, nii töö-

tavad ka siin pärismaalased rohkearvulistes majapidamistes, seistes alaliselt pale palge vastu surmale. Banaani, kakao, mango ja ananase saak ületab selles orus Tseiloni keskmise viljakuse. Pool tiinu maad võimaldab kuuehingelisele perekonnale laheda elamise.

Kõige ilusam selles orus on Maha Oya ise, maetud hiiglakasvulistesse bambusepõõsastesse, mille vahelt vilguvad kärestikujõe vahused veejoad. Vastandina kuivapoolsetele kõrgustikumaastikele lokkab siin kõikjal roheline muru, kus kukerpallitavad päikese mõnul alasti lastekarjad. Hoolimata krokodillidest, kes siin ööl ja päeval ahnitsevalt luuravad, kubiseb jõgi neis paikades, kus ta vesi madalikke moodustades laiali valgub, pärlipüüdjatest. Need seisavad nagu kured poole tunni kaupa ühel paigal ning sukelduvad ainult harva vette. Ka kalliskive kannab voog mägedest alla. Nende korjamiseks nõutakse vastavat luba, mis määrusest tegelikult aga kinni ei peeta. Peale muu näib jõgi veel söödavate kalade poolest rikas olevat. Järeldan seda kuivatatava kala küllusest. Iga elamu juures venivad nöörid räästast puuokstesse. Kalad riputatakse lõpuseid pidi nööri külge. Seal nad siis kõlguvad ja pleegivad, ilma et vaja oleks neid enne kuivatamist soolvees leotada.

Nii pea kui raudtee ühele suuremale ristkuristikule on jõudnud, algab tõus mäkke ja Maha Oya bambusetihnikud kaovad silmist. Enne aga seisame hulk aega Rambukkana vaksalis, sest rong rakendatakse kahe uue veduri vahele, millest üks veab, teine tõukab. Reisijad kasutavad viivitust tee ja limonaadi joomiseks. Jaamahoone koostub, nagu Tseilonis enamasti, kolmest osast: kahest otsmisest korpusest ja lahtisest katusealusest nende vahel. Lauad kehakinnitajate jaoks asuvadki jaama vahemises ruumis, kus jahe ning tuulne. Puhvetit ja kelnereid ei ole. Kõik söödav-joodav ostetakse käsikaupmeestelt. Tee tuuakse jaama lähedalt *rest-house*'ist.

Hoolimata vedurite ähkimisest ning puhkimisest ede-

neb sõit nii aeglaselt, et lapsed meile valgeid templipuu õisi aknasse loobivad, mangudes selle lahkuse eest jootraha. Kuristik muutub iga minutiga sügavamaks, sest raudtee on nagu pael, mis laskub looklemisi mäeharjadest. Loendamatud pöörakud juhivad meid tunnelist tunnelisse. Maastik oleks täitsa Tirooli või Šveitsi laadiline, kui poleks võõraid lehtpuid ja eritõulisi palme, alates sõnajalakujulistest ning lõppedes gigantsete talipoodidega. Madalmaa taimestiku asemele astub Kesk-Tseiloni kirju floora. Kookosmetsad, millele kuulub rand, kaovad lõplikult. Selle eest kasvab kõikjal imesirge areka, kõhukas kituul ja veskitiivuline ravenaala. Õitsvatest hiiglastest rõõmustab rändajat akaatsialehine Tseiloni meepuu, tõustes lillavärvilise püramiidina sülda kaheksa maapinnast kõrgele. Koomiliselt äbariku kujuga üllatab vorstipuu. Ta omab pikki, vibalikke oksi, mis umbes nagu meie männil ühisest kasvujätkust laiali sirguvad. Viljakandmiskuudel — märtsis ja aprillis — kaotab puu kõik oma lehed. Okstest ripnevad alla viini vorsti taolised jubarikud. Kõige selle tagajärjel — lage ning lehitu — ei tahakski seda naljavenda elavaks taimeks pidada, vaid vorstide kuivatamise kärbiseks. Ta vili on maitsetu ning kasutamiskõlbmatu. Seistes kõrvuti tumeroheliste leivapuudega ja lopsakalt heledate banaanidega, on ta nagu lihamaiguliseks lisanduseks Tseiloni üldisele vegetariaanlikule põhilaadile.

Rong keerleb nüüd Alagalla mäe keskmistel veergudel. Paiguti tõuseb vaguniakna ette järsk raudkivisein. Sealsamas aga saabub ühetasane tükk terrassi, mis kaetud paksu huumusekihiga. Külamees valges linas kõnniskleb majaesisel ja vaatleb nähtava hea meelega oma viljeldavat põldu. Ega leidugi mujal teist selle väärilist. Mis seal kõik ei kasva! Kolmes astmestikus sigitab see muld: all juurvili ja ananas, selle üle banaanid, lõppeks — papaia.

Siis tulevad uued kuristikud, uued kiviseinad ja

nende taga uus terrass täpsalt samasuguse pererahvaga ning samasuguse põlluga. Majatagune osa terrassist kuulub harilikult riisipõllule.

Jälle tunnel. Pärast seda sild üle kitsa prao. Tiira ning viira sööstab kaskaad peadpööritavast kuristikust otse rongi alla. Jooksen teisele vaguniküljele. Jõuan visata ainult sajandiksekundilise pilgu aknasse: juba möödas! Tuhatnelja tuiskas vesi kuristiku rahnudel, kadudes sinetavasse tühjusse. Nüüd käriseb vastaskalda kivisein kaheks kumeraks tornijalaks ning rong sõidab nagu graniidist väravasse. Tolle taga avaneb jälle kuristik. Vagunid lausa nagu ripuvad graniitseina küljes. Terrassid, mis veel paari tunni eest paistsid ülalt, asuvad nüüd meie all. Hoolimata käredast päikesest näib, nagu oleks maailm täidetud sinise suitsuga või uduga. Selle järele tahaks arvata, et me vähemalt nelja-viiesaja meetri kõrgusel viibime. Kui siis veel paarist pisikesest tunnelist läbi sõidetud, peatub rong tühja vaksalihoone ees ja abivedur viiakse minema. Nähtavasti ei ole meil enam kavatsust kõrgemale sõita. *Kadikamuva* — loen jaama sildilt.

Siin esineb loodus sootu teissugusena kui varem läbitud maa-alades. Ei tahaks silmigi uskuda, sest viibime kõrves: sinkjas ning sünkjas kivikõrves. Puud on kidurad ja nagu murtud kontidega. Tuttavatest tunnen ära valgeõielise templipuu, mis alati toetub lühikesele tüvejäntrikule, ajab pahkamatekaupa jämedaid oksi, sama konarlikke nagu tüvi isegi. Kogu aeg ta muudkui sirutab neid haralisi oksi-sõrmi — kondilisi, reumaatilisi sõrmi — ei märka luua lehtigi, vaid kasvatab iga luuvaluse sõrme otsa puhma valgeid õisi, mis peaduimastavalt lõhnavad. Rahvas kogub neid uimastavaid lilli ja kannab templitesse Budda altarile. Sellepärast ongi vist Budda alati unine, vahtides pilukil silmil pool mõtisklevalt, pool magavalt maailma elule. Alul, kui see lõhn mulle ninna tungis, arvasin jasmiini haistvat. Nüüd tean, et

jasmiin, mille imaluses rohkesti hapukat vürtsi, kaugeltki nii oopiumiliselt peaajju ei tungi, kui templipuu läbi ning läbi päikesepisteline lõhn.

Jaamas ruttab üks ainus reisija rongile: pronksikarvaline mees, kollakas päevavari pea kohal. Ta kannab valget pintsakut paljal ihul ja triibulist lina puusadel. Mehe kannul kõnnib koer, keel suus ripakil. Et ennast mitte kraamikandmisega vaevata, on mees pambu koerale selga sidunud. Vaksalis saab koer tänu asemel sõimata. Talle näidatakse rusikat ja antakse mõista, et ta nüüd koju peab sõrkima. Loom pöörabki peremehele selja, longib mõttetult sinna ja tänna, märkab siis tiiki ning poeb vette; ainult ninaots jääb tast paistma. On imelik näha, kuidas siin kõik elavad olendid vette kipuvad. Ainult kanad ei leota ennast.

Vahelduv on siin kõik. Ei kesta kõrvemaastikki palju üle poole tunni; siis suubume põlismetsa. Meie pool raiutakse raudtee ääred lagedaks. Tseilonis ei ole seda kommet. Mets seisab nagu päratu müür tihedalt tee kõrval. Ei näegi õigupärast muud kui jämedaid tüvesid, mis mässitud roguskitaolistesse kuivanud kudedesse. Seda kõrvalist ribu-räbu koguneb aegade jooksul nii palju, et see iseenda raskuse all küüru vajub ning puujuurtele langeb. Kujutlen, kuidas need kõdunejad käijale tüütuks võivad saada ja kui tõkkeline oleks rännak säärases metsas.

Lehti ja latvu on vagunist raske vaadelda. Ainult siis, kui pistan pea poolenisti aknast välja, näen, kuidas längunud oksad taeva peaaegu kinni katavad ja kuidas sealt rasked puntrad lehti ning vitsu kottidena alla ripnevad. Loomadest pole tervel sel teel silma juhtunud muud kui koduloomi. Ka põlismets näib loomist tühi olevat.

Äkitselt pistab vedur vilistama, — mitte üks ega kaks korda, vaid nii pikalt ja tüütavalt, et näib, nagu tahaks masinist katelt viletoru kaudu aurust tühjen-

dada. Peatselt selgub ka selle põhjus: kesk põlist metsa läheb maantee üle raudtee. Lasipuid ja valvet ei ole. Pikatoimeline maamees võib küll kaugelt rongimüdinat kuulda, kuid arvatavasti viibib ta alaliselt nii sügavas mõttes, et teda ainult suurtükipauk suudaks äratada. Masinist tunneb muidugi oma kaasmaalaste mentaliteeti ja teeb kõik, mis tema võimuses. Nagu näib, see polnudki asjatu. Rongi möödudes seisis raudtee-ülekäigul katusvanker kahe hiiglapühvliga. Härjad olid nii ligidale aetud, et mees pidi neid ohjest kiskuma, vastasel korral oleksid nende ninad rongirataste alla jäänud.

Imelikul kombel lõpeb mets samuti kui algaski — ühe hoobiga. Jõudes lagedale, näen teda rohelise seinana venivat mägedesse. On see kaitse-ala, et sinna kirvest pole veel sisse pistetud? Kuuldavasti mitte. Ja nii toimibki see saar: igal sammul üllatus. Edasi venib tüüpiline Tseiloni keskmaastik: siin lapike põldu, seal sagar suuremaid puid, rühm palme, banaane, kakaod, aedviljad, teepõõsad, siis org, mägi, küngas, pisike jõgi, äkiline kivisein, kaljurahnud — uued põllud, lapike heinamaad ja — mis peaasi — kõikjal elamud, härjavankrid, suplejad, kulid, naised ja lastekarjad. Üldiselt palju tsivilisatsioonitunnuseid, kuid rahva töötamis- ja elamisviis veel päriselt metsmehelik, vähemalt pealiskaudse vaatleja silmis. Vastuoksuste, osalt — kurioosumite maa. Ilus ja värvirikas lõpmatuseni, kuid palav mitte vähemalgi määral. Päike — kõrvetav lõõsk; taevas — tuline raud; aga tuuleiil puudutab karastavalt ning õhk on kerge.

Keil üks päeval (umbes tunnise hilinemisega) jõuame Peradeniya Junctioni: kolmas sõlmejaam sedapuhku. Rong läheb Kandy'sse. Minu reisu eesmärgiks on aga esialgu Peradeniya botaanikaaed. Too asub Peradeniya uue vaksali (New Station) juures, kuhu umbes 7 miili sõitu. Siderong on vahepeal muidugi ära läinud ja mul ei jää muud üle, kui hakata teed jooma: Tseilonis juuakse alati ning igal pool teed, see on kord juba saare seadus.

Ka salkkond budda vaimulikke oli rongist maha jäänud. Nad jalutasid platvormil, pikad, kollased hõlmikud seljas ning samavärvilised lehvikud käes. Meil on tuulelehvik koketse daami, Tseilonis — vaimuliku tunnuseks. Liiga pikaks ei veninud see lõunane teetund ometi mitte: tuli mootorvagun ja viis meid sihile. Arvatavasti mõjus vaimulikkude meeste telefonikõne asja kiirustamiseks kaasa. Budda preester on Tseilonis kahtlemata mõjukam mees kui pastor Eestimaal.

III. NÄDAL PARADIISIL

Peradeniya, see on luule ja idüll. Ei tea, kas leidubki maakeral teist paika, kus kõik mitmekesidus ja ilu, mis omane troopikale, oleks esitatud sellises täiuses nagu siin. Palju räägitakse küll Buitenzorgi botaanikaaiast Jaava saarel, kuid autoriteetide-asjatundjate hinnang on üksmeelne selles, et oma asetuse, maalirikkuse, maastikulise võlu ja ka pindala suuruse poolest on Peradeniya Buitenzorgist kaugelt ees, kõnelemata tervest ning pehmest kliimast, mis püsib siin aasta läbi ühtlasena: keskmine aasta-temperatuur 24 C. Tähtsusetu kõrvalekaldumise toovad ainult Tseiloni palavaimad kuud — märts ja aprill. Siis püsib päevane lõõsk harilikult 37. püga1al. Pilviseid ilmu ei tunne Peradeniya üldse, kuigi seal aastas 195 päeval vihma sajab. Mitmesugustel põhjustel külastavad seda taevast vihmapilved peamiselt öösi. Ainult maikuul (see on Lääne-Tseiloni vihmaperiood) kõmistab taevataat päise päeva ajalgi, enamasti kella 5 ning 6 vahel. Vihma valab nagu oavarrest — tuuleta taevast sorinal alla. Praksub ning paugub... Kolmveerand tunni pärast kõik jälle vait, päike sädeleb endiselt ja õhk küllastub aroomidest.

Aasta 10—15 eest peeti Buitenzorgi botaanikaaeda taimeliikide rohkuse ja kunstikasvude eeskujuliku hooldamise poolest täiuslikumaks kui Peradeniyat. Nüüd on lugu sellegi poolest põhjalikult muutunud. Täienduseks botaanikaaiale asutati Peradeniyasse juba kolme-

kümne aasta eest hiiglasuur katsejaam ning tulutoovate taimede sordiparanduse kool. Mõlemad need ettevõtted tõsteti viimase poolteisekümne aasta jooksul imeteldavale kõrgusele. Suur laboratoorium ja rikkalik muuseum seisab teadusmeeste käsutuses, ükskõik mis maalt nad siia ilmuvad. Töötingimused on hellitavas Peradeniyas võrdlematult paremad, kui ülipalavas Buitenzorgis. Kõigil neil põhjustel loetakse Peradeniyat tänapäev loodusteadlaste paradiisiks. Ta on ainulaadne kogu Aasias, võib-olla ka kogu maailmas.

Kiirejooksuline Mahaveli Ganga on olnud neile orgudele sama õnnistuslik kui Niilus Egiptusele. Veeretades oma vett kõrgetest mägedest, silus ta aastatuhandete jooksul maapinna liigsest krobelusest, lammutas nurgelised kaljupraod ja kitsused, laiendas järjest asumiskõlblikku pinda ning kattis selle sigitava mudaga. Taimestik kerkis nagu nõiaväel. Bambus sirutas kahiseva ladva taevasse, ümbritsevad künkad ning mäed kattusid tiheda ürgmetsaga. Rododendron ja teised väätlejad ning ronijad venitavad oma kasvu tihti saja meetri pikkuseks.

Peradeniya kohal — 480 meetrit üle merepinna — teeb Mahaveli Ganga peaaegu sõlmekujulise ringi, eraldades selliselt muust orust 150-aakrilise maapala, mis laskub künkaliselt jõe poole. Vanasti seisis seal läbipäästamatu ürgtihnik. Ahvid pidasid omavahelist partisanisõda ja hommiku saabudes kostus papagoide kõrvulukustav kriiskamine. Veel praegugi pesitseb siinsetes põõsastes rohkesti metsloomi, alates gekost ja lõpetades leopardiga. Lindude kisendus lakkab ainult keskpäeval. Sisalikud, siilid ja nahkhiired elavad inimestega ühise katuse all. Rohutirtsude helin masendab kuulmise. Kured karjuvad õhtupoolikust pimedikuni. Konnade krooksumine vältab läbi öö. Päikese loojenedes keerlevad varestekarjad puulatvade kohal ja lendkoerad venivad pikkades voorides üle taeva.

Ometi ei kujuta Peradeniya endast ammugi enam

ürgorgu, kus üksnes elevantidele leidusid kindlad jalgrajad, vaid suurepärase maanteega ja kahe paari raudrööbastega varustatud kultuurasulat, kus töötab umbes 60 eriteadlast (botaanikut ja põllumajanduslast), hulk õpetatud aednikke, töölisi ja üliõpilasi. Siin peatuvad tihti luksusautod, samuti lihtsad omnibused ja primitiivsed kaarikud seebuhärgadega. Võõramaise päritoluga külastajaid nähakse aasta jooksul umbes kolm tuhat. Ei ole kahtlust, et see arv lähemal aastakümnel kahekordseks kasvab.

Esimene vagu botaanikaaia rajamiseks veeti Peradeniyas juba 1821. aastal. Nii võiks siis Peradeniya peatselt pühitseda saja kümnendat sünnipäeva, mis fakt sugugi ei tähenda, nagu oleks Peradeniya aed vanimaid botaanikaaedu Tseilonis. Tseiloni soe ja vihmarikas kliima, mis saare madalamates osades meie triiphoonete leitsakuse ületab, oli niikuinii botaanikaaialise fauna sigitanud, mida tarvitses vaid teiste maailmaosade taimedega täiendada. Praegused maavallutajad — inglased — tõid oma udustelt saartelt muude kultuuritraditsioonide hulgas ka aedade eest hoolitsemise traditsiooni kaasa. Igal pool, kus nende eestvõttel heakorra eest hoolitseti, pandi muu seas erilist rõhku aedade planeerimisele. Colombos loodi 1810. aastal *Slave Island*'i leetseljakule teaduslikult kaaluteldud plaani järgi aed, mis nimetati Londoni eeskujul Kew Garden'iks. Vanad singaleesi kuningate aiad võeti erilisele hooldamisele. Kalutarasse rajati põllumajanduslikkude taimede kasvatus. Suurte kogemustega William Kerr nimetati nende aedade ülemvalitsejaks. Temale arvatavasti kuulubki idee liita kõik üksikud jõupingutused ühiseks suureks kordasaatmise tahteks ja valida tulevase kesk-botaanikaaia kohaks paradiislik Peradeniya.

Ei ole põhjust jälgida samm-sammult Peradeniya arenemislugu. Märgime ainult, et 1821. aasta detsembrikuul otsustati viia nii Kalutarast kui *Slave Island*'ist kõik

eksootilised taimed, mis sinna aja jooksul kogutud, Peradeniyasse. Ühtlasi hakati Lõuna-Ameerikast, Austraaliast, Aafrikast ja Polüneesia ning India ookeani saartelt ekspeditsioonide abil hankima Peradeniya jaoks kõiki puid ja põõsaid, mida Tseilonis eneses ei leidunud. Kahekümne aasta jooksul umbes teostati see suur töö ja aastal 1843 avati Peradeniya botaanikaaed kogu tema praeguses maa-alas publikule. Aia teaduslikkude kogude suurendamisel ning klassifitseerimisel oli pärastpoole erilisi teeneid Dr. E. Twaistes'il, kes täitis kolmekümne aasta jooksul peaaedniku kohuseid. Ta kutsus ellu mitmed teaduslikud instituudid ja andis Peradeniyale ülemaailmalise kuulsuse. Tänu Dr. Twaistes'i hoolele oli botaanik Henry Trimenil hiljem võimalik koostada Tseiloni floora täiuslikku kataloogi, milline raamat sai parimaks käsiraamatuks troopikafloora jaoks üldse. Praegu toimetatakse Peradeniyas väärtuslikke katseid igat liiki troopiliste taimedega. Põllutöödepartemang asutas siia botaanilise jaama, mille maa-ala asub teispool Mahaveli Gangat, botaanikaaia vastas, ning ületab viimase umbes kahe ja poole kordselt.

Aed ise jaguneb tänapäev nelja peaossa: põhjas vanemad puuliigid Tseiloni enda päritolust; läänes — haruldused, herbaarium ja muuseum; lõunas — palmid, koniferid ja veetaimed; idas — tulutaimed. Võhik muidugi ei märka seda jaotust, sest tublid juhatajad on hoolitsenud aia tervikliku ilme eest. Kõikjal kasvavad hiiglapuud ning lopsakad liaanid. Mahaveli Ganga piirab aeda kolmest küljest, jättes lahtiseks üksnes lõunapoolse osa, kus seisab peavärav ja teenijate elamu. Jõekallastel põõsastub ürgilmeline bambus, papüürus ja kõrkjad. Külastajate jaoks leidub rohkesti intiimseid istekohti ja mõned katusealused. Suurem osa puid ning põõsaid on märgitud nimelauaga, mis hõlbustab võhikulegi orienteerumise. Oma üldilme poolest — lopsakas vegetatsioon, liikide rohkus, palju õitsvaid puid ja põõsaid, lillede

küllus ning väätkasvude virr-varr — sarnaneb Peradeniya tolle idüllilise kujutelmaga, mida oleme loonud endale lapselikus naiivsuses paradiisiaiast.

Minu teadmed botaanika alal ei ületa koolilapse omi. Loomulikult ei või ma saada Peradeniyas seda naudingut, mis kõditab siin eriteadlast. Kuid ometi oli mullegi New Station'ist väljumise moment pidulikuks reisihetkeks. Päikesepalang täitis taevast ning maad pimestava valgusega. Kuumuse rõhumine tundus mitmevõrdseks paljundatud atmosfäärina lasuvat kõikjal. Aga ennäe — hingamine oli kerge ja tuuleiil jahendav. Selles seisabki Kandy ja Peradeniya paremus, võrreldes rannaäärsete madalikkudega. Ei iialgi ummista siin saunaleilitaoline leitsakus kopse ja nahapoore. Mägede õhk on puhas ning karge, vaba ülearusest veeaurust. Haihtumine toimub kiires tempos ja põhjustab jahedusetunde. Veel järgmisel nädalalgi, kui ma Hattonist Peradeniyasse tagasi tulin, leidsin siinse õhu olevat nauditavama kui kuski teisal Tseilonis.

Vaksaliesine oli tühi. Preestrid — mu juhuslikud reisikaaslased — hakkasid nagu kollased viirastused piki maanteed edasi hõljuma. Ma oleksin tahtnud kas rikšat või *hackery*'d võtta, kuid sel ebaharilikul tunnil, mil ei teatud saabuvat ühtki rongi, polnud sõidukite omanikel põhjust valvata. Viimaks leidsin noorepoolse *boy*, kes nõus oli mu sumadane endale pähe laduma. *Rest-house* pidi asuma umbes poole miili taga.

Kummalgi pool päratu laia maanteed kasvavad monumentaalsed guankod. Nende lehestik on hoopis tihedam, kui harilikkudel troopikapuudel, pakkudes päris põhjamaist päikesevilu. Kasvult võiks guankosid võrrelda meie hõbepajudega: samad laiad kroonid ning allapidi ripnevad oksad; sama heleroheline jume hõbekal põhitoonil. Aga lehed narmendavad akaatsialehtedena ja puu pikkus ületab Euroopa kõige kõrgemad paplid, kuused ning saared. Pärismaalased kutsuvad guankosid

vihmapuudeks, samuti inglasedki — *raintree*. Lugu on lihtne: guanko lehed keerduvad öösi rulli, koguvad endasse hommikuse kaste ning öise vihma ja puistavad selle päikesetõusu ajal, mil lehed jälle avanevad, sorinal alla. Võõramaalane, sattudes esmakordselt selle vihma kätte, ei suuda küllalt imestuda. Talle näib, nagu oleks sel suurel puul varaks sama suur lein ning nagu valaks ta lehed ohtraid pisaraid. Oleks minu teha, — ristiksin guanko nutupuuks.

Varsti jõuame poodide ritta. Poisikesed pakuvad suhkrupillirookimpe ja pähklitaolisi, kirjukarvalisi mugulaid, tõendades — mugulad olevat suurimaks harulduseks Peradeniya aias. Sihukesi ei kasvavatki rohkem, kui ühes ainsas puus, mis nüüd juba kuivanud. Tean, et võin noppida kõike pakutavat, kui seda vaja peaks olema, oma käega, ega osta midagi.

Tee pöördub paremale. Kuna ühel pool veel mingid ehitised, peenrad ja aedviljad silma paistavad, sirgub teisele käele põlismetsane lehestikumüür, klammerdatud rododendronite ummistavasse kaisutusse. See ongi botaanikaaed ise oma lõunapoolse küljega. Tee, mis mu jalge all, viib Madde Ela nimelise oja luhta mööda Kandysse. Varsti sammume üle silla. Raudjas-tume Mahaveli Ganga veevoog kahiseb kuski kuristikus, kaetud uudishimulikkude pilkude eest lookapaindunud bambuste ladvastikuga. Mõnedkümned süllad madalamal läikneb ta juba laiana jõena, pahempoolne külg liivlauskne ning madal, parem — äkiline, sügav ja keerdneeluline. Ümberringi, kuhu iganes vaatad, mägede tipud, mets, raiesmikud ja pärismaalaste hurtsikud. Siis — üks avaram plats, hästi kruusatatud, hästi prügitatud, ja selle küljel aia peavärav, just säärane, nagu olin teda endale Colombos pildi järgi kujutelnud.

Poiss viib mu muidugi *rest-house*'i, mis asub siinsamas: sammu viiskümmend aia peaväravast puiestatud õues teispool maanteed. Ka siin oleks mulle kõik nagu

ammustest aegadest tuttav. Lugesin mõne aasta eest saksa botaaniku Guentheri kirjeldust ning armusin sesse vaiksesse majja. Seal ta nüüd seisiski: vana ja vähenõudlik, aga värskelt võõbatud ning remonditud. Madalal verandal, mille üle laiub veelgi madalam katus, jõid mõned euroopalikult rõivastatud singaleesi härrad teed. Pruunide silmadega *boy*, aastat kolmkümmend vana, haarab asjad oma hoiule ja toob mullegi suurätikuga kaetud kandmikul kolm kannu: ühes vesi, teises tee, kolmandas piim. Kuuldes, et ma pikemalt peatuda kavatsen, muutub ta ülisõbralikuks ja lubab ise botaanikaaia direktori juurde joosta elamisluba tooma. Äga naljakas on see *boy*: rabeleb alatasa ja teeb säärast miimikat, nagu oleks ta mõne tähtsa asja ära unustanud. Tseilonis peaks säärast meest kullaga kaaluma: ta on võõrale isiklikuks teenijaks-jooksupoisiks, tubadekoristajaks ning kokaks. Kõige selle juures loetakse teda valitsuse ametnikuks ja ta vastutab majakorra eest. Enamasti on kõik *rest-house*'i *boy*'d sihukesed.

Majas endas leidub väheste võõrastehulga kohta, milleks ta mõeldud, ruumi rohkesti. Kõige pealt pikk veranda üle terve esikülje. Siis suur saal — ühtlasi söögituba. Sellest uks kinnisele verandale, mis on määratud lugemiseks ja kirjutamiseks. Saali vastas üle koridori asub ruumikas võõrastetuba laia voodiga, moskiitovõrguga, sohvaga ning paari lihtsa tooliga. Teised toad, arvult kolm, asuvad maja aiapoolses osas. Lage neil ruumidel ei ole. Katus seisab, nagu külaonnidelgi, kõrgetel sarikatel ning tuul puhub räästa alt vabalt tuppa. Äknad ja uksed seisavad ööl kui päeval lahti. Vargusi ei esinevat kunagi.

Kaks elutuba nelja hulgast on määratud teadusmeestele, kuid botaanikaaia direktor võib neid ka teistele võõrastele kasutamiseks lubada. Minule antigi üks neist ruumest, nimelt tänavapoolne. Teine jäi kogu selleks ajaks tühjaks. Harilikkudest võõrastetubadest valdas

ruumikamat mingi teetööonduse instruktor või agent, kuna teist tuba juhuslikud külalised kasutasid. Peale selle peatus *rest-house*'is rohkesti läbisõitjaid, kes seal teed jõid, jalgu puhkasid ning vahel ka lõunastasid. Elu oli vaikne, võiks öelda — idülliline. Aiaga tutvusin juba esimesel päeval, rännates tundi neli mööda suursuguseid alleid.

Tuledesüütamise ajaks valmistas *boy* õhtusöögi. Kotletid olid kõvad nagu pähklid, aga kala, mida püütakse siitsamast Mahaveli Gangast, maitses suurepäraselt. Söömaaja haripunktiks on sel maal ainulaadne toit, teatava määrani Tseiloni monopolne gastronoomia saavutis, nimelt *curry*. Ka mujal maailmas antakse *curry*'t, kuid see ei väärі Tseiloni oma. Eriti maitsetu on *curry* kontinentaalses Indias. Tseiloni *curry* koostub umbes tosinast eriroast, mis segatakse pudruks. Alus pannakse veega keedetud riisist. Siis hakatakse lusikatäite-kaupa nõristama kolmesuguseid kastmeid, mis kõik valmistatud *curry* aluspõhjal. *Curry* ise on kibe taim, peaaegu nagu sinep. Kastmed valmistatakse lihast, kalast ja tomatist. Lisaks kastmeile ja riisile segatakse toidu hulka kookospähkli kuivatatud ning peeneksriivitud tuuma, kituulipalmi rohekat puusäsi ja riisileiba, mis pliidil pruuniks kõrvetatud. Lõppeks kastetakse segu kookospiimaga. Maitsmismeeltele mõjub see toit nagu sümfooniaorkester kuulmisorganitele. Imeväärsete lõhnade ja vürtsimaikude kaudu tungib piprataoline teravus keele- ja kurgukudedesse. Suu hõõgab ning sädeleb nagu palavaid süsi neelates. Isu tõuseb, nii et ei märka enam lauast ära minna.

Seda kummalist toitu süüakse siin kaks korda päevas, sest ta on kuulsamaid Tseiloni rahvusroogi, pidavat ergutama seedimist ja desinfitseerima magu. Toitlustamine *rest-house*'ides käib sama korra järele nagu võõrastemajadeski: hommikul tee ja fruktid; kell 9 eine, kell 1 lõuna, kell 5 uuesti tee kuivikute ja marmelaadiga, kell 8 õhtusöök. Kõik see ühes korteriga maksis Peradeniyas

6 ruupiat (Eesti rahas 8 kr. 40 snt.): sellega siis 50 % odavam kui võõrastemajades. Loodusteadlased, kes Peradeniyas uurimise või õppimise otstarbel viibivad, maksavad ainult neli ruupiat. *Rest-house*'ide peamiseks paremuseks tuleb lugeda nende vaikset, kodust õhkkonda. Pole seal riietumise küsimust ega teenijaid, kes meeleolu rikuvad.

Jõudes troopikasse, on Euroopa suurlinnade elanikki sunnitud kinni pidama tervislikust öö ning päeva jaotusest. Colombo võõrastemajades leidub muidugi härrasid, kes enne teist einet toast välja ei saanud, kuid enamik reisijaid võttis kohalikud kombed otsekohe omaks: kell 6 voodist välja ning hiljemalt kell 10 magama. Õhtul ei ole siin mingisugust kiusatust kurnata end hilise jalulpüsimisega: puuduvad kõrtsid, varieteed. Päikeseloojakuga lakkab elu iseenesest. Hommikul on maailm nii rõõmus ja hele, et mõrudam pessimistki hardumusega oma loojat meelde tuletab.

Minu päevad Peradeniyas veeresid nagu heledad kastepiisad. Enne veel, kui *boy* teega tuppa jõudis, olin juba jalutamas. Hommik algab meeleolurikka linnulauluga. Ärge uskuge valetajaid, kui nad teile tõendada katsuvad, nagu oleksid troopikalinnud kidakeelsed. Peradeniyas heliseb õhk otsekui kellukeste sajust ja flöötide valsist. Päike tõuseb karmiinkollaselt. Ühes sellega algab lõhnade karneval, mis kestab umbes kella kaheksani; pärast seda ei tunne tõesti enam muid aroome, kui templipuu õite oma ja vastikut kärbsepüüdjate lillede laibalagunemise haisu. Kultiveeritud õite hulgas leidub, muidugi, nelgi-, reseeda- ja roosilõhnalisi, mis aroomitsevad kogu aeg. Äga Tseiloni enda lilled lõhnavad peamiselt hommikuti. Turistile, kes külastab vaid linnu, jääb see tõsiasi katsetamata.

Astume aeda. Peaallee, alates väravast, lõikab selle miniatüürse paradiisi umbes pooleks. Puude all valitseb pühalik sumedus. Inimestest hakkab harvakult keegi

silma: siin-seal aednik kääridega, kulid labidatega või mõni naine raudrehaga. Kõrvalised teed, mis pöörduvad peaalleest vasakule ja paremale, on veelgi tühjemad. Eemalt hakkab paistma lage väli nagu raiesmik metsas. Jõudnud selleni, leiate suure, ümmarguse muru täis lillepõõsaid ning klumpe. Raamiks sellele — igivana mets, koostuv põhjamaadele tundmatuist puuhiiglasist. Edasi avastuvad vaatele pikad palmide alleed. Suurem ja vägevam neist kuulub n. n. kuningapalmile. Väiksemad — palmiirale, kapsaspalmile ja talipoodile. Ei saa oma silmaga nägemata kujutellagi säärast masendavat kõrgust, vormide täiuslikku sümmeetriat ja tüvede reastikkude monumentaalset tõusu, mis iseloomustab neid alleid.

Palmide taga jääb park hõredaks, sarnanedes planeeringult inglise parkidega. Puud kasvavad sagaratena, vahel ka üksi. Rohi on madal, nagu karjatataks seal lambaid. Põõsaste paigutamisele — palju kollast, lillat ja punast — on püütud anda juhuslikkuse ilme. Teed muutuvad kitsaks; ja kuna päike neid siin kiirtevalanguga takistamatult üle ujutab, siis lõikab nende kohvpruun värv, mis tingitud lateriidi sisaldusest, eriti silma.

Veel mõned sammud ning — oletegi jõudnud jõekaldale. Seal peate seisma ja imetlema. Sädeleva veelindi taga tõusevad mäed ja künkad. Nende külgi katavad vaheldumisi teeistandikud, kakaoväljad, kummipuude read, banaaniaiad, siidiussi põõsad ja palju muid kultuurkasvude alla planeeritud vööte. On seletamatagi selge, et need haruldased põllud kuuluvad põllutöö departemangu katsejaamale. Pärismaalased oma majapidamisega pole sealt siiski minema liitsutud. Nende elamud, mis siin savi asemel pilliroost seintega, hoiduvad perve äkilisele kallakule, kaetud peaaegu nägematuseni kookospalmidesse ja vihmapuudesse. Pruunid lapsed lasevad kaldalibastikul liugu ja solistavad kõrkjatevahelises vees. Krokodillid, nagu kuulda, ei roni mereäärseist madalikest

palju kõrgemale. Sellepärast ongi mudilastel nii palju vaprust ja vabadust.

Nüüd oleks otstarbekohane sammuda tagasi mööda jõekallast — vastu voolule, mis virvendab paremal käel. Looklev tee viib teid läbi fiikuste pere, mille tõud on esindatud siin täiuslikus mitmekesisuses. Teiste pühade puude keskel kasvab vana baniaan, moodustades üksipäini väikese metsa. Ripnevad juured on kudunud paiguti tiheda võrgustiku, mida kasutavad humalataolised niidistujad ronimiseks. Ka boo-puudelt ripnevad õhujuured nagu niidid ja te peate kummarduma ning pugema läbi koestiku.

Sootuks eriline floora avaneb teile, kui olete jõudnud tiigini. Tutvute siin Tseiloni ja teiste troopiliste maade rikkaliku veetaimestikuga. Võite istuda vägevate bambuste all ja imetella viktooria roosi muinasjutulikku õit ning imeväärseid lehti, mis ujuvad otsekui sõõrikujulised vannid, umbes poolteist meetrit läbimõõdult. Tiigi pervedel kasvavad koomilised mangroovid, just nagu üks ainus narruseni kõverdunud pundar juuri, millest osa maasse kinnitunud, osa laskunud vette. Mõõtude ja vormide poolest pole sel taimestikul enam mingit sarnasust meie omaga. Ta mõjub liialdusena ning groteskselt.

Tiigi tagant viivad mitmed teed mitmes kaares ning mitmes erisuunas läbi võrdlemisi tiheda metsa, kus peamist tähelepanu pälvivad talipoodid ja ravenaalad, tagasi peavärava juurde. Mõtlevale ja meelisklevale vaatlejale kulub rännakuks umbes kaks tundi. See ei tohiks veel kedagi väsitada. Jalutuskäik jätkugu nüüd aia idapoolset külge mööda, ikka jälle jõekaldal, ainult vastupidises suunas: enne põhjast lõunasse, nüüd lõunast põhja. Jõudnud lehestikutihedast metsast ja liaanide ning epifüüdiliste parasiitide meelevallast pisut avaramale maa-alale, seisatute üllatunult igivanade kummipuude ees ega tea, kas avaldada kaastunnet või imetella hinge sees hoidmise visadust, mis omane kõigile elavatele olenditele. Need

puud siin peaksid ammu juba surema. Igavene suvi on kasvatanud neile raske puumassi. Nad seisavad otsekui liigliha koormad. Tuul on maha murdnud ladvad, pilbastanud oksi. Juured tõusevad poolenisti õhku, nagu paljad, krobelised plangud, mille all hulk kahtlasi õõnsusi. Teie lähenedes põgenevad sinna rohelised sisalikud. Näib, nagu põlvneksid need laastatud hiiglased oma kohmaka kasvuga ning tuimuseni pehkinud tüvedega sootuks vanemast maakera epohhist, kui praegune. Ometi idanevad kõdunevais okstes noored võsukesed ja hiiglaste hing püsib ikka veel surevas ihus.

Jõe ja kõnnitee vaheline maariba on võetud kaunaliste taimede alla. Siin näete veel häid kohvipõõsaid, mis muidu Tseilonis lõplikult välja surnud. Aga te pole majandusmees, ka mitte loodusteadlane: te vaatlete nagu laps. Ja sellepärast loomulikult kiindub te tähelepanu imelikkudesse puudesse, mis reastuvad otsekui ilmatu kõrged mastid. Nende laitmatu tüvi, jalga kaheksa kuni kümme ringmõõdus, tikksirge, ühtlane ja sile, on kaetud valgesüdameliste, roosakate õitega, mis ripnevad elavate kellukestena ülitihedalt ta küljes. See imeväärne õiskate ulatub maast üsna mitme meetri kõrguseni. Siis alles algavad puuoksad: lühikesed, räbused vibalikud. Aga veel okstegi vaheline tüvi kasvatab loendamatuid õisi. Nende vahelt paistavad suured ümmargused pallid: selle kummalise puu omapärane vili. Kukkudes arendab pall kardetava kiiruse ja mürtsatab vastu maad nagu kahurikuul. Inglased, kelle fantaasia liigub nagu raskepärane tank, ongi ristinud selle puu tema löögivalmis vilja pärast „kahurikuuli-puuks“: *cannon-ball tree.* Teaduslik nimetus, mis viipab Lõuna-Ameerika poole, oleks: *couroupita Guianensis.*

Küllastunud kahurpuu vaatlemisest, kavatsete edasi minna, kui teile järsku vänge laibalehk ninna tungib. Ei ole kuidagi usutav raibete vedelemine ses paradiislikus aias. Oma silm on kuningas: vaadake järele. Lükates

kõrvale mõned ülearused oksad, leiate lihava põõsa, mille kasv sobiks pigemini vee-, kui kuivamaa-taimele. Lehtedest ripnevad alla piimakannutaolised, valged õied. Õite seesmus kihiseb kärblastest, keda kõdunemise hais sinna meelitanud. Õiekee seesmisi külgi katavad pikad ohakad, ladvaga allapidi. Need takistavad putukaid välja ronimast. Surnud loom muutub toiduks salakavalale põõsale. Selgub käegakatsutavalt, et inimene on konstrueerinud kärblaste püüdmise klaasi nende õite järele.

Palju muidki üllatavaid hetki valmistab teile rännak aia idapoolsel küljel. Ei läbe õieti märgatagi, kui leiate end uuesti Mahaveli Ganga kaldal teispool palmialleesid. Esimene ringkäik on sellega läbi. Te võisite omandada pealiskaudse ülevaate aia iseloomust ja maa-alast ning teate nüüd, milliste osade vaatlemiseks ja nautimiseks pühendada lähemad päevad. Varsti muutub teie kiindumus aiasse lausa armumiseks ja te ei mõista enam neid veidraid inimesi, kes saabuvad siia otsekui aevastama, kihutavad autol mööda alleesid, silmitsevad korraks läbi lornjeti ja kihutavad edasi, puine ning tühine ilme näos. Veel enam: te hakkate nurisema aia administratsiooni üle — miks lubatakse aias autodega kihutamist, kuna see ometi loomi heidutab ja neile külastajaile, kes sooviksid loodusega intiimses üksiolekus viibida, tüli teeb. Ametliku kataloogi viskate vihaga paberikorvi, sest seal on just nagu kuritegevusele õhutamiseks lausutud, et aia pealiskaudseks silmitsemiseks piisavat kahetunnisest autosõidust. Minule ei jätkunud seitsmest päevastki. Teile, kes omate suuremat püsivust, kuluks vähemalt kuu aega.

Armastasin istuda aia tipsemas tagapõhjas, seal, kus Mahaveli Ganga teeb äkilise keeru läänest idasse. Suurte leivapuude all paoskleb pisike „laube", vana küll juba, ent mugavate pinkidega. Rohtunud rada läks kaldast alla. Harvakult kõndisid naised, kas korv või kandepuu kukil. Üldiselt valitses vaikus ja üksildus. Tänu sellele

julgesid loomad siin vabamalt ringi tallata, kui mujal. Kõige rohkem siblis murul sisalikke. Nad on vist väga arad ja liiguvad üksnes päeval. Suuruselt on neid mitmesuguseid ning ka värvilt ei saa neid kõiki ühe pliiatsi alla panna. Hiiglasuured eksemplarid — neid hüütakse *varanus*'teks — ei esine aias. Suurim sisalik, mida siin nägin, oli umbes 10—15 tolli pikk.

Peradeniya vilkamaid ning temperamendikamaid loomi on kahtlemata geko. Ma pidasin teda alul oravaks: sarnasus ongi väga suur. Alles pikapeale selgusid vahed. Orav jookseb hüpates, geko vadib nagu hiir. Orav heidab end sirges joones ühelt puult teisele, geko vedrutab ja lendab siis loogeldes. Oraval on pikk, karvane saba, gekol polegi õiget saba, vaid ta keha venib peeneks ning pikaks nagu piits: selles mõttes sisaliku poolvend. Muidu jätab geko kõigiti orava mulje: askeldab palju ja teeb lakkamatult väikesi narritempe.

Viibides esmakordselt aiataguses „laubes", äratasid mu tähelepanu imelikud hääled. Keegi just kui ähkis või puristas. Hääled tulid pilliroo tagant, mis kasvavad jõe aiapoolses kaldas. Silmitsenud lähemalt jõge, panin tähele, kuidas mingi raudjas laik vees vaheldumisi kasvas ning kahanes. Üllatuseks sirgub veest hiiglavorst püsti, kõverdub ja pritsib vett. Nüüd polnud mul enam aega mõtlemiseks, vaid vadisin kandade välkudes jalgrajast alla: jões püherdasid elevandid. Kolm tükki oli neid. Kaks neist kõnnisklesid niisama — aegaviitvalt ning arupidavalt; kolmas lamas ja ähkis. See tähendab, mulle näis, nagu ähiks ta. Tõeliselt lamas loom üleni vees. Aeg-ajalt pistis londi nagu periskoobi veepinnale ja imes õhku.

Varsti hakkasid teised loomad lamajale kolli tegema: nii pea kui see õhku soovis võtta, puristasid kolleegid vett, — temp, mis kõneleb haruldasest intelligentsist ning taibust, aga ka suurest huumoritundest. Lamaja vihane kogu kerkib nagu mägi veest üles. Ta pea ja

lont tõusevad ootamatult kõrgele. Mõtlesin, et nüüd alles algab sõda. Kuid nähtavasti ei ole need loomad tigedad. Londi tõstmine ei tähendanud muud kui kaaritavat veejuga rahurikkujatele näkku. Üldse armastavad need suured loomad mängida. Neil on üksteisega palju tegemist, kuid ikka heasüdamliku nalja alusel.

Jões asub kaks pikergust liivaseljakut. Seal uperkuuditavad lapsed ja naised, kellel Tseilonis rohkem aega näib olevat, kui meie maal. Korralikku pesupäeva siin vist ei tunta. See, mis kellelgi seljas, pestakse lihtsalt jões. Naised ronivad täisriietuses vette, koorivad siis end lahti ja loputavad kattelina. Pärast heidetakse pestud palakas murule kuivama või riputatakse kuhugi tuule kätte. Meeste juuresolek siinseid Eevasid ei šokeeri. Kuid mõningaist häbenemisreegleist peetakse ometi kinni. Nii asuvad pärastlõunasel üldisel suplusel, mida peetakse kella neljast alates, mehed ühele, naised teisele liivaseljakule. Lahtirõivastumine sünnib küll kõigi silma all, aga vette minnakse lahus. Ainult Negombos, kus asuvad suured kalameeste külad ja rahva väline elujärg veel üpris primitiivne, suplesid mehed ja naised segamini.

Igal maal on inimestel mõni lemmikloom. Tseilonis täidab selle osa elevant. Ma ei tea, kui palju leidub saarel õieti taltsutatud kihvakandjaid. Mahaveli Gangas suplesid iga päev ainult need kolm, kellest jutustasin. Aga oleks väärt näha, kuidas neid inimesed kohtlevad. Lapsed vahivad armunud pilkudega iga looma liigutust. Täiskasvanud toovad maiustusi, kaabivad, puhastavad, sügavad ja silitavad loomi. Ükski supleja ei malda elevandist külmalt mööda minna. Loomad ise aimavad seda, sallivad suurmeelselt inimeste nokkimist ja oskavad noobli naljaga endale tähelepanu tõmmata.

Teine intiimne paik aias on idapoolse külje jõeäärne nurk. Kahjuks ei leidu seal ühtki pinki, kõnelemata katusealusest. Ma kasutasin istumiseks ümmargust kivi, millel oli pealegi see hea omadus, et bambuse oksad ta

peaaegu kinni katsid. Lõuna paiku tulid siia papagoid, vist jõetagustest mägedest. Neid linde ei ole nende ara ja ettevaatliku loomuse tõttu sugugi kerge näha. Alles pärast pikaajalist vaikset istumist näete vilksatavat põõsastes harakalikult salakavalat luurajat. Kui ta nuuskiv nina midagi kahtlast ei märka, siis kostub eht vargalik vilistus ning peatselt saabub terve kari kriiskav-rohelisi rüütleid. Kasvult ületavad neist ainult isased hariliku tuvi. Sääraseid kullikerega papagoisid, kui meie linnupuurides, esineb Tseilonis vaid erandlikult. Ma ei tea, mida papagoid siin varastasid, aga selge oli, et neid köitsid üksnes majanduslikud huvid botaanikaaiaga. Rüütlimeelt sel linnul ei ole. Ta tarvitab alatasa jõudu ja tõstab tühja asja pärast kisa. Seal, kus neid hulk koos, algavad ulakused. Ei ole sugugi soovitav istuda põõsa all, kus pidutsevad papagoid, sest nad saadavad alatasa märjapoolist kaela.

Põhjalik vastand papagoidele on lendkoer. Neidki leidub Peradeniyas mõni hea kümme. Päeval ei liiguta see imelik olend oimugi. Ta poeb mõne ülikõrge puu otsa ja ripneb selle oksas nagu kott. Võid karjuda, käsi plaksutada, püssi lasta — magaja unerahu on igaks juhuks kindlustatud. Põhjamaalane, kes esmakordselt külastab troopikamaid, ei leia mingi hinna eest lendkoera peidupaika. Kui ta märkabki imelikku mügarat puuladvas, peab ta seda tuulepesataoliseks liigkasvude koonlaks. Minu tähelepanu teritasid lendkoerte suhtes poisikesed. *„See, master!"* hüüdsid nad: *„Look at — dogs, dogs, fly dogs!"* Poisid ongi Peradeniyas parimaid reisijuhte. Nad näitasid mulle ka termiitide pesa — katsejaama-taguses metsas. Ei pea aga neid vilkaid reisijuhte liigse hellitamisega rikkuma: kergem on pigist lahti pääseda, kui sõbrustavast singaleesi või tamuli poisist.

Õhtul lähenevad lendkoerad rännakuile. Nende pikad killavoorid venivad päikeseloojaku ajal nagu eksinud aeroplanide read üle taeva. Peab olema palju salapärast

selle looma eluviisides, sest mitte keegi ei mõistnud mulle rahuldavalt seletada, kuhu nad nii lendavad ja milleks lendavad. Minu arvates on nad lihtsalt suured nahkhiired, kes armastavad öid mägedes veeta. Koerteks hüütakse neid koerataolise näo ning kõrvade pärast. Nahk olevat kasutamiskõlblik.

Ühel õhtul, kui ma parajasti aiast tulin, rändas veel teinegi džentlmen sama teed. Ma kasutasin väravat, too aga luges nooblimaks ronida üle plangu. Keha oli tal umbes kolme meetri pikkune, hästi painduv ja looklev. Pole sugugi imestuda äkilist külmajudinat, mis käis mul üle selja. Esimene mõte oli: kust nüüd hea kaika saaks! Siis aga panin tähele, et tänaval olevad inimesed ronijasse sugugi vaenlikult ei suhtunud. Nende meelest oli asi kõigiti korras, kui madu end üle muru vinnas, mõnikümmend sammu mööda teed edasi roomas ja siis põllutöökooli aeda kadus. Jälgisin teda samm-sammult kooli väravani, pannes tähele, et tal oli kollakas-kirju nahk ruskete vöötidega. Pead ei ajanud loom mitte püsti, vaid tõukas otsekui süstikut enda ees. Kaela hoidis ta tihedalt maa ligi, kuna rõngastuv keskkeha nobedalt üles ning alla väänles.

„Väikesekasvuline pütoon," otsustasin, kuid *boy rest-house*'is vaidles vastu ja ütles, et — rotimadu. Noobel loom pidi põllutöökoolile kuuluma, kuid külastas väga tihti ka *rest-house*'i aeda, koguni majakatust. Kurja ei tegevat ta kellelegi, mürgihambaid tal ei ole. Elatub rottidest, konnadest ja teistest väiksematest loomadest. Peaks ta aga maiaks minema ja kanu tülitama, siis ei aita enam ükski manitsemine; võta püss ja kõmmuta maha.

Kiskjaid loomi pole Peradeniyas karta. Need vähesedki leopardid ja mäekarud, mis siin öösiti luusivad, põgenevad inimese lähenedes sama kabuhirmunult kui jänesed. Selle poolest on rännakud ümbruskonnas täitsa hädaohutud. Mäed kummalgi pool Mahaveli Gangat avat-

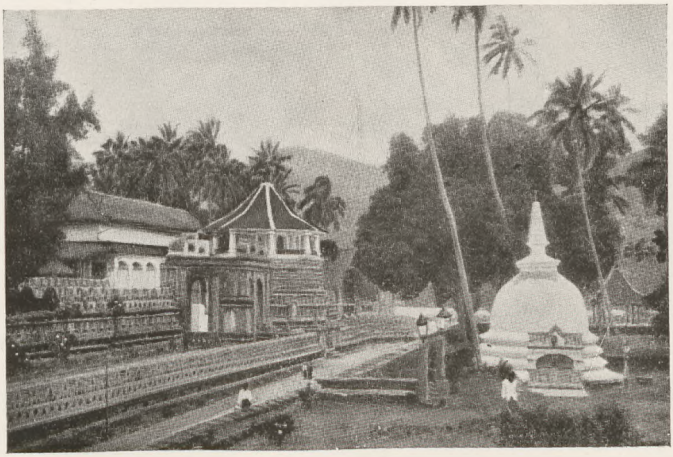

Hambatempel ehk Dalada Maligava.

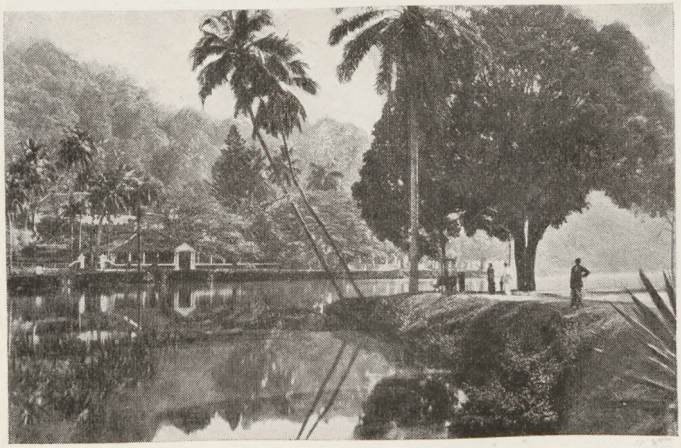

Õhtu Kandy järvel.

Palmide allee Peradeniyas.

Bambused Mahaveli Ganga kaldal.

levad ligi astuma. Nende alumised veerud on suuremalt osalt kultiveeritud; kõrgematel ja järsumatel kohtadel aga lokkab põline mets. Väikesed jalgrajad võimaldavad jalutuskäike. Selle juures peab ikka meeles pidama, et puudest tihtilugu okkalised väädid alla ripnevad, mis ettevaatamatule inimesele väga hädaohtlikuks võivad osutuda. Kui väät teist kinni on haaranud, siis peate seisatuma ning nõelaja endast ülirahulikult lahti kiskuma. Vastasel korral hakkab terve see võrgustik kiikuma ja uued väädid suruvad oma nõelad teie lihastesse. Paljud inimesed olevat end selliselt haletsemisväärselt veriseks kiskunud.

Hantanni-nimelises küngastikus tungib lateriidisegune kaljupind Mahaveli Gangani. Peale selle nõriseb seal kuivadel kuudelgi oja, mis tublisti uuristamistööd teinud. Üksikud palad mäekülgedel on päikesekiirtest sedavõrt palavaks köetud, et kuumus läbi nahktaldadegi tungib. Võib-olla just selle tõttu pidutsevad seal loendamatud sisalikud. Maa otse kihiseb neist. Inimese lähenedes muudavad nad karva — tuhkjasruskest helepunaseks — ja otsivad peiduurgast või põgenevad puu otsa. Ühel liigil on pea alati punane, silmad päevalgi fosforiläikega. Ma pidasin neid alul kameeleonideks, kuid kuulsin pärast aednikult, et Peradeniyas kameeleone üldse polevat. Suurepärase vaatemängu osaliseks saab see, kes pikemat aega liikumatult ühel kohal püsib ja siis äkilise hüppega peiduurkast välja ilmub. Sisalikkude kari paiskub laiali, muutudes jooksul helendavaiks värvinirekesteks.

Pikkuselt ületavad siinsed sisalikud neli ja viis korda meie omi. Esineb ka päris suuri eksemplare. Nii nägin üht punapäist isandat, kelle pikkus vähemalt tubli arssina välja tegi. Kui loom ise juba juurikate alla oli pugenud, tolknes ta saba ikka veel maapinnal. Hädaohu korral võivat ta selle saba pikema kaalumiseta ohverdada. Hiiglasuuri *varanus*'i, kelle kasv krokodilli omaga võistleb

(kolm ja rohkemgi meetrit), ei õnnestunud näha. Nende pere hakkavat välja surema.

Tseiloni haruldastest liblikatest olin kuulnud ja lugenud. Näha ei õnnestunud neid mujal, kui surnutena muuseumis. Need liblikad, kes lendlesid botaanikaaias ja Mahaveli kallastel, olid enamasti kas pruunid või kollased, ega erinenud tunduvalt Kesk-Euroopa omadest. Üks eesti päritoluga härra (vist Võrust, nime poolest Beick) pidi asuma liblikate korjamise ning kollektsioneerimise otstarbel Kandys. Hoolimata kõigest otsimisest ei õnnestunud avastada tema aadressi. Vist oli ta oma asjaarmastusliku elukutsega kuivale jäänud ja teisale kolinud.

Oli poolpilvine õhtupoolik. Ma rändasin jälle Hantanni küngastes. Päike paistis läbi uduauruse hahkjuse. Möödunud ööl sadas vihma ning ähvardas eelseisvalgi sadada. Imelikult libe ning leitsakane tuul täitis taevalaotust. Ma ei tundnudki erilist palavust, aga rõivad olid nagu vette kastetud. Katsejaamani jäi siit tublisti viis kilomeetrit ja sealt veel poolteist kilomeetrit koju. Õigupärast oleksin pidanud juba minema. Kuid ma seisin ikka veel ojakese kaldal ja vahtisin mitmekesist pisielu, mis seal liigatas. Karvased vesiämblikud püüdsid putukaid. Suured tigud hõljutasid vaevalt-vaevalt sarvi — laisad ja jõuetud liigutama oma lubjast keha. Mingisugused limukad, rohelised ja hallid, ujusid tahtetult ning teadvusetult veelaukas. Väikesed magevee kilpkonnad paterdasid pool ujudes, pool ronimisi põhjamudas. Tahtes ronida kaldale, kukkusid nad ikka vette tagasi. Võib-olla sündis see nii meelega. Pisut eemal seisis kaks iibisetaolist lindu. Kallutanud pea ühe kõrva poole, vahtisid nad teraselt enda ette. Vahete-vahel hüppas konn üle kivide. Vanadel puujuurikatel roomasklesid sisalikud. Ilm oli muidu imevääriselt vaikne, kuid Mahaveli luhtadelt ja võsastikest kostus kurgede kurluutamine. Mu pea üle lendlesid hulgana linnud.

Siis tundsin järsku, et troopilistel maadelgi on suur

ilu. Seni olin selles kahelnud. Ma ei mõistnud veel sellele loodusele läheneda, ei tundnud tema meeleolusid. Tol tunnil sündis pööre. Kõige enam meeldis mulle elu, mida siin nii palju. Ja ma mõtlesin austusega buddismile, sest ta kaitseb väikseimaidki olendeid, mõistes hukka tapmise. Kõik loodud väärivad ühetaolist elamisõigust. Võib-olla vaatleb keegi ka meid — õnnetuid inimlapsi — ja mõtleb: neilgi on õigus elada.

Päike vajus sakiliste mägede taha. Koju minnes oli mu süda imelikult hajameelne ja ma ei tea isegi, kuidas ma teed leidsin kättejõudnud pimedikus. Igatahes unustasin tol korral kõik harilikud ettevaatusereeglid: sammusin umbkaudu, komistasin kividel ja pugesin läbi põõsaste. Katsejaama taga algasid kruusatatud teed. Esimene neist, mille otsa üles leidsin, viis läbi kummipuude istandiku. Vahetpidamatult sähvisid pea ümber nahkhiired, sest mu valge kiiver oli neile suureks kiusatuseks. Aga nad olid siiski osavad taipama ning põikasid õigel ajal kõrvale. Paaril korral vaid riivas nende tiib kübarat.

Viimaks tänav. Puude taga vilguvad tuled. Minnes mööda mingist laudehitisest, kuulen, kuidas pühvel norskab, ähib ja röhib nagu suur, unine siga. Võib-olla nägi ta und, võib-olla muljusid teda luupainajad. Esimesi inimesi kohtasin alles siis, kui algasid poed. Päeval on inimesed kas pruunid või mustad, öösi — lumivalged. Hõlma all vilkus neil latern. Neid oligi seal ainult mõni üksik ja nad kadusid ruttu. Majadest, mida ma ei näinud, kostus võõrastav muusika ja keegi laulis kõõrutades nii iseäraliku häälega, nagu oleks ta kurgus savipillid. Maantee saabus kahe logiseva härjavankriga. Voorimees oli enda härgade vahele ära peitnud. Ta hääl kõlas otsekui vankri alt: „Mek-mek! Mek-mek!" Vahtisin talle — ei tea miks — kaua järele.

Rest-house'is vaatles *boy* mind ettehoitva pilguga, aga ei lausunud sõnagi. Ta oli hoidnud toitu ja soojendanud uuesti teed. Ma pidin enne kõike vahetama riided

ja pesu. Selle juures leidsin suka ja püksisääre olevat mitmelaiguliselt verise. Ettevaatamatu seismine ojalombil maksis end kaani kaudu kätte. Neid verejanulisi vingerdajaid leidub Peradeniya pinnas kõikjal, kuid mitte kuival märtsikuul. Ma istusin tihtigi maa peal ning kivide otsas, kuid ikka seiklusteta. Seepärast ei osanud kartagi. Arvatavasti oli aga ojaäärne maa küllalt niiske, et vingerdaja hinge sees hoida. Kaebasin oma häda *boy*'le. Ta vaatas mu otsa veelgi etteheitvamalt ning avas lõppeks suu: „Järgmine kord võib teil kobra hammustus sääres olla!" Kuri ei olnud see inimene siiski mitte. Kuni ma kirju kirjutasin ja päevikusse märkmeid tegin, ravis ta mu jalga: võidis mingisuguste salvidega ja masseeris. Tänu sellele ei olnud mu säär hommikul mitte paistetanud.

Öösi sadas ränka vihma. Välgud sähvisid vahetpidamatult ja kõuekärgatused ähvardasid lammutada katust. Ma sulgesin õhtul akna, kartes, et madu naaberõuest võiks tuppa pugeda. Nüüd põristas vihm vastu ruute. Mu uni läbi saju, piksemürina ja pooliku ärkveloleku oli pikk, pikk, pikk.

Sellega võiks panna punkti Peradeniyale — paradiisile. Aga ma oleksin ometi ülekohtune, kui ei jutustaks paari sõnaga sealsetest sõpradest, nimelt põllutöökooli õpilastest. Kaks neist otsisid mu ise üles, õigem — tulid aias juurde, algasid vestlust ja tegid end tuttavaks. Ühe nimi oli Ratnayaka, teist hüüti Kuruppu'ks. Mõlemad 21-aastased. Näo poolest ei suutnud ma neid kuidagi meeles pidada ega vahet teha — kumb oli Kuruppu, kumb Ratnayaka. Aga et üks neist kõneles otsatu palju, teine enamasti vaikis, siis teadsin ma alati, kummaga mul tegemist.

Nad olid jõukate farmerite pojad; õppisid selleks, et pärast headeks farmi-peremeesteks hakata. Poisid külastasid mind paaril korral *rest-house*'is ja näitasid

mulle oma kooli. Jutuajamisel nägin, kui naiivsed on siinsed haritud noormehed. Nad teadsid ühte ja teist Euroopast, kuid kujutlesid endale seda maad mingisuguse unistuste või ideaalide maana.

„Imelik on mõelda, et Euroopas kõik töötavad..." sõnas jutukas Ratnayaka.

„Kuidas nii?"

„Meil töötavad ainult kulid ja madalast kastist inimesed. Eurooplased korraldavad, õpetavad ja käsivad."

„Korraldamine ja käskimine on ka töö," vastasin ma. „Meie vaatame sellele, kui tööjaotusele, ega tahaks hindamisel mingit vahet teha töölise ja peremehe vahel. Muidugi on ka meil palju laisklejaid, kuid üldiselt oleme sunnitud kõik töötama."

„Jaa, see tuleb sellest, et teie olete demokraadid."

Ma mõistsin väga hästi seda mentaliteeti. Nad polnud veel ealgi näinud käsualust eurooplast. Ja kui nad nüüd endale kujutlesid, et valge mees Euroopas saapaid viksib, kelnerina töötab, koguni peldikuid puhastab, mis amet Indias on lubatud üksnes paariatele, siis arvasid nad, et see on demokraatia teene. Üldse oli sõna „demokraatia" (*democracy*) neile mingi müstilise kõrvalmaiguga ja mõiste ise tumedavõitu ning raskelt tajutav. Niisama nagu meie ei saa aru India kastidest, ei suuda nemad mõista demokraatiat.

Tol ajal oli parajasti Gandhi rännaku kulminatsioon. Tseilonis pandi seda küll tähele, aga mingit vaimustust see seal ei sünnitanud. Singaleesi teatris Colombo Tower Hall'is korraldati koosolek Gandhile poolehoiu avaldamiseks, kuid see toimus unises meeleolus ja näitas ainult, et väin, mis eraldab Tseiloni saart India mandrist, üksnes geograafiline nähtus pole, vaid ka kultuurilise eraldumise tunnus. Tseiloni haritud kihid euroopastuvad imeväärselt ruttu. Ka mu Peradeniya tuttavad näisid tahtvat vaimult kõige pealt eurooplased olla. Unistasid Londonist, Pa-

riisist, Berliinist. Aga vähe sellestki: kogu maailma oleksid nad soovinud kaissu võtta. Pärisid mult, kas oleks mõeldav sõita Euroopasse raudteel — Afganistani, Araabia poolsaare ja Väike-Aasia kaudu — ja palju säärane reis maksma läheks.

Tseiloni iseseisvust pooldasid nad tuliselt, nagu teisedki singaleesi haritlased. Selles mõttes sümpatiseerisid nad kaudselt ka Gandhi liikumisele, kuid too usulis-filosoofiline arusaamine, mis tiivustab Gandhi liikumist, puudus neil täielikult. Tseiloni iseseisvust kujutlesid nad Euroopa mustri järele ja kui ma õieti neist aru sain, siis pidid nad arvamusel olema, nagu aitaks iseseisvus maksma panna toda udust ning raskelt-tajutavat asja, mille nimeks — demokraatia.

Ainult ühes asjas ei olnud mu sõbrad Peradeniyas veel eurooplasteks saanud, nimelt usu küsimuses. Kui nad kuulsid, et ma ise ja mu perekond mingit religiooni ei tunnusta ja ühessegi usutunnistuslikku kogudusse ei kuulu, siis näis see neid hämmastavat. „Kas on palju sääraseid perekondi?“ pärisid nad, ühtlasi märkides, et nad sellest kuidagi ei suuda aru saada. Nende näost lugesin ma: „Noh, tunneksid sa buddismi, küllap kuuluksid siis kogudussegi!“ Tuttav arst Kalutaras ütles avameelselt: „Ateistlik liikumine Euroopas on väga arusaadav, sest teil pole korralikku usku. Mina ei suudaks ka kristlane olla, aga buddist olen meelsasti.“ Üldse võis tähele panna, et buddistid, kes teiste uskude dogmasid ja tõekspidamisi tunnevad, suurima lugupidamisega suhtuvad buddismi filosoofiasse. Fanaatikud nad ei ole, küll aga kõigutamatud oma veendumusis. Teistesse uskudesse suhtuvad sallivalt.

Põllutöökooli vaatlemine sündis hommikul kella kuuest alates, sest kella kaheksa ajal pidid mu sõbrad loengutele minema; pärast lõunat polnud mina vaba. Meile võib imelikuna näida, et kooli personaal koostub

ainult 24 üliõpilasest ja 12 professorist: sellega iga professori kohta ainult kaks õpilast. Kooli iseloomu ja õppekava määravad, muidugi, Tseiloni kliimalised, pindalalised ja majanduslikud iseärasused. Teoreetilistes tundides käsitellakse peamiselt botaanikat ja hüdrotehnikat. Praktilised tööd söövad suurema osa õppeajast ning toimuvad põllutöö-departemangu katsejaamas, osalt botaanikaaias. Veetöödega tutvustatakse õpilasi ekskursioonidel, milleks kulutatakse igal õppeaastal kaks kuud. Kursus kestab kolm aastat vaheaegadeta. Üliõpilasi lastakse lühiajalisele puhkusele kahe- ja kolmekaupa korraga. Ka professorid, kelle hulgas neli inglast, kaks sakslast ja kuus singaleesi, puhkavad vaheldumisi. Rektoriks on inglane. Õpilased elavad ühisruumides (kolmekesi koos) ning saavad koolilt täieliku ülalpeo. Majandusülemal, kes mitte ei kuulu õppepersonaali hulka, on abilisteks kaks õpilaste ja üks professorite esindaja valiku järele. Sellega on vähemalt koolis teostatud demokraatia.

Kõige imponeerivam osa koolis on eeskujulik laboratoorium ja taimetõbede ning söödikute vastu võitlemise laatsarett. Iga kultuurtaime põduruse põhjust ja selle ravimist uuritakse katseliselt. Muidugi on koolil ka karjandusosakond, koguni mesila, aga seda rohkem nagu naljaviluks. Kolm lehma, kaks vasikat, üks pull. Hoopis suurem on sulgloomade aed. Kool tahab kaasa mõjuda praeguste naeruväärselt pisikeste kanade väljatõrjumisele maalt. Arvatakse nimelt, et kanadepidamine Tseilonis tulutoovaks majandusharuks võiks kujuneda. Mis puutub mesilastesse, siis on need Tseilonis parajad paarimehed eesti kärblasele. Vastavalt enda ihulisele mannetusele ehitavad nad tibatillukese kärje ja koguvad aastas ainult mõne naela mett. Mesipuud on nagu Lutheri kübarakartongid ja seisavad ridva otsas. Ka kool pole mõistnud midagi paremat välja mõelda. Vist puudub mesilastepidamisel Tseilonis tulevik; katsed Euroopa mesilasi saarele immigreerida luhtusid täielikult.

Üldiselt jäi koolist mulje, et seal tõsiselt ning andumusega töötatakse. Ma kirjutasin neile võõrasteraamatusse järgmised eestikeelsed sõnad: „Külastades Teie kooli ja hinnates siintehtavat tööd, jõudsin üllatusega veendumusele, et Ida ei asugi Läänest nii kaugel, kui harilikult arvatakse. Soovin Teile suurimat edu.“ Tõlkisin teksti suusõnal inglise keelde ja üks õpilastest pani selle sealsamas kirja.

Käepigistus ning lahkumine.

IV. KANDY.

See linn on singaleeside rahvusriikliku omapära viimaseid hoidjaid. Ärusaadav siis see huvi, millega lähenesin ta kuulsusrikkale maa-alale. Ei ole ma küll põrmugi ajaloolane, ei taju hästi seda veetlust, mis öeldakse olevat muinsusel. Ei tunne ma ka muistse kunsti ja kirjanduse vastu nimetamisväärset pieteeti. Aga olles tutvunud ühe rahva tänapäevaga, olles leidnud ta iseloomus rohkesti meelepäraseid jooni ja olles teatava määrani hardunud ta tänapäeva rakenduste vaatlemisest, tahaks ometi natukegi mõista ta minevikku.

Kahjuks ei paku Kandy rändajale selles mõttes enam palju. Laastavad sõjakäigud on selle põdura riigi niikuinii kahvatu päranduse lõplikult ilmetuks muutnud. Võitlustes Portugali, Hollandi ja Inglise pealetungijatega hävisid enamasti kõik tähtsamad hooned. Enam kui üks kord muudeti linn tuhahunnikuks. Ime kombel jäi püsima muistne tempel ja osa kuninglikust lossist. Kuid ei leidu sealgi enam puhast ning õilsat rahvuspära. Esiteks olid Kandy kuningriigi viimased valitsejad tamuli päritoluga türannid; teiseks hoolitses Inglise võim lähematel aastakümnetel pärast maa vallutamist selle eest, et muinsuse jäljed liiga silma ei paistaks. Kuninga loss restaureeriti, võõbati ja maaliti tuliuueks ning muudeti kuberneri residentsiks. Püsima on jäänud ainult arhitektuuri väline laad ja troonisaali puusammastik, mis ilma esialgsete ilustisteta tundub hoopis luuleta ja vai-

mutu. Säärast sammastikku võib näha kõigis hindu templites, kuid mitmevõrdselt suuremas mõõtkavas ning omapäras. Eks ole toogi fakt liigseks tunnistuseks, et lagunev Kandy riik niivõrt singaleeside loovast vaimust ei elanud, kuivõrt hindu kultuuri laenudest. Degenereeruv riik vaid parasiteerus rahva kulul, jõuetu vaimselt pead püsti hoidma. See tõde selgub eriti veenvalt, kui võrrelda Kandyt Anuradjapuraga.

Tahtsin leida pilte ja seinamaale, mis lubaksid heita pilku muistse Kandy elusse-olusse, vähemalt ta kuningakoja omassegi, kuid ei leidnud peaaegu midagi. Kolm kuninga portreed, millest üks Dalada Maligava templis, näitavad meile ainult purpuris härra büsti. Need võiksid kuuluda ükskõik milliste idamaiste türanniriigikeste isemeelsetele hirmuvalitsejatele. Eriti tüüpiline on selle poolest viimase kuninga Sri Wickrama Raja Simha kujutis. Näeme habemikku härrat sümboolse krooniga. Ta pealuu vorm tuletab kuidagi Nikolai II oma meelde. Ta ilmetutest silmadest võiks lugeda ainult umbusku ja kartust. Aga ta huuled tiheda habeme all on kuidagi äraandlikult ja võrratu valitsemishimuliselt kokku pigistatud.

Raamatukogus leidsin ühe vana maali — peaaegu realistliku, kuid äärmiselt stiliseeritud tagapõhjaga. Kuningas, mitmesarveline kroon peas, istub pilvedesse ja viirukisse tõstetud toolil. Ta jalge ees laskub kolm trepiastet. Põrandal lamab käsist ning jalust seotud mees, kelle nahavärv ja kehaehitis võiks kuuluda kõige tõenäolisemalt tamuli alama kasti esindajale — kulile, nagu öeldaks tänapäev. Kaks kojateenrit või timukaabilist peksavad lamajat bambuskeppidega. See pidavat kujutama hooletu maksukohuslase karistamist. Ei tahaks uskuda, et see pilt just eriti tüüpiline oleks muistsele Kandyle, kuid üht osa tema tõelikkusest paljastab ta kahtlemata. Kui me sooviksime ühekülgsed olla, võiksime selles maalis koguni Kandy kuningriigi valitsemise idee sümboliseerimist näha.

Praegune Kandy on ligilähedalt Tartu suurune linn 32 tuhande elanikuga. Asub künklikul järve kallastikul, rohkesti 500 meetrit üle merepinna. Mahaveli Ganga piirab teda peaaegu nagu Peradeniya botaanikaaedagi loogakujulises ringis. Ometi on ring siin võrratult suurem kui Peradeniya juures ning jõgi ei tungi kuski linna rajani. Lähenedes Kandy'le lääne poolt, kus asub raudteevaksal, avaneb vaatele metsarikas mäestiku luht. Põlised lehtpuud, lausa aukartust äratavad oma lopsakuse ning liikide rohkuse poolest, tõusevad ürgmetsana mäeharjadesse. Ei saa arugi, kus võiks asuda siin linn. Alles pärast seda, kui kerkib nähtavale järve hõbeläikeline pind, hakkame nägema inimeste kätetööd. Järve kallast palistab punasest kivist müür, venides lainetamisi veekõverikul. Sakkide ühetaoline asetus, nende karakterlik kumerus ja primitiivne sümmeetria tuletavad mingit varemnähtut meelde. Eks see ole templikuplite ning pagoodide stiil. Tõesti! Vaevalt oleme läbenud heita pilgu järve vastaskaldalt paistvale vanale pühakojale, kui veendume vähemagi kahtluseta, et kaldakindlustajad kopeerisid oma müüri jaoks vaid muistse templi katuseid ning võlve.

Templit ennast mainitakse ajalookirjades juba XIV sajandil. Järv ja selle müür põlvnevad aga viimase kuninga valitsemise ajast, nii siis XVIII sajandist. Kui Sri Wickrama aegsetel ehitusmeistritel loominguline luulelend puudus, siis võib ometi kiiduga mainida, et nad vähemalt vanast oskasid lugu pidada ja stiiliühtluse vastu ei patustanud. Sellest märkusest tohiks juba arusaadav olla Kandy järve sünnisaladus: järv ei kuulu mitte loomulikkude moodustiste hulka, vaid võlgneb oma veekoguga tänu inimeste kätetööle. Lastes sulgeda pisikese oja, mis läbib siin orgu, kinkis viimane kuningas Kandyle — oma valulapsele — ilusaima ehte: hõbeselge veelausaku. Ilma selleta poleks Kandyl pooltki ta praegusest ilust.

Ühtlasi oli kuningas Sri Wickrama Raja Simha toonud tolle teoga omapoolse tunnustuse muistsete singaleesi kuningate traditsioonidele. Sest ka Anuradjapura valitsejad põlistasid end järeletulijate mälus paljude kunstlikkude järvedega mitte vähem kui oma suurte ehitistegagi. Rohkem ei olnud Sri Wickramal oma riigile ja alamatele anda. Teda peetakse ju üldiselt andetuks valitsejaks. Riigikassa sulas preestrite näpu vahel. Kuningas favoreeris koja intriigi huvides kord üht, kord teist kloostrimeeste kliket. Varandused, mis kord juba konfiskeeritud ja edasi antud, konfiskeeriti veel teist ning kolmandat korda — ja kingiti jälle. Koda ei ümbritsenud enam riigimehed, vaid omakasu taotlevad õnnekütid. Polnud meest, kelle kätte usaldada sõjavägede juhtimist; polnud mingit sise- ega välispolitikat. Selle tõttu langeski Kandy troon vähemategi tingimusteta, kuna ometi Dekhani poolsaarel hoopis nõrgemadki riigid suutsid vallutajatega lepinguvahekorda astuda.

Kas oli sellest Tseilonile kasu või kahju, jäägu otsustamata. Hoolimata kõigest andetusest ja nõrkusest oli Sri Wickrama Raja Simha ometi kuningas — pealegi viimane, kelle nime tunneb Tseiloni ajalugu — ja sellepärast ei keela kaasmaalased talle oma täit austust. Ta on tõstetud teatava määrani pühakute hulka ja ta kujutis sobib templiseinale koos teiste puuslikkudega. Rahva hinge salajasemad sopid on ju sama tumedad nagu meresügavuste omadki.

Kasutasin ilusat ilma ja tegin jalutuskäigu ümber järve. Ta on umbes poolteist kilomeetrit pikk ja veidi vähem lai. Haruldaselt maalirikkaid väljavaateid pakub läänepoolne kallas. Nagu õhuline pits venib punane müür oma sakkidega, sulades selles kirjeldamata valges päikeses ühiseks viirastuslikuks lindiks veesädelusega. Tagapool valendab üksikuid maju värviliste põõsaste keskel. Ka needki on nagu päikeselt pudenenud, imekerged ja tikandilised. Veel pisut edasi, siis tumendab mets, põhi-

toonilt roheline, kuid ometi nagu maha längutatud koormavast valgusest, mille keskel mustadki esemed võivad pimestada silmi kiirgavusega. Siinne päev ei olegi päev, vaid kohutav valgusepall, mis lakkamatult kummub ning kaaritab üle pea.

Alalisest käimisest ei või olla juttugi, sest tundub, nagu ei jõuaks üldse edasi. Parem on seista ja mõelda, et oled asetatud kõige valguse tsentrumi. Siis hakkad ka lõppeks mõistma, miks on siinsed inimesed nagu tardunud oma mentaliteediga peaaegu tuhandepõlvesesse arenguseisakusse. Ma usun, need pruunid inimrühmad seisid muistsete kuningate valitsemise päevil sama endassesüvenult templimüüride ääres nagu tänagi. Kahtlemata ujusid järves ja templitiigis samasugused kilpkonnad ja sama üksisilmi vaatlesid neid inimesed. Kõik, mis vahepeal uut juhtus, on toodud siia võõramaalastelt ega saa kunagi päriselt selle maa omaks. Siin valitseb järjest päike ning muudab kõik värvid, vormid ja toonid ühesuguseks silmiuimastavaks lõõsaks. Ometi kord maailm, mis, hüljates dünaamika, rahuldub staatilisest eneseteostusest.

Päris Kandy — võrdlemisi kitsaste kauba- ning käsitöö-tänavatega linn — asub järve kagupoolsel küljel. Tal on palju sarnasust Colombo Pettah'i linnaosaga, kuid teadagi pole ta nii rahvarikas. Puuduvad trammivagunid, autod ja omnibused. Ka rahvatüüp on siin rahulikum kui Pettah'is. Keskpäeval lakkab elu peaaegu täielikult. Sattusin jalutades ühele risttänavale, mis oli täis kiilutud hiiglasuuri härjavankreid. Loomad mäletsesid seistes. Kulid ise magasid vankrite all, peopesa põse ning kivi vahel. Nähtavasti ei ole vankrialune neile ainult lõunauinaku pidamiseks, vaid ka öömajaks, sest paljude vankrite alla olid seotud nöörkiiged lamamiseks. Suur mees peab seal kõõtsakil ning käätsakil väherdama, kuid arvatavasti ei tee ta sellest küsimustki: ta keha lepib iga asendiga, nii loomuvastane kui see näibki.

Templi vaatamise, mis on üks paratamatuid ettevõtteid igale Kandyt külastavale turistile, jätsin meelega pärastlõunaks. Harilikult varustatakse end seks otstarbeks juhiga. Ma lootsin teisiti toime tulevat. Tormasin otsemat teed uksest sisse ja palusin vastusattuvat preestrit templi tutvustamiseks kaasa aidata. Tegin seda kindlas veendumuses, et buddist oma kiiduväärses sallivuses teiste uskude vastu mitte ei keeldu võimalikul korral avastamast oma parimat. Ja nii see oligi. Kuuldes mu kaugemaalist päritolu ja kirjanduslikku elukutset, preester osutus ülilahkeks.

„Siin käib palju turiste, kes moe pärast ja reisibüroode soovitusel tarvilikuks loevad templisse astuda. Harilikult pole neil aega ega huvi. Kui teie aga tõesti soovite templi tundmaõppimiseks paar tundi raisata, siis oleksin ma valmis teid saatma."

Tänasin lahket vaimulikku, lisandades, et pealiskaudseks silmaheitmiseks ma üldse poleks teda tülitada tahtnud. Ja nii siis läksime: tema seletades, mina taskuraamatusse märkmeid tehes.

„Kõige pealt templi vanadus," algas preester. „On andmeid, mis lasevad oletada, et esimesed alusmüürid pandi sellele hoonele juba XIV sajandil. Ühenduses sellega räägitakse mitmeid üksikasju; seal oleks aga väga raske otsustada, mida võtta ajaloolise tõena, mida muinasjutuna. Kindel on ainult, et juba 1542. aastal asus siin tempel. Tol aastal kolis nimelt kuningas Vira Wickrama Kandysse elama, kuigi linn ise selle tõttu veel pealinnaks ei muutunud. Nii jutustab Mahavansa kroonika. Kuningas ütles: „Tempel peab jääma kõigi elavate kaitseks, nagu oli tema asutajate soov." Ja kuningas käskis ehitada endale templi juurde lossi, et seista alalises kokkupuutes Budda vaimuga. Tolleaegne tempel on aga hulga ümberehitamisi ja täiendusi üle elanud. Praegune sild ja oktogoon on pärit Kandy kuningriigi langemise aastatest."

Me sammume sel ajal läbi tänavapoolse koridori ning läheneme suurele uksepoognale, mille kaudu pääseb templi eelhoovi. Seinad ja võlvialune kirendavad piltidest, mis näivad moodustada tahtvat mingit jutlustavat panoraami. „Budda elukäik," seletab saatja. See algab muretu noorpõlvega, siirdub elurõõmudesse, lunastub ilmutuse kaudu boo-puu all ja mõtlemise ning paastu kaudu, jõudes täiuse tipule mitte midagi tahtvas meditatsioonis, nagu näeme seda suurt õpetajat poollamavana esitatavat kõigis altarikujudes. Kahjuks on need pildid, mis mõeldud realistlikena sisult, saanud kunstniku kujutluses müstilisteks ja sümboolseteks. Ei läbista neid ükski tõelik argipäevaelu stseen. Seda võiks neist siiski järeldada, et inimtüüp on olnud piltide maalimise ajal just samasugune nagu tänapäevalgi Kandy tänavatel, ning ka Budda ise tuletab pigemini meelde Tseiloni kitsa näoga singaleesi, kui põhjapoolsemate maade tüsedama tõu esindajat. Aga kes teab, kas ongi neis pildes säilinud esialgseid pintslitõmbeid. Igatahes restaureeritakse neid hoolega, mida tõendab ka nende liiga laitmatu värvkate.

Sootu teised motiivid algavad, kui oleme jõudnud eelõuest ning sammaskoridorist templi seesmistesse ruumidesse. Paiskuvad näkku keskaegse katoliku kiriku hirmu ning õuduse puhangud. Paarikümnel tuhmuval maalil kujutatakse langenud hingede piinu pärast ajaliku elu lõppu. Kuna primitiivse inimese kujutluses ükski valu ei näi ületavat tulistamise piinu, siis leegitsevad buddistide põrguski kristliku kiriku ajaloost tuntud tuleriidad ning tõrvakatlad. Joodikutele ja oopiumisuitsetajatele topivad pahad vaimud põlevaid tunglaid suhu. Tapjad, röövlid, samuti loomade vere valajad on heidetud söödaks kiskjatele. Käsu vastu eksijatelt ja sõnakuulmatutelt naistelt nokivad papagoid liha. Abielurikkujad ripuvad puutüvedele seotuna, tulepann jalge all ning piitsavorbid ihus. Venitatakse keeltest, kantakse orgi

otsas, kistakse ja pigistatakse koguni suguosadest. Nagu näha, töötab inimese fantaasia kõigil laiusekraadidel ühesuguse jubedusega.

„Need pildid on mulle ristiusu kirikust hästi tuntud," lausun.

Preester vaatab arusaavalt, noogutab peadki, kuid ei ava suud vastamiseks. Ma mõistan: need põrgukujutised pole tema usulistele veenetele vastuvõetavad. Nad pole üldse sündinud Budda vaimust, vaid rahvapärase hinduismi mõjustustest. Maalimisviisis eneses ilmneb samuti hinduismile omane primitiivne ekspressionism, aga ka ürgjõuline väljendamise julgus. Ei tohiks see kuidagi sobida Budda filosoofiliste õpetustega; kõige pealt mitte tema humaanse ellusuhtumisega. Aga nähtavasti on kõigi uskude areng enam-vähem ühesugune: mõtte peenutsemiselt kultuse labastatud konservatismi ja inimese isiku mahatallamisse valimatute abinõudega. Lühidalt: usu juurest süngesse ebausku.

Ka selleski, oma filosoofiliste tõekspidamiste poolest parimas kirikus roomavad palvetajad põlvili vasest, kullast ja elevandiluust nikerdatud kujude poole. Templi seesmuses leidub kümmekond väiksemat kapelli, kus hoitakse kallihinnalisi Budda kujusid. Mõned neist öeldakse olevat miljoneid ruupiaid väärt. Seda võib ka uskuda, arvestades suuri teemante ja teisi kalliskive, mis kiirgavad puuslikkude peas ning rõivais.

„Teie kirikut kutsutakse Hambatempliks?" osatan küsimusega preestrit.

„Ja, *Dalada Maligava*, see tähendab pühale hambale pühendatud," möönas preester. „Meie kirikul on õpetaja Budda suurim mälestis."

Ja siis jutustab ta mulle hamba loo: kuidas see äraarvamata hinnaline ese toodud Sri Meghavana valitsemise päevil (umbes 300. a. p. Kr. sünd.) Indiast Tseilonisse. Teekond oli pikk ja seiklusrikas. Tänu printsess Kalinga leidlikkusele hammas jäi rüüstajatest avastamata,

olles peidetud tolle targa ning jumalakartliku naise juukselokkidesse. Aga rohkesti kaheksa sajandit hiljem läks uskmatutel tamulitel, kes laastasid sõjaliste röövkäikudega singaleeside maad, korda hammast röövida ning saagina Indiasse viia. Kurvastus täitis buddistide südameid. Kui hakkas kustuma juba lootuski ainulaadset varandust röövijate käest päästa, ilmutati kuningas Parakrama Bahu III unenäos hamba peidupaik. Suurte pidustuste ning pühalikkusega kanti Budda iganematu pärandus Kotte templisse.

Vahepeal jõudsid saare poliitilised olud põhjalikule pöördele: esimesed eurooplaste salgad tungisid portugallaste juhtimisel maale. Olles ise fanaatilisi usumehi ning omades Kristuse ristinaelte ja muude muuseumiartiklite näol mitte väiksema väärtusega pühi jäänuseid kui Budda lõualuu maine ülejääk, pidid portugallased kõige pealt tollele paganlikule hambakultusele otsa tegema. Nad kuulutasid hamba saatana kihvaks, mis tuleks hävitada. Ning — tskae: aastal 1560 läkski portugallastel korda hammast enda vallutamisele võita. Too sündis saare tipsemas põhjanukis, kus praegu asub Jaffna-nimeline linn, kuulus parimate mangoviljade poolest. Paganuse jõle attribuut toodi Don Constantine de Braganza korraldusel Goasse, kus põletati tuleriidal peapiiskopi ja asekuninga ning selle hoovkonna juuresolekul. Nüüd võis ometi loota, et hambalool lõppeks ots käes.

Aga mis on loogiline ja endastmõistetav inimestele, ei tarvitse olla sedasama jumalatele. Varsti pärast portugallaste lahkumist teatasid budda kiriklikud võimud, et Goas hävitatud hammas polnud üldse Budda oma, vaid selle väärtusetu jäljend. Õige ese ise leiutati uuesti salapärasest paost ja toodi Kandysse. Tänu inglaste erapooletule suhtumisele ei ähvarda buddistide õilsaimat varandust praegu vähimgi hädaoht; ja nii saigi Kandy templist „Püha Hamba Tempel".

Preester talutab mind mitmekesiste sammaskäikude

kaudu templi seesmisse õue. Seal seisab kahejärguline varakamber — omamoodi käsitööoskuse meistrisaavutis. Üleni mahagoni ja elevandiluu nikerdistes, kaetud kribukrabulise mosaiikornamendistusega, vase ja kulla gravüüridega, tundub see hooneke ületavat oma idamaises aardelisuses tuhande ja ühe öö muinasjutte. Kitsast uksest sisse astudes ning veelgi kitsamat treppi mööda üles minnes tuleb meil näoli lamavatest palvetajatest ettevaatlikult jalgu üle tõsta. Kullatud läbikäik, mille laest ripnevad elevandiluu-kaunistised, viib meid pronksukse ette. Seal oleme sunnitud seisatuma. Läbi võre näeme kalliskividest ning väärismetallest ehitatud altaris lamavat hõbedasel laual briljandisäralist karbikest „Karanduvat", milles puhkabki paljuseigelnud prohvetihammas. Keegi ei tohi näha ega puudutada teda peale ülempreestri, kes avab kord aastas karbi vastava etiketi korras.

Minule näidatakse hiljem ainult hamba päevapilti ja elevandiluust valmistatud koopiat. Inimese hammas ei tohiks see küll olla, ennem mõne verejanulise looma kihv: kõver, terava otsaga ning umbes kaks tolli pikk. Võrdluseks nägin umbes kuu aega hiljem apostel Tooma hammast. Too oli veelgi suurem, veelgi iseäralikum. Jääb üle tunnustada koos usumeestega: usk ei ole mõistuseasi.

Oleks vist ülearune katsuda kirjeldada templi üksikuid kambrikesi. Kes näinud üht neist, see võib ka teisi kujutella. Üldiselt erineb Dalada Maligava tempel põhjalikult teistest Budda templitest Tseilonis. Colombo peatempel näiteks on modern-ehitis, muidugi tüüpilises Taga- ning Lõuna-India stiilis. Teda ümbritseb ilus aed kruusatud teedega. Templi ruumid jätavad valgusekülluse ning õhurikka mulje. Kõikjal eeskujulik puhtus. Peaaltaril lamab suur prohvet lõhnavate lillede keskel. Paik tundub jumalavallatulegi pühana.

Dalada Maligava seevastu jätab sünge mulje. Ruumid on täis kulda, kalliskive ning elevandiluud. Aga mis siin puudub, see on päike, rahu ja suursugusus. Esma-

kordsel budda templi külastamisel tundus mulle, et olin sattunud tõelikult suure õpetaja vaimu majja. Siin aga tundsin viibivat ennast tüüpilises fanatismihoones, kus valitsevad inimideaalide asemel masendavalt karmid elusalgamise ja patukahetsemise meeleolud. Kirik on olnud mulle ikka õudne; see siin mitte vähem, kui mõni katoliku kapell verise Kristusega inimtundeid haavaval ristipuul.

Nendele, kes tunnevad huvi ehituskunsti ja muinsuse vastu, pakub Hambatempel teadagi omajagu nauditavat. Ta on buddismi suurtemplite kõrval väiksemaid vendi, kuid ometi vanim vend. Välimuselt pitoreskne, kirju ning stiilisegune. See oleneb mitmekordsest ümber- ja juurdeehitamisest. Teised Tseiloni templid on ehituslaadilt ühtlasemad, kuid samal hoobil ka tänapäevsemad. Dalada Maligava istub oma müüridega hallis minevikus.

Kui olin küllalt juba rännanud ses uimastavas majas ja hinganud endasse templi seesmisel õuel ohverdatavate lillede mürki, viis preester mind veel ühte küljekuplisse (oktogooni ehk pattirivasse) vanu manuskripte vaatama. Tseiloni ja singaleeside ajalugu on ju üks vanimaid, kuigi mitte Idamaa rahvaste keskel. Euroopa lühiealiselt riikluselt vaadates tunneme ta vastu, õigemini, tema pika mineviku vastu paratamatut aukartust. Siis, kui Eesti nimegi veel ei olnud, olid singaleesidel juba põhjalikud ajaloo raudvarad hoida. Need koostuvad peamiselt kolmest suurest kroonikast:

1) Mahavansa, raamatute raamat, mille lõplik redaktsioon koostati pali keeles viiendal sajandil p. Kr. sündi. Töötegijaks oli kuninglikust soost preester, nimega Mahanama. Nüüd on suurem hulk neid ürgallikaidki, millele toetus Mahanama, jäädavalt kadunud. Sisult pakub Mahavansa-nimeline kroonikaraamat singaleesi rahvuse poolmüütilist, pool-teadusliktäpsat vaimse ja riikliku arengu kirjeldist. Absoluutse kindlusega ei saa keegi öelda, mis on selles raamatus kontrollitud tõde, mis

rahva suus liikuvate legendide pärand. Suur ja mitmekülgne pidavat ta olema ning andma singaleeside riiklikkudele ja usulistele üritustele igakülgse põhjenduse.

2) Dipavansa: üldine saare ajalugu, alates tuhat aastat enne praegust ajaarvamist. Tärkamiselt ja koostamiselt märksa vanem kui Mahavansa. Kahtlemata leidub selleski kroonikas hulk küsitavaid fakte, mida praegused ajaloolased enam tõestatuks ei taha pidada, kuid üldiselt olevat Dipavansa ometi parimaid ning usaldusväärsemaid ajalooraamatuid.

3) Suluvansa: maksualuste, valitsetavate ja madalamate rahvakihtide eri-ajalugu. Neile kolmele põlissambale toetub Tseiloni uusim ajalooline kirjandus.

Hambatempli raamatukogus (pattirivas) hoitakse alal üksikuid algmanuskripte nii Mahavansa, Dipavansa, kui ka Suluvansa kroonikatest, peale selle veel hulk muud igivana kirjavara. Vaht avab pühalikus tõsiduses kahekordsete seintega terassahtleid, esitades luitunud lehti, mille kiri siiski hästi loetav. Egiptlased tarvitasid oma kroonikate jaoks papüüruselehti. Siin on selleks otstarbeks veelgi parem lõuend, nimelt talipoodipalmi leht. Igivanad märkmed ongi kritseldatud üksikutele lehtedele. Hilisemad kroonikad kannavad raamatu kuju, sisaldades kaustikusse poogitud lehekülgi.

Preester demonstreerib mulle ka kroonikameistrite kirjutamistehnikat. Selleks torkab ta terava metallpulga oma vasaku põidla küünes paistvasse õõnsusse. Samas käes hoiab ta veel pikergust talipoodilehe lõiku, pigistades seda poolenisti peopessa. Nüüd hakkab parem käsi põidlaküünesse torgatud pulgaga peent kirja kritseldama. Leht pihus liigub sõrmede osaval lükkel vahetpidamatult edasi. Eriti kiire too protseduur küll pole, aga mitte ka liiga palju aeglasem meie harilikust sulega kirjutamisest. Kiri ise paistab alul vaevalt pärgamendipinnal silma. Tarvitseb teda aga mingi värvilise määrdega kasta ning tähed astuvad drastiliselt esile. Tõin preestri

poolt kritseldatud tähekese, mis täidetud singaleesi- ning ingliskeelse tekstiga, endale mälestiseks kaasa. Seda vaadeldes mõistan nüüd, kui vaevarikas on olnud inimese kirjatarkuse arenemine tumedast vanaajast meie päevini. Raske öelda: kes on meist ausam ja õiglasem mõtleja — kas raudpulgaga kroonik või modernne ajalehemees, kes dikteerib oma mõtted sagedasti otse parlograafi, kust masinaladuja nad tinatähtedeks valab ning enne jahtumist juba rotatsiooni alla toimetab.

„Mis teid siin kõige rohkem huvitas?" päris preester mu lahkumisel. Pidin kehitama õlgu: ei tea. Ise tundsin, et miski jäi nagu poolikuks.

Välisel sillal, mis viib üle templiesise tiigi, seisatusin. Hakkas kätte jõudma buddistide püha — kuu kulminatsioon. Selleks puhuks saabusid kõikjalt palverändajad Dalada Maligavasse, kust suurem osa neist Aadama mäe poole edasi rändab. Juba katsidki palverändajate hulgad templi ümbrust. Kõik vaene rahvas. Jalad rändamisest rakkus. Keha kuiv ning kurnatud. Vahivad hardumuses templi poole, oodates teiste väljatulemist, et ise asemele minna. Tiigis aga ujuvad kilpkonnad, täitnud vee otse kubinal. Palvetajad heidavad neile oma piskutest tagavaradest toitu. Päike on juba kustunud. Mägede kohal väriseb veel pisut ta õhetist. Templist kostub motiivita muusika. Sinkjas pilv uimastavat ohvrisuitsu hõljub arkide kohal. Ei tea, ei tea, miks valutab süda.

Sammun piki järvekallast. Eile oli siin veel võrdlemisi rahulik kõndida, aga täna õhtul riisuvad tülitajad meeleolu vähesegi ülejäägi. Koos palverändajatega olid saabunud kerjustehulgad. Siin nad nüüd reastusid pika ahelana. Püüan silmitseda üksikuid tüüpe. Vanamees kasimatu habemega ning korratult tolknevate juustega toetub puu najale, hoides käsi selja taga. Paistab, nagu oleks tal mõnus seal seista. Ent siis märkan, et ta ei saa üldse liigutada käsi: need on ju selja taga sõlmes. Poisike, kellel konnaga kahetsusväärselt suur sarnasus,

istub seasongermaa-taolises lohus, mõlemad jalad nagu kuivanud kepid kasvatatud kukla taha. Kätega, mis tunduvad üliloomulikult pikkadena, teeb ta idiootlikult nurgelisi liigutusi. Keegi seisab, suu ammuli. Lähemalt vaadates näen, et ta lõug on ju üpris ära kuivanud; ta ei saa kunagi oma suud kokku. Ei räägi ühtki sõna, muudkui joriseb. Üldse on palju neid, kes ei räägi, sest on andnud vaikimise tõotuse. Kuid on ka vastupidiseid, kes järjest räägivad, alalõpmata räägivad, ometi mitte juttu, vaid üksikuid sõnu: Mahinda, Mahinda, Mahinda! Naine lamab, hoides alasti last paljaste põlvede vahel. Näib, nagu oleks ta selle just praegu sünnitanud. Teine samasugune lamaja toetub küünarnukkidele, mis ongi ta ainsaiks püstihoidjaiks ning edasiviijaiks. Keha ise lohiseb ülearuse roguskina väntade kombel töötavaile küünarnukele järele. Ei oska mina kõike seda kirjeldada, ei oska nähagi kõike.

Tänavate hakul, kus seisavad päeval omnibused ja autod, peetakse nüüd suurt laata. Kunstimehed ja madudetaltsutajad demonstreerivad seal oma osavust ja rahvas ringleb elava võruna nende ümber. Ka raamatukaupmehed ajavad vilkalt äri, jutustades ning lauldes vaheldumisi oma kauba headusest. Koguni karussell on püstitatud päeva jooksul platsile. Öeldagu siis veel, et kuufaasidel pole mõju inimeste toiminguile: kõik see kirju elu lokkab siin ju ainult palvepäevade lähenemise tõttu. Niihästi usk kui uskmatus, nii palve kui sajatus on nüüd ühetaoliselt teretulnud.

Korraga näib mulle, et olen küllastunud nii neist tänavaist, kui ka sellest rahvast. Tahan rahu, ihkan koju. Olen lõpmata, lõpmata väsinud. Seangi siis sammud pimedasse õhe: pean minema uuesti ümber järve, sest mu võõrastemaja — *Hotel Suisse* — asub vastaskaldal, sootu lahus pärismaalaste linnast. Enne aga kipun oma hajameelsuses mingisse sõjaväeasutisse astuma ega taha põrmugi rahul olla, et sõdur mind väravast tagasi

tõrjub. Alles pärast, kui märkan eksitust, kaon kiires korras naaberväravasse.

Õhtusöök serveeritakse võõrastemaja katusel. Kandy's asub ainult 400 eurooplast. Sööma ilmub umbes 80 inimest. Sellest järeldan, et osa euroopalise päritoluga alalisi elanikke käib hotellis kehakinnitust võtmas: võõrastemaja öeldi ju päris tühi olevat, sest palava märtsi saabudes ei rända enam turiste. Mängib laitmatu salongorkester. Kui ta hetkeks vaikib, kostuvad järve tagant maduvõlurite flöödihääled. Toite tuuakse kaheksa rooga järjestikku. Seltskond, kes vajab säärast küllust ja omab säärast rekordilist isu, koostub peamiselt vanematest härradest ning lopsaka ehitusega daamidest. Jälle pean ma tundma: küll olen üksi, küll olen üksi täna!

Linna poolt paistavad tuled. Ka järve mustas peeglis virvendab helke. Öö on kottpime, hoolimata tähtedest ning täiskuu nähtavalekerkimisest. Joovastav soojus täidab maailma. Aga mis kasu, küsin eneselt, — mis kasu on kõigest sellest ilust, kõigest kunstist, kõigest eksootikast, kui inimene ise pole ilus, kui inimene oma viletsusega, inetusega ning armetusega seisab peletisena ilu ees?!

Tahtsin kirjutada kõigest sellest pika kirja inimesele, kellega ikka olen kõnelnud üksildusetundidel. Aga istunud kirjutuslaua ette, leian, et käsi ei jaksa vedada enam sulgegi. Mõtted rändavad kaugele, haaravad hetkeks kogu maakera, et siis jälle tagasi tulla tänaste sündmuste raami. Elan veel korraks läbi oma rännaku. Mingipärast peatun pikalt ja üksikasjaliselt Hambatempli nähetel. Ju nad ikka lõikusid mulle nii mällu, ehkki ma ei kohanud seal midagi erakordset ega tõeliselt üllatavat.

Magamamineku eel märkisin reisipäevikusse: „Kuidas võiksin ma tunnustada üht usutunnistuslikku kirikut, kui kuulun ise ometi kõige suuremasse kirikusse: inimkonda."

V. BUDDA JÄLGEDES.

Poleks uskunudki: rikša laulab. Voorimees-berber, voorimees-araablane, võib-olla ka egiptlane ümiseb alatasa. Ta suu ei seisagi kinni muidu kui ehk tolm sunnib teda huuli kokku pigistama. Siis ümiseb ta läbi nina. Rikša seevastu on alati vait. Kõnelebki ainult hädatarvilisel puhul. Keegi ei või kahtlustada teda muusikalistes kalduvustes. Ja näe — ometi ta laulis.

Too ime juhtus mu lahkumisel Kandy'st. Lasksin kutsuda endale rikša vaksalisse sõitmiseks. Kuuldes, et ma kaugemale ei kavatsegi minna, kui Peradeniyasse, hakkas mees teel kõvasti agitatsiooni tegema: sõitku ma temaga! Ei kõlbavatki suurele isandale raudteesõit. Istu seal, neela tolmu ja higista. Hoopis teine lugu on vankris: pane pabeross suhu ja naudi loodust. Taevas su ümber puha lahti. Inimesed tulevad vastu ja teretavad. Noobel!

Ta palus nii härdalt ja rääkis nii veenvalt, et ma lõppeks nõusse jäin. See maksis mulle ainult üks ruupia rohkem, kui raudteel. Ja aega — noh, toda mul oli. Lasksime tugevas traavis Madde Ela orgu. Selle nimega hüütakse üht pisikest oja, mis tuleb mägedest ja suubub Mahaveli Gangasse. Tee on tsemendiga laudtasaseks tehtud ja vanker veereb iseenesest; katsu ainult, kuidas sa ta eest ära jaksad joosta. Pisikesed pärismaalaste onnid vahivad avali suul maanteele. Mustad naised istuvad läveesisel ja imetavad sama musti lapsi. Mehed nokitsevad aedades ja riisipõldudel. Ilm on tulipalav,

taevas pilvita. Tee, mis venib lookleva kangana, on vihmapuu varjudest nagu puruks lõigatud.

Saabume sillale. Tänu omaaegseile tee-ehitajaile, kes siit liiva kärutanud, moodustab jõgi kummalgi pool silda laia loigu, mida kasutavad nüüd naised, poisikesed ja tüdrukud suplemiseks. Rikša peatub, pühib otsaesiselt higi ja palub naisi, et need talle juua tooksid. Tuleb siis aasta viieteistkümnene või kahekümnene plika (väga raske on välimuse järgi siit maa naissoo vanadust määritella), hoides paremas käes kookosekesta veega ning litsudes samal ajal vasema käe peopesa tollele paigale, mis juba piiblis määratud viigilehe kandmiseks. Judinad mu seljas ei jookse sugugi nalja pärast, nähes, kuidas rikša tõepoolest surub pähklikoore huultele ning tühjendab nõu ühe ainsa sõõmuga. Vesi oli võetud siitsamast loigust, mis täidetud kuivalt inimkehadega. Tõuseb aukartus mehe vastu, kes ei oma üksnes hobusejõudu, vaid ka veskikivideväärset seedimist.

Plika vahib talle otse näkku, nõus tarbe korral uut kapatäit tooma. Kuid seal hüüavad naised tüdrukule paar lauset, saates sõnu valgete hammaste läigatusega. Kostub üldine naerukihin. Vist käis öeldu minu pihta, sest plika haarab kruusi, heidab mu poole paar veepiiska ja hüppab nagu tuulispask kallakust alla. „Leidub ikka veel maailmas paradiislikke kombeid," mõtlen. „Kuid nähtavasti ei saa paradiisiski olla koketeerimata."

Org muutub järjest maalilisemaks. Läbi lehtede roheluse pistab siin ning seal pruunikas kalju oma terava nuki nähtavale. Suured rododendronid roomasklevad mööda mäeselgi, aga seal, kus leidub lapike tasast pinda, tõusevad areekapalmid tikksirgelt taeva poole. Mulle näib korraga, et sellist rokokood joontes ja sellist mosaiiki värvide asetuses pole ma veel nägema juhtunud. Tahaks nautida ruttamatult neid maastikke. On ju teada, et teisal seda enam ei näe, ka Tseilonis mitte, sest siin on igal maalapil oma nägu ja meeleolu.

„Sõitke tasa, käige päris sammu," soovitan rikšale. Aga too on ju lausa virk hobune. Alles pärast mõnekordset manitsemist hakkab ta vastu tahtmist kiirust kahandama. Lõppeks alistub ning sammub rututa. Aga ma näen, kui vastumeelt on see talle, kui igavana tundub mehele selline lonkimine. Ja seal siis sündiski ime: rikša lõi pea kuklasse ja hakkas laulma.

Jumal üksi teab, millised tunded ja kujutelmad valdasid ta pead tol hetkel. Võib-olla nägi ta vaimus Dekhani saviseid kiltmaid, kus suve saabudes lakkab elu, kus põuaajal pole niigi palju vett, et piisaks faasanile nokakastmiseks. Võib-olla oskas ta tolle lootusetult põleva maailma raamis näha äsja silma puutunud tütarlast veeanumaga. Igatahes ei võinud sündida laul, mis venib telegraafitraadina lõpmatusse, kitsas maa-alas ja müüridega piiratud tänavas, vaid ainuüksi mõõtmatute väljade vahel, kus inimene asjata otsib varju kõrvetavast päikesest põgenemiseks.

Olen kuulnud sireenide huilgamist, mis nagu ei tahakski vaikida. Rikša laul oli veelgi venitatum ja hädatsevam. Olen näinud suuri suitsujuge vabrikukorstnaist. Rikša laul oli põlevam ja pikem. Ei saanud aru ühestki sõnast, aga viis jubestas. Laulda selliselt ja ometi mitte langeda minestusse on imeasi. Moonutada oma hing kõrvagakuuldavaks ulgumiseks, kuid püsida siiski veel hinges — see on teistele tajumata.

„Rikša, oled sa õppinud selle laulu või ulud niisama?" pärin talt.

„See on karjaste laul," vastab mees. „Kas ta meeldib teile, *sir*?"

„Oo, jaa, ta meeldib mulle väga... Laula veel," julgustan.

Ta kummutab oma pea hoopis kuklasse ja algab uue jõuga ulgumist. Aga ma olen nüüd ta vastu kahklevaks muutunud. Ma ei usu enam, et ta lauldes kurb on. Pigemini ehk edev: tahab võib-olla mind oma lauluga võluda,

et siis seda suuremat jootraha tuleks. Ta ütleb, ta olevat loomakarjas õppinud laulma. Aga kes vastutab, et ta huntide karjas ulgumist ei õppinud? Mis tean ma nendest inimestest? Võib-olla on neil kõri asemel vile ja huilgamine ei valmista neile vähematki vaeva. Tahan olla edaspidi ettevaatlikum ega võta enam iga hädaldamist hädana.

Lauldes jõuamegi Peradeniyasse. *Boy* paneb *rest-house*'is käe silmile varjuks ja tuleb õue vaatama, mis pulm siis nüüd peaks lähenema. Mu tuba on vahepeal uuele võõrale antud. Aga sest pole ka suuremat kahju, kuna kavatsen ööbida ainult üheks korraks. Olgu nüüd lahkumise tusas või muidu, igatahes näis Peradeniya mulle tol õhtul eriti veetlev. Jalutasin kaua aias, nautides bambuse rohelust, kärestiku kerget kahinat ja lindude vaikset lendu.

Varsti pärast päikeseloojakut kerkis vasekarvaline kuu taevasse. Ma ei teadnud sugugi, et ta ka neil mail võib olla tubli tõrrepõhja suurune ning punane pealekauba.

„*Master*, kas teie ei leia, et kuu on jõudnud täiuse tippu?" küsib *boy*. Sellega tahab ta mulle meelde tuletada, et pidin sõitma palverändajate hooajaks Aadama mäele. Asjata hoolitsemine tema poolt. Teadsin isegi, mis mul teha, ning olin juba ammu otsustanud sõita. Homme hommikul varase valgega läheb lahti.

Aadama mägi — *Adam's Peak*: ikka toosama silindrikujuline mürakas, mida nägin merelt juba esimesel saarele lähenemise hetkel tõusvat majesteetlikult ning pühalikult üle kõigi teiste Tseiloni mägede. Hiljem võisin heita pilku ta tumedale tipule juhuslikkudel rännakutel Kandy ümbruskonna mäestikes. Ikka avatles ning meelitas ta läbi päikeseküllase kauguse. Võib-olla mõjus selleks kaasa mäe eriline kuulsus, mis ulatub üle suurema osa Aasia mandri.

Juba 150 aastat enne praeguse ajaarvamise algust

mainitakse Mahavansa kroonika algallikates Samanala mäge, mis pole muud, kui ikka seesama Tseiloni kuninglikkude tippude õilis esindaja, nüüdse ingliskeelse nimega *Adam's Peak.* Tol ajal asus mäe kivisel kantsil aaria rahvaste kaitse- ning valvejumal Saman. Hiljem — aegade, inimeste ja jumalate muutudes — sai Samanalast buddistlikult mõtlevate ja tundvate inimmiljonite pühitsetud altar. Igal täiskuul saabuvad mäele tuhanded hardunud usurändajad kummardama vaimus ja lihas suure prohveti mälestist, eriti aga kevadise pööripäeva aegse täiskuu paistel. Siis ei külasta mäge üksnes Tseiloni ja Dekhani rahvatõugude esindajad, vaid palverändajad Hiinast, Taga-Indiast ja Jaapanistki. Sest kirjutatud on: Sina pead kõndima valgusenäitaja jälgedes.

Buddismi igivanad legendid jutustavad ühest rahesajusest kõueilmast, mil päike läks pimedaks, aga taevas helendas välgujugadest. Tormi, müristamise ja kõuekärgatuste keskel saabus prohvet, kelle nimeks oli jumalik Budda Gautama, Suddhotana poeg, Tseiloni mägisele saarele selleks, et kuulutada siin Nirvaana evangeeliumi elu tühisusest ja keeldumuse tarkusest. Ta astub võitlusse saatana võimudega, kelle valdamisele kuulus saar, ning uputab pahategelised vaimud meresügavusse. Pärast seda suvatseb jumalik asuda saarele elama ning õpetada ta rahvastele suurimat endassesüvenemise õndsust. Häda sulle, kes sa ripud oma südamega maiste viljade küljes. Jää inimeseks, kuid saa jumalataoliseks. Õpi elama soovideta, et surra kahetsuseta ning kartuseta.

Mõtlikult kuulab singaleesi rahvas inimeseks saanud jumala manitsusi ja näeb end oma pahedega otsekui alasti seisvat kohtumõistja palge ees. Buddism muutub saare ainutunnustatavaks religiooniks. Hoolimata looduslikust rikkusest ja ilust, mis võõramaalaste silmis võrdub paradiisiga, otsustavad saare elanikud edaspidi keelduda

tühistest maistest mõnudest ja rõõmudest ning talitada prohveti manitsussõnade järgi. Lahkudes jäädavalt ning laskudes tagasi oma ülimaise suuruse juurde, pärandab jumalik austajatele rahvahulkadele kimbukese lokke oma valgustatud peast. Rahvas põlvitab. Aga elutark kuningas-rauk astub teiste ette ning hüüab: „Jumalik, põlista meie jaoks oma mälestis neis mägedes!"

Kuninga palve võetakse kuuldavaks: prohvet lahkub, aga ta viimasest jalaastest jääb sügav jälg graniitkaljusse. Too jälg — „sripada", nagu hüüavad seda singaleesid — tähistabki muistse Samanala, praeguse Aadama mäe tippu. Kui ammu juba hakkasid rändama siia palvelised inimhulgad, see tõestub muu seas veneetsialase Marco Polo kirjadest. Marco Polo külastas Tseiloni saart 1293. a. Ta ei saanud küll ise Aadama mäele, aga ütleb näinud olevat rahvahulki, kes sinna rändasid. Ka kuulus araabia ajaloolane Ibn Batuta jutustab Aadama mäest. Ta käis koguni ise a. 1340 mäe tipus. Kirjeldades rasket teekonda, mainib ta muu seas, et mäe tipsemas osas olid raiutud astmed graniidisse ja kinnitatud ketid, mille abil end üles kisti. Vähese külastajatehulga jaoks ei oleks ometi mõtet olnud säärast vaevarikast hoolitsemist ette võtta.

Inimene, sündinud maakamarast ja laisk lendu tõusma maiste meelte vallast, tahaks võita endale kõik aarded — nii ainelised kui vaimsedki. Meie ei kadesta üksnes ligimese vara ja naist, vaid ihkame tihti omandada ka ta vaimuväärtusi. Võõrad jumaladki võivad näida meile valdamisväärsetena. Sellepärast pole sugugi imestuda, et teised rahvadki singaleeside kõrval ja teised usutunnistused buddismi kannul tõttavad Aadama mäe tipus leiduva jalajälje peale kontsessiooni nõutama. Nii ütlevad hindu bramanismi poolehoidjad, et „sripada" sugugi mitte Buddale ei kuulu, vaid hinduismi kaksikjumalale — suurele hävitajale ning suurele loojale Šivale. Kevadisel palvetajate suurrännul saabuvad lisaks buddist-

likkudele hulkadele veel bramanistide hulgad, kuigi mäe tipus nende usutunnistuse jaoks ühtki kabelit ega altarit ei leidu. Nad võivad rahulikult sooritada oma palverännaku, sest, nagu öeldud, buddiste iseloomustab äärmine sallivus teiste uskude vastu. Buddistlikkudel palvetajatel ja budda preestritel pole vähematki muret, et uskmatud nende prohveti jälje ees oma põlvi painutavad.

Islam, mille levimine laviini kasvamist meelde tuletab, ei võinud ka Aadama mäest mütsi kergitamata mööda minna. Teadvus kuulsast mäest ja „sripada'st" ta tipul toodi muhamedi maadesse araabia kaupmeeste poolt, kes juba keskaja algaastail sagedasti külastasid Tseilonit, tänu saare kalliskividele ja muudele rikkustele. Arvati, kaaluti ja — leiti, et kummaline jälg kellelegi muule ei või kuuluda, kui meie ühisele esiisale Aadamale. Islami õpetus võtab ju paljude muude piibli tõekspidamiste kõrval ka Aadama esiisaliku isiku ning kogu patulangemise loo omaks. Legend räägib, et kui esimesed inimesed tulise mõõgaga paradiisist minema kihutati, võttis ingel Aadama oma kaitsele, viies ta Tseilonisse Samanala mäele. Jälg tekkinud Aadama esimesest jalapuutest maisel pinnal. Sellest araabia legendist tulebki kahtlemata otsida endise Samanala praeguse nime saladust. Kaupmehed on paljudele teistelegi kuulsatele paikadele ristiisaks olnud. Suurt huvi ei näi muhamedi maailm kuulsa mäe vastu siiski avaldavat, sest Mekka ning Medina hiilgus varjutab paratamatult Aadama legendi võlu.

Hiinas suhtutakse Tseiloni „sripada'sse" kahel kombel: buddistid — buddistlikult, teised aga rohkem araabialikult. Võetakse nimelt tõeks, et jälg kaljus on küll esiisa oma, kuid hiinlased ei tunnista esimeseks inimeseks mitte Aadamat, vaid pisut vanemat härrat Tvan-Koo'd. Patulangemise lugu piibli versioonis on hiinlastele tajumata. Nad ei saa aru, kuidas võis jumal suhtuda säärase suurprovokaatorina tema enda loodud olendisse.

Pärslased, kes enamikus kuuluvad Zoroastri kõrgete ning paleuslikkude õpetuste järelekäijaiks (või vähemalt kuulusid), ei pea mõeldavaks jumala füüsilise isiku tajumist ühelgi näol, ka mitte märkide ja tähendussõnade mahajätmise kaudu, ning lükkavad kõik usulised legendid kategooriliselt tagasi. Aga jälje erakordset tähtsust tunnustavad nad ometi. Ajalooliste tõsiasjade kiuste väidavad nad, et Aleksander Suur oma sõjakäikudel Tseilonis olevat peatunud ning kannaga korraks Samanala püstandile toetunud. Nii siis: „sripada" — graniidist pitseriase suure sõduri saapatallast.

Kõige hilisemateks pretendentideks Aadama mäe aardele osutusid kristlased ja seda, teadagi, portugallaste ekstravagantsest usumehelikust nupust. Nad tegid esiteks pühaisade ekspertiisi ja teiseks garnisonide päevakäsu abil vastuvaidlematult selgeks, et ainult apostel Toomas — too suur uskmatu mees, kes isegi oma õpetajaga sattus vaidlusse — võis omada sedavõrt kindlat sammu, et muljuda kivvigi jalajäljed. Kavatseti ehitada mäejalale püha Tooma nimeline kirik ja mäe otsa — kabel. Buddistide õnneks nurjus see kavatsus, sest jumalakartlikkude portugallaste eneste kand ei osutunud Tseilonis kuigi vastupidavaks. Üldse on portugallased neil mail apostel Tooma nimega omavoliliselt ümber käinud, kuid sellest kavatsen kõnelda pikemalt oma reisikirjade kolmandas osas.

Nagu esitatud kokkuvõttest näha, ümbritseb *Adam's Peak*'i õige lopsakas legendidevanik ja tihe müstikapilv. Mägi on tõesti seda väärt. Kõrguselt küll 297 meetrit madalam saare ülimast tipust Pidurutalagalast, kuid kuju poolest — majesteet majesteetide keskel. Õnnelik asetus võimaldab talle paista täitsa erakuna. Tõustes mustjas-sinisena vastu helesinist taevast, tõmbab ta endale tihti laia pilvedekaabu üle otsaesise ja näib siis süngeid ning sügavaid mõtteid mõlgutavat.

Aadama mäele sõidetakse kas Hattoni või Ratnapura

kaudu. Mõlemad nimetatud linnakesed asuvad Kesk-Tseilonis, Kandy'st mõne tunni tee lõuna pool. Minule sobis sõit Hattoni kaudu, sest sinna läheb Peradeniyast otseühenduse rong. Palverändajate salgad saabuvad peamiselt Ratnapura poolt, kuhu sõidetakse Colombost kitsarööpalisel raudteel.

Järgmine päev kujunes mu jaoks pisut õnnetult. Alates varasest hommikust valitses lausa nõrgestav palavus. Pärast hakkas vihma sadama. Kõik mägede kraavid ja ojakesed täitusid kuhjani veega. Selle üle pole palju imestuda, sest sõita tuli läbi vihmarikkama saareosa. Peradeniyast laskub raudtee Mahaveli Ganga orgu, kuid keerab sealt hiljem saare keskmäestikku. Kuna sõit ikka kõrgemale ning kõrgemale viib, kaovad paari tunni pärast palmid ning riisiväljad. Asemele astub ehtis mäestikufloora. Suurema tähelepanu osaliseks osutuvad hiiglasuured sõnajalad ja putkpuud. Üldiselt valitseb siin lagedus, sest endised põlismetsad on olnud sunnitud taganema teepõõsaste võidukäigu ees.

Kuna Tseiloni mägesid harilikult laineline pehmus ja vormide sulavus iseloomustab, kipub siin järskus ning nurgelisus ülekaalu enda kätte kiskuma. Üksikud maastikupalad on otsekui Tiroolist toodud. Jõudes Pidurutalagala lähedusse, paistab ühel pool mäestiku hari, teisel — sügav Mahaveli luht, mille üle võib visata pilgu peaaegu mereni. Rong peab alatasa sildadest üle sõitma; all aga mühisevad kaskaadid ja kosed. Vihma valab nagu ämbrist. Hetkedel, mil käriseb sünkjas pilvekangas, astub mäestiku lõunapoolsest ringist *Ädam's Peak* nähtavale. Ta tippu varjutab õudne aurusammas. Kas on mõeldav sellise ilmaga ülesronimine?

Hattonis, kuhu jõuan lõunaks, paistab jälle päike — märg ja palav. Linnake ise ei paku midagi vaatamisväärset. Litsutud kuristikku ja klammerdatud igast küljest raudkivi harjadega, omab ta õigupärast üht ainsat pikka kaubatänavat. Sealt venivad teed orgudesse ja

Pilved ja udu Aadama mäel.

Baniaanipuu, millest tänav läbi raiutud (Kalutaras).

Kalurite onnid mereäärses metsas Kalutara lähedal.

Singaleesi kool Kalutaras.

mägedesse. Mul oli kavatsus külastada üht teeistandikku linna lähedal, mäkkeronimine jätta aga ööks. Nii toimivad enamasti kõik turistid, kui nad üldse vaevaks võtavad kuulsat jälge üles otsida. Päeval muudab kuumendav päike vaevarikka teekonna mitmevõrdselt vaevarikkaks. Öösi seevastu puhub jahendav tuul ning ronimine tõrvikute valgusel võivat isegi meeldivana näida.

Kõige pealt lähen võõrastemajja, mis siin — nagu teisiti mõeldavgi poleks — kannab *Ädam's Peak*'i nime. Võõrastemaja omanik korraldab muu seas ka ekskursioone Aadama mäele. Pärin ta käest üksikasju: kunas ja kuidas?

„Näete isegi, mis ta teeb!" vastab mees, laiutades käsi. „Kogu need päevad aina pilvede rännang. Ma ei usu, et võimalik oleks öösi ronida. Iseasi, kui riskeerite päeval. Teil tuleks võtta vähemalt kolm meest tõrvikutega, varustuda keedu- ja sööginõudega ja telgiga."

„Palju see maksma läheks?"

„Noh..." mees sügab kukalt ning kalkuleerib: „Koos automaksuga vähemalt viiskümmend ruupiat."

Ma pidin keeletuks jääma: peab ta mind hulluks?! Hagenbeck tõendas Colombos, et võib minna jumala üksi. Võõrastemaja omanik aga võtab sõrmedel arvusid kokku. Auto üksi maksvat 40 ruupiat, sest taks on kaks ruupiat miililt. Tehes eelarve ümmarguselt 50 peale, ei jäävatki suurt meeste palgaks. Tänan härrat selle lahkuse eest ja otsustan omapead läbi ajada. Ainult niipalju on selge, et teekond tuleb sooritada päeval. Allatulek mind ei kohuta.

Varsti leiangi turult mehe, kes nõus on mind kahe ruupia eest edasi-tagasi saatma. Ka auto muretseb ta mulle alandatud hinnaga: üks ots 10 ruupiat. Tagasi kavatseme tulla järgmisel päeval omnibusega, mis käib kaks korda päevas. Veerand tunni pärast sööstame juba tuututades kuristikku, kus keerleb vahune oja pruunide kivide vahel. Maantee sirgeldab oja ning kaljuseina vahel

fantastilisi kõverjooni. Kuristik muutub peagi laiemaks; vilksatab üürikeselt Kelani Ganga. Sõidame üle silla, siis veel mõned kilomeetrid hästi laia ning voolitud tsementteed mööda ja olemegi Laxapana-nimelises mägedekülas. Auto läheb sealt tagasi, meie rännak jätkub jalgsi. Enne aga joome poeletilt teed ja pistame mõned seltersipudelid tasku.

Juht heidab mu palitu endale üle õla ja kannab käes toidupakikest. Mina kõnnin vaba härrana, vilistades ja keppi vibutades. Vihm on lakanud. Äurusest taevast paistab kahvatu päike, otsekui uppumissurmast üles tõusnud. Higi voolab vahetpidamatult üle selja ning näo. Aga see on nii paratamatu siinses kliimas, et teisiti endale kujutellagi ei oska.

Kõnnime kesk lõpmatuid teepõõsaid. Tee on kõver ning viib meid ühe hurtsiku juurest teise juurde. Selles orus asuvad peamiselt tibatillukeste teeistandikkude omanikud. Sellega on seletatav ka siinsete ehitiste erinev laad. Kuna põline Tseiloni talunik, see täh. riisiväljade ning kookospalmide omanik, isaisade kombel savionnis elutseb, on väikeettevõtjatel nähtavasti rohkem initsiatiivi ning püüdlikkust. Ta klopsib oma majakese laudadest, värvib seinad kas punaseks või pruuniks ja istutab õue hulk ilupõõsaid. Mina võrdlesin mõtetes neid majakesi linnupuuridega.

„Ma mäletan, kui siin veel läbipäästamatu mets oli," lausub juht.

„Kas tõesti? Nüüd ei saaks siit korralikku keppigi lõigata."

„Jah, nii see on küll. Meil ütlevad kõik, et kui see hävitamine nii edasi kestab, siis on varsti kogu Tseilon lage."

„Seal, kust mina tulen, kaevatakse sedasama..." seletan ma talle tröösttiks. „Inimesed ei või käsi rüppe panna. Tee ja kummi kasvatamine on kahtlemata palju tulusam kui metsamajandus."

Südames olin ma aga juhiga ühel nõul. Alati, kui näen reastuvat tikerberipõõsataolisi teevõsusid, kahetsen, et inimene on suur laastaja. Mõeldes vaid oma lühikeste elupäevade korraldamisele, ei küsi ta vähematki sellest kuriteost, mis annab ennast tunda sadu ja tuhandeid aastaid tagantjärele. Tol päeval, mil hävib viimane põlismets, pole meil enam põhjust Tseiloni ilu ülistada. Laastatud loodus laastab omakord inimeste karakteri. Kui kaovad krokodillid järvedest ja jõgedest, kui kaob elevant padrikutest, šaakal mägedest, ahv puuladvast, — siis kaob ka romantika ning inimene muutub lõplikult tööautomaadiks, rehkendamismasinaks. Aga see on säärane eluvõõras ja tarbetu arusaamine, mis kellelegi kasu ei too. Parem heita käega ja kiita kaasa: „Vaat, kus tublid mehed: lõhuvad nii mis suitseb! Andke pihta, moonamehed! Leib tuleb."

Mida kaugemale jõuame, seda kitsamaks ja vaevasemaks muutub tee. Meie ees seisab õieti kolmnurk, moodustatud mäeahelikest. Paremal käel tuleb kaljusein jalgteele üsna ligi. Siis näeme suuri raudkivimürakaid ripnevat kõrgusest alla. Vasemal käel vuliseb Sita Gangula oja — kitsas pragu vähese veega. Paaril korral peame mööda nagisevaid laudu temast üle minema, kuid tuleme jälle vanale kaldale tagasi. Juba kohtuvad mitmepäised piligrimidesalgad.

Ädam's Peak ise seisab teisel pool oja, peaaegu mäestiku kolmnurga põhjas. Näen teda nüüd täies suuruses. Otsekui muinasjutuline suhkrupea tõuseb ta kohutavuseni järsult üle mäeahelikkude. Umbes kolm neljandikku ta pikast kasvust on kaetud metsaga. Ülemine neljandik moodustub aga paljast graniidist. Vahetevahel tulevad hallid pilvetombud ning mässivad hiiglase keerlevatesse kangastesse. Nii pea aga, kui tuul need laiali paiskab, peegelduvad koonuse kivisest tipust heledad päikesekiired.

Pärast kolmetunnist rännakut jäävad teekasvatajate

majakesed meist maha. Jalgrada siirdub võsastikku. Ühtlasi näeme esimesi piligrimidebarakke. Mingipärast ei ole saadud või tahetud neile korralikke seinu ehitada. Müür ulatub vaevalt rinnani. Katus ei toetu otsemalt müürile, vaid selle najale püstitatud postidele. Möödaminejatele paistab laoaluse põrand üleni silma. Inimesed lamavad mingisugusel kahtlasel ning pudedaks hõõrdunud põhul. Sealsamas vedeleb ka nende koli: natuke rõivaid ja söögikraami. Voodipesu, tekki ja patja ei näi kellelgi olevat. Igaüks heidab end seal pikali, kus parajasti ruumi juhtub olema. Ainuke korraldus, mis maksma pandud, on see, et suurem barakkidest on määratud meestele ja poisikestele, kuna väiksemas naised ning lapsed asuvad. Praegu — vihma möödudes — eelistavad inimesed rohkem muru kui musta katusealust.

Püüan silmitseda seda hulka. Iga mees ja naine on omaette tüüp, kuid kõik nad kokku moodustavad mingi halli, pauperiseerunud, roidunud, vigastunud ja lamestunud massi. Näod kaotavad isikulise ilme, muutudes mingiks üldnäoks — maskiks. Ei ole ka märgata, et neid inimesi suur usuline hardumus valdaks. Nad näivad olevat tuimad ja jätavad mulje, nagu ei rändakski nad vabatahtlikult, vaid käsutatava karjana. Eriti imelik on näha lastega naisi. Nende rõivastis on nii puudulik, et katab ainult kasinalt keha keskkohta. Kui laps kõndida jaksab, siis veetakse teda kättpidi kaasa. Muidu aga istub ta ratsa ema kaelal, paljas nagu porgand, mustad juuksed sorakil üle silmade, aga vaade ometi terane ning uudishimulik. Paljud lapsed kiunuvad, pirisevad ja nutavad. Kui mõni neist käpuli heidab ja tõusta ei taha, siis istub ema ta kõrvale, räägib, manitseb ja meelitab, kuni keerdub ka ise murule ning jääb silmapilkselt tukkuma. Laste peksmist ei juhtunud ma nägema.

Mu juht oli kõigiti sobiv inimene, aga armu ta mulle ei heitnud: ruttas, nagu oleks tal tuli takus. Piligrimid aga sammuvad aeglaselt. Näed nende pikka rida enese

ees. Kaasas kõndida ma nendega ei saa, vaid pean jooksma kõigist ette. Selle juures märkan üht õige iseäralikku lastekandmise kommet. Poisike või tüdruk istub nagu konn ema puusa küljes, keerutanud oma jalad ema kõhu ümber. Naine ise vajub teise külje poole looka ja upitab lapsepoolse puusa võimalikult ette. Pärast nägin — India mandril — kantavat samal kombel täidetud veeastjat. Juht tõendabki mulle, et naised puusal kantavate lastega olevat hindud Dekhanist. Seda tõestab ka nende punane puusalina. Ööbimiseks katsuvad hindud kindlustada endale eri barakki. Sellise laoaluse võib värviliste riideräbalate rohkuse tõttu juba kaugelt ära tunda.

Rõhuva enamiku palverändajate peres loovad mehed. Naiste hulk moodustab umbes kolmandiku üldarvust. Päris vanu inimesi on vähe. Noori, välja arvatud lapsed kümne-kaheteistkümne aastani, ka mitte palju. Üheksakümmend protsenti kõigist neist jõukudest koostuvad elatunud inimestest. Keskmine naiste vanadus näib pisut madalam olevat meeste omast. See on seletatav ehk lesknaiste kindlustamata seisukorraga. Olles seltskonnast peaaegu hüljatud, ei jäägi neile muud tröösti, kui anduda palvetamisele.

Arvasin siit rekordilise kerjuste hulga eest leidvat, kuid lugu polnud sinnapoolegi. Peamisteks norijateks osutusid mungad korjanduskarpidega. Too või teine palverändajatest sirutab ka käe, sest olin ju ainuke eurooplane selles idamaises rohutirtsude peres, kuid harilikku kutseliste kerjuste rünnakut, mis muidu nii paratamatu kõigile usulistele rahvakogunemistele, polnud siin nimetamise võrragi märgata. Lugu seisab vist selles, et piligrimid ise ei jaksa almust anda; kõrvaline publik aga puudub, kuna lähikonnas ei leidu ühtki elamut peale barakkide. Teiseks on elukutselised kerjused enamasti kehaliste vigadega: nad lihtsalt ei suuda määrännakut kaasa teha.

Laoalustega leeriplatse leidus kolmes või neljas paigas. Teadagi ei mahu neisse kõik rändajate jõugud. Sellepärast ööbitakse sobiva ilmaga lageda taeva all. Peaks aga taevataat vihma läkitama, nagu neil päevil, siis poevad peavarjuta subjektid ripnevate kaljude alla. Nad pole seal küll kaitstud tuule eest, aga veevalangud vuhisevad mööda. Mürkmadude pärast võib olla siin üpris muretu: need loomad armastavad palavust ega roni kunagi 800—900 meetrist kõrgemale.

Oli umbes kell 4, kui jõudsime lõppeks mäejalale. Siin leidus veel üks barakk. Puhkame pisut jalgu, sööme kaasavõetud toidupoolist ning jätkame uue energiaga teed. Tuleb ronida otse mäkke. Jalgrada muutub laiaks — kas sõida või vankril. Kuid konarlik on ta ja kive täis. Piligrimidehulgad jäävad hõredaks: ennelõunane vihm takistas neid teele asumast; nüüd ei lähe nad sellepärast, et ülal ööbimise võimalused puuduvad. Vastutulijaid on kolm korda rohkem, kui kaasatulijaid.

Mõned noorte inimeste salgad tulevad laia jutuga ning rõõmsa tujuga. Juba kaugelt kostuvad nende hüüded: „Karnavaij! Karnavaij!" Allolijad vastavad sellesamaga. Hindud karjuvad: „Aurohhraa!" Üks noor naine röökis nagu hull: „Mahinda! Mahinda!" Ta oli sammu kakskümmend meist kõrgemal. Mu teejuht vahtis silmi pööramata neid iseäralikke väljavaateid, mis avanesid ronimisel naise palaka alt, ja ütles küünilise rõhuga: „Vaat, kellele oleks vaja..." — mida nimelt, selle mainimine ei kannata hästi trükimusta.

„Kas teie ei ole usklik?" küsisin.

„Usklik? Ehk olen ka. Ega sellepärast röökida maksa..."

Mina isiklikult ei leidnud nende rändjõukude siblimises midagi pühalikku. Kõik oli uskumata argipäevne, must ja räpane. Needsamad pildid oleksid võinud traagilistena näida, kui veeuputus, tulepurskumine või sõda sellised inimhulgad oleks päratuid maid sõtkuma sundi-

nud. Aga nad rändasid vabatahtlikult ja ma ei saanud aru, milleks nad rändasid. Isegi siis, kui nad allikast vett võtsid, hakates juba kaugelt põlvedel roomama ning heites vee juures näoli maha, ei saanud ma aru, et neid inimesi suur pühadusetunne oleks võlunud. Nad toimisid puht-automaatselt, sest teised enne seda olid täpsalt samuti toiminud.

Allikas asub mäe keskkohal. Pärast paradiisiaiast lahkumist olevat Aadam sel kohal, leinates kadunud õndsust, valanud kibedaid pisaraid. Tollest saadik nõriseb vesi alalõpmata ega kuiva enne, kui saavad otsa kõik inimlikud mured. Kes allikast joonud, suhtub maailmaellu üleolevalt ja kannatab rõõmuga maised valud.

„Miks peavad buddistid seda vett pühaks?" pärisin teejuhilt. „Teie ei põlvne ometi Aadamast?"

„Aadamast mitte," kostab mees pärast vähest järelemõtlemist, „aga ometi ühisest isast. See on õnneallikas. Üks läheneb ühe, teine teise usuga, kuid kõik loodavad üht ning sama."

Seletus oli lihtsam, kui ma oodata teadsin; koguni nii lihtne ja arusaadav, et ma isegi hea meelega lonksu vett oleksin joonud. Takistuseks osutus vaid mu kangekaelsus: ei tahtnud põlvitada, ei tahtnud roomata. Minna lihtsalt ja juua, see tundus ebasobivana, sest see oleks võinud haavata teiste tundeid. Arusaajamad oleksid muidugi mõelnud: „Ta läheneb omamoodi, aga vajab sedasama, mis meiegi." Kuid ma ei teadnud, kas põlvitajate hulgas leidus arusaajaid.

Istusime kivil ja suitsetasime. See tähendab: mina suitsetasin, juht näris betelit. Ümberringi lokkas põline mets. See on siin sootu teissugune kui madalmaadel ja mäestiku keskmistel veergudel. Õieti ei tahakski nimetada seda metsaks, vaid tihnikuks. Šveitsis tõusevad kuused ja lärsid umbes kahe tuhande meetri kõrguseni, omades seal sama tugevat kasvu nagu orgudeski. Ka meie viibisime praegu tublisti kaks tuhat meetrit üle

merepinna. Aga ma ei tea, miks tõrguvad siinsed puuhiiglased mäkke tulemast. Nende kasvupiirkond lõpeb umbes 1500 meetril. Sealt edasi ronivad üksnes eritõud, millest mõningaid üldse ei leidu orgudes. Säärane on osalt sõnajalapalm. Nägin teda esmakordselt Aadama mäe teekonnal. Silmitsedes üksikasjaliselt ümbritsevat tihnikut, panen tähele, et see koostubki peamiselt sõnajalgsetest. Üks liik seda taime püstitab jämeda tüve, mis ladva poole sugugi peenemaks ei muutu. Tõusnud nelja-viie meetri kõrguseni, heidab tüvetulp endast laia, ülikerge ning rohelise krooni loogastuvaid lehti sirakile. Teine liik ei kasvatagi tüve, paisates oma lehed otse maapinnast lehtrikujulises kaares igasse külge laiali. See ongi mu meelest ainuõige sõnajalg. Kas ta jaanipäeva ööl õitseb, ei tea öelda, aga kui, — siis peab ta õis küll tulisambana õhku tõusma, sest lehed ise on meie sõnajalalehtedega võrreldes nagu hiiglased härjapõlvlaste kõrval. Ei usu, et õnn mulle oleks naeratanud suurimat puhmas-sõnajalga näha, aga needki, mis nägin, tuletasid kasvult bambusi meelde. Üksikud lehed lasevad mõõta oma pikkust umbes viie meetriga.

Peale sõnajalgsete sigivad ses ürgtihnikus mitmekesised väiksemad põõsad ja puud. Ronijatest — paratamatu rododendron. See keerdub ja kõverdub, ronib ja lamaskleb, kasvab ja kõduneb, ajab järjest uusi lehti ja varsi ning mäandab vanu — kõik ühe hoobiga. Tüütu olend oma rammusa ja jõhkra vitaliteedi poolest. Kuna pead nägema kõikjal ta jäänuseid ja kuna ka sõnajalapalmide tüved on krobelised ning narmalised, siis jätab tihnik raugastanud mulje. Tundub, nagu oleks ta süda mäda, ta eluramm haiglane. Lehtede kriiskav rohelus ja ablas mahlakus on nagu kahekümneaastase taltsutamatu kirg üheksakümneaastases ihus. Ei ole võimalik astuda ühtki sammu teest kõrvale, sest väädid ja lehed ulatuvad rüsinal vastu. Tee ise tungib sirgelt üles, mitte looklemisi, nagu harilikud mäeteed. Ainult siis, kui

tulevad vastu suured kivid, põikab jalgrada kõrvale, niriseb läbi põõsaaluste just kui salajane oja; ent juba lähemal hetkel muutub ta uuesti avaraks ning sirutub taeva poole.

Käia on ütlemata raske. Juurikad ja kivid libastuvad jalgade all. Mõningad trepitaolised astmed, mis siia kunagi tehtud, on aja jooksul purunenud. Nendest ei ole enam mingit tulu, ennem on nad takistuseks. Komistume alatasa, paratamatult. Möödume inimestest, kes on pannud ronimisse viimase jõu ja lamavad nüüd nagu tapetud. Päikeseloojakuks jõuame tihnikust välja — sinna, kus algab mäe paljas graniidist latv. Pole enam kaugel: võib-olla sada meetrit. Jalgrada lõpeb otsa. Koonus tõuseb müürina. Sinna on raiutud auke, paiguti treppe, jalatoetuseks. Peamiseks toeks, milleta üldse ei pääseks lihtsal moel edasi, tahavad olla raudvarvad raudkeppide küljes. Küllap neistsamust kirjutabki Ibn Batuta oma kroonikas.

Võitnud senise raskuse, sooviksid rändajad enne viimast kümnendikku hinge tagasi tõmmata. Paik ongi otsekui loodud puhkuseks: ahtake platoo või riiul, mille külgedel hulk kivialuseid koopaid. Aga ka laoalune võrdlemisi korralikkude seintega leidub siin. Too polegi lihtne „ambalama", nagu hüütakse piligrimide barakke, vaid päriselt võõrastemaja. Sissekäigu kohal ripub tõrvaga kirjutatud silt: *„Adam's Hotel"*. Seal leiame teeleti ja koguni frukte. Lauda ja tooli küll ei olnud. Lagi tõuseb ainult leti kohal nii kõrgele, et vabalt püsti võib seista, muidu laskub libamisi ning nõuab kummargil käimist. Ööbimine maksab seal 50 tsenti. Magada tuleb ühisel laval, mis kaetud matiga. Vastandina „ambalamadele" valitseb seal puhtus ja kord. Jõime kumbki klaasi teed, mille juurde anti kaks tibatillukest, kivikõva leivaratast.

Mäe lõpu võitsime umbes kahekümne minutiga. Hakkas parajasti hämarduma, kui tulime üles. Ilm oli

jahe ning tuulne. Leidsime peale eneste veel paar palverändajat ülevalt ning — budda preestri. Viimane tuli sõbraliku käeteretusega vastu. Ta oli meie rännakut juba ülevalt jälginud ning vist huvi tundnud eurooplasest piligrimi vastu.

„Tere õhtust, tere õhtust!" lausus ta. „Tulete vist kaugelt? Kas oli väsitav?"

Katsun nalja heita, et taevatee on ikka raske: buddistidel nähtavasti mitte kergem, kui meil — kristlastel. Preester naeratab ning noogutab pead. Tal on lai nägu ja avameelsed silmad. Oma suurt pead, mis otsekui kooritud kaalikas absoluutselt paljas ning lage, hoiab ta juttu puhudes ettepoole längu. Ka ta keha on längunud ning koomiline, sest lisaks preestri rõivastisele on ta endale villase teki ümber tõmmanud, mida nüüd kummagi käega rinna kohalt kinni hoiab.

„Jahe on teil üleval..." laususin.

Preester väristab õlgu, nagu oleks talle külma vett kaela valatud: *„Terrible!* Eriti nüüd — vihma ajal. Nii pea kui päike looja läheb, siis hakka või turnima."

Kõigest ta viisist, häälest ning suhtumisest järeldan, et see peab üsna ilmliku meelega inimene olema.

„Kas viibite kaua üleval?"

„Sedapuhku kolmandat kuud," seletab ta. „Oleme kahekesi kolleegiga. Varsti saab meie aeg täis, siis tuleb uus paar asemele. Meid vahetatakse iga kolme kuu tagant. Üldiselt valvan ma siin juba kaheksandat aastat."

Vahepeal oleme asunud pühapaiga vaatlemisele. Pindala mäetipus ei ole suurem kui tublil söögitoa põrandal (täpsalt 150 ruutjalga). Seda piirab igast küljest rinnakõrgune kivimüür. Astudes tuleb valida hoolega kohta, sest kõikjal põlevad väikesed tulelõkked õlist ja ohverdatavatest lilledest. Keset põrandat ehk platood tõuseb kaljunukk pool-libamisi tublisti inimese kõrguseni, olles kaetud baldahhiinikujulise katusega. Sinna viivad üksikud trepiastmed. Parajasti põlvitavad kolm

meest baldahhiini all. Kogu ümbrus on tublisti nõgistunud alalisest ohvrisuitsust. Eriti paks kord kleepuvat tahma katab maad. Ometi tuleb paljastada jalad, enne kui tohin astuda trepist üles. Kivi, imenud endasse päevaseid kiiri, on soe, peaaegu kuum.

„Sripada", mille ees põlvitavad palujad, tohtides puudutada otsaesisega kivi, oli kaetud märja linaga. Preester kergitas selle minu jaoks parajal määral üles ja ma võisin tõesti näha graniidisse muljutud jalajälge, mis võiks suuruselt kuuluda mõnele ülihiiglasele — inimesele, kelle tõug ei mahuks asuma maakeral. Kanna ja suure varba ase on hästi selge, teiste varvaste oma — märksa tuhmim. Hagenbeck arvab, et seal on tublisti peitliga kaasa aidatud; mina ei tahaks seda küll tõendada.

Üldse püüan ma olla täna hästi usklik. Kujutlen prohvetit seismas mäe otsas. Ta näeb enda all kaljuharju, orge, kuristikke, madalikke ja kiltmaid. Kõikjal asub inimene, otsides eksivana jumalat. Mida oleks anda prohvetil tolle tõu jaoks? Ei muud, kui mõningaid sümboleid meelekinnituseks ja lootuseks. Tohtigu nad vähemalt kummarduda ta jalajäljele; prohveti vaimu väärseteks ei tõuse nad niikuinii.

„Teie ei ole inglane?" küsis preester kõrgustikult allatulekul.

„Tõesti mitte."

Ta mõõdab mind veel kord pilkudega ja hakkab saksa keelt kõnelema. Nüüd läheb jutt pisut ladusamalt. Pärin, kas eurooplased tihti nende mäge külastavad. Ütleb, et mäe all neid ikka nähakse, aga mäe otsas hoopis harukordadel. Paari sakslast olevat ta varemaltki juba vastu võtnud.

„Mina ei ole sakslane."

„Ei ole? Kes te siis olete?"

Osatab juttu prantsuse, hispaania ja itaalia keeles, kuid saab ikka vastuseks pearaputuse. Aga polüglott oli too mees, seda peab ütlema! Lõppeks esitab mulle

paar küsimust säärastes keeltes, mida ma absoluutselt ei tundnud.

„Hm...“ ümiseb ta ja näib midagi taipavat: „Skandinaavia keeli ma ei oska.“

„Teie olete enam-vähem õigeil jälil,“ õrritan teda, „aga skandinaavlane pole ma siiski.“

„Russki?!“ hüüab preester ja teeb säärase näo, nagu oleks ma talle teretulnud harjukas.

„Ka mitte; eestlane olen.“

„Noh, siis ometi Vene naaber.“

Mu imestusel pole otsa ega aru. Esiteks ei leidu siin naljalt inimest, kes peale inglise keele oskaks veel muid euroopa keeli. Teiseks teadis see mees Eestit. Juhtus varemaltki, et mõni proovireisija-taoline isand ennast hästi laiaks teeb ja kogu maailma arvab tundvat. Eesti nimi ingliskeelses transkriptsioonis — Estonia — on mingi ladinapärase üldkõlaga; just nagu Libeeria või kavaleeria. Seetõttu tuleb inimestele ette, nagu oleksid nad seda kuulnud. Hakkad aga lähemalt pärima, siis näed, et neil aimugi pole. Enamasti mõtlevad nad selle juures Kesk- ja Lõuna-Ameerikale. Preester aga näis täpsalt teadvat. Ta pingutab oma mälu ja loeb sõrmedel: „Finland, Estonia, Lethuania, Lithuania.“

Jutt omandab uue pöörde. Selle asemel, et lasta ennast usutella, hakkab preester mind usutlema. Pärib teateid meie maa ja rahva kohta. Tahab teada, milline on meie ja Vene vahekord. Selle juures märkan, et ta midagi otsib, midagi meelde tuletab. Ta mälu pidi olema suure riiuli taoline, kus hulk raamatuid. Sealt ta siis valib neid, otsides tarvilikku köidet ja tarvilikku lehekülge. Viimaks ongi see tal pöidla all. Mees otsekui pressib või masseerib oma peaaju ning lausub aeglase, ühetasase häälega:

„Meie iisa, kes siina oled taeevas...“ viimase sõna rõhk „e“ tähel. Jääb ise ootama, mis ma nüüd lausun. Kuid selle triki peale pole mul üldse enam midagi

lausuda. Näen, et olen sattunud kokku mitte just pea peale kukkunud uunikumiga.

„Üks Rooma paavst olevat osanud 72 keelt...“ tähendan.

„Täitsa võimalik, aga ülearune,“ arvab preester.

„Kui palju oskate teie?“

„Ma olen spetsialiseerunud peamiselt surnud keeltele. Elavatest tunnen ainult suuremaid.“ Ja otsekui tahtes oma sõnu kinnitada, lisab juurde: „Ja govorju nemnoško porusski.“

Venekeelsest jutuajamisest ei saanud ometi asja, kuid jutu teemaks jäi Venemaa. Pidin seletama üsna laialt, mis ma sealsetest oludest tean. Teda huvitab eriti, mis ma usu tagakiusamisest arvan: kas ei peitu selle taga mõni uus ususünd?

„Ei, see on kommunistliku korra vägivaldne maksmapanek. Kui teie ükskõik millist haaravat ideed, ükskõik millist fanaatilist veendumust usuks nimetate, siis on muidugi seal tegemist uue religiooni sisendamisega.“

„Ei. Ma mõtlen usku jumalasse,“ täpsustas preester. „Jumal ise võiks olla milline tahtes.“

„Säärasel juhul võin ma teile küll kindlasti öelda, et Venemaal tegemist ei ole uue usu loomisega, vaid vana usu lammutamisega. Kommunistliku ilmavaate pooldamine eeldab puhtmaterialistlikku maailmasuhtumist. Üliloomulikule elemendile ei jää seal vähematki paika.“

„Soo!“ õhkas preester. „Siis on ajalehemeestel ometi õigus.“

Mulle näis, — tal oli kahju, et vana usu hävitamise taga uue usu sünd ei seisnud.

Vahepeal oli öö ja pimedik võimu omale võtnud. Maailm ümberringi mustendas nagu põhjatu kaev. All orus Sita Gangula taga sädelesid piligrimide õitsituled. Preester ütles, et minul ja mu saatjal muud üle ei jäävat, kui „Aadama hotelli“ minna. Üleval polnud mingit peavarju võimalust. Ta ise asus pisikeses vahi-

kongis, kus kasinalt ühele inimesele ruumi. Sealsamas lasus ka raamatute virn. Teejuht süütas tõrviku. Selle valgusel komberdasime kuidagi alla. Magasin täies mundris mitme teise ööbija kõrval. Väljas vilistas tuul ja krabistasid vihmahood.

Hommikul külastasin veel kord mäelatva. Aga õnne mul ei olnud: umbne pilvekott mattis kõik enda alla. Preester oli vist nohu saanud. Kuulsin teda kongis alatasa köhivat. Oleksin hea meelega pigistanud ta kätt, kuid ei söandanud koputada uksele. Algas rännak tuldud rada mööda tagasi. „Aadama hotellis" kinnitati meid kuuma teega. Vesi selleks toodavat pühast allikast. Arvatavasti kaotab see keetmise tagajärjel oma imetegeva mõju, sest ma ei leia, et maailma elu minu jaoks nüüd muretum oleks, kui enne seda.

VI. KALU GANGA JÕEL.

Kakskümmend seitse miili Colombost lõuna pool asub ookeani kaldal Kalu Ganga jõe suudmes üks võluvamaid Tseiloni väikelinnu — Kalutara. On üsna ükskõik, kuidas sinna sõita: kas rongiga või omnibusega. Ikka helendab paremal käel mõõtmatu veelagendik, kaaritavad üle pea pikad kookosed ja vilguvad silma ees loendamatud pärismaalaste väikeelamud. Rannariba täidavad hallid puulootsikud, otsekui oleks meri neid kuivale loopinud. Elanikkude ametiks on peale kookose kasvatamise kalapüük.

Enne linna jõudmist sõidetakse üle jõe. Sillakaared lasuvad kaheteistkümnel kivisambal. Kogupikkus 1200 jalga. Sellega siis suurimaid sildu saarel. Jõgi mustab, just kui ei veeretakski ta vett, vaid tinti. Paarkümmend sülda sillast ülemal asub põlismetsane saar. Kaldad kaovad kaugusse, põimunud läbipäästamatu padrikuga. Kõige selle tõttu tunneb võõras end Kalutaras hoopis teisiti kui üheski teises linnas: ta on peaaegu valmis uskuma, et vähesed tänavad, mis ta silma puutuvad, on ainult ajutiselt ja kogemata siia sattunud, kuna selle paiga pärisosa Tseiloni ürgsele loodusele kuulub.

Ma saabusin Kalutarasse õhtul ning läksin otsemat teed võõrastemajja. Too asutis on vaksalist tulijale kahe minutiga käepärast ja reklameerib end kõlava nimega — *Grand Hotel*. Mugavuse poolest jätab ta aga palju soovida. Toad on pisikesed ja nende aknad lähevad

poolpimedasse koridori. Lage muidugi ei ole ja ka vahesein tõuseb parajasti nii kõrgele, et kui naaber kõrvaltoas paberossi süütab, siis sõuavad suitsupilvekesed üle plangu. Minu kambrist läks liiatigi räästarentsel läbi, sest hiljutise juurdeehituse tagajärjel oli seal kaks katuseäärt kokku sattunud. Nii pea kui süütan virila tahtlambi, algab seintel ja rentslis kihisev elu: kõik maja on täis sisalikke.

Viimase asjaolu üle ei maksa küll sugugi pahanduda, sest isegi Colombo paremates võõrastemajades — kõnelemata küla *rest-house*'dest — ronivad õhtul sisalikud kirjutuslauale. Hoopis halvem oli lugu selle poolest, et majas muud pesemisvõimalust ei leidunud, kui harilik pesuliud. Peremees, keskealine hollandlane, kes mind ise vastu võttis ning tuppa juhatas, vastas järelepärimisele, et nende pool supeldakse jões. Söögiks toodi mulle kahtlast liha ja mitte kuhugi kõlbavat *curry*'t. Järgmisel päeval sain tuttavatega kokku, kelle tõttu ma õieti sõitsingi siia, ja nad juhatasid mu *rest-house*'i, mis asus siinsamas teispool tänavat. Seal valitses üsna eeskujulik kord, ainult valgust oleksin soovinud rohkem. Kartes päikest, ehitatakse siinsed majad enamasti ikka selliselt, et aknad koridori avaneksid. Minu meelest ei saada sellest mingit tulu, sest kuumus ei tule mitte aknast, vaid katusest. Koridori avanevatel akendel on pealegi see halb omadus, et nad küllaldaselt värske õhu juurdevoolu ei võimalda.

Esimene huvitavam käik linnas oli kohalikku haigemajja. Mind viis sinna tuttav arst Dr. Sivalingoem — rahvuselt tamul, usult buddist, hariduselt eurooplane. Ta hoiatas ette ning ütles, et ma nende hospidali üle mitte Euroopa mõõdupuu järele ei pea otsustama. Siinne haigemaja olevat liiatigi kaunis vana ja ammugi mitte parimaid Tseilonis. Jõudes pärale, nägin, et lugu pole sugugi nii halb, kui sissejuhatuse järgi arvata võis. Maja seisab tänava ääres, aga ometi puude keskel. Peamine

korpus kujutab endast pikka kivihoonet, mis jagatud lahtise katusealusega kaheks iseseisvaks osaks. Ühes otsas elavad nais-, teises meeshaiged. Tol korral leidus kummaski palatis inimest kakskümmend. Külgehakkavaid tõbiseid sinna ei võeta.

Voodid on asetatud peatsiga seina poole, kummaski küljes tükki viisteist reastikku. Kesk põrandat asub ühine söögilaud nendele tõbistele, kes alaliselt lamada ei tarvitse. Teistele tuuakse toit väikestel taburettidel. Puhtus ning kord jätavad rahuldava mulje. Hoone põrand on küll paljast savist, aga iga voodi kõrval lamab väike juurikamatt. Seina ning katuse vahe on, muidugi, lahtine. Ukse avanedes vuhistab tuul ruumis.

„Kas see ei ole haigetele kardetav, eriti palaviku korral?" pärin arstilt.

„Meie ei ole seda märganud. Eurooplased kardavad tõmbetuult, aga meie inimesed ei oska selleta eladagi. Kui haige soovib vastupidavalt terveks saada, siis peab ta paranemine sündima võimalikult igapäevsetes oludes."

Maja tagumine külg moodustub verandast, mis venib üle terve kivikorpuse. Seal näen mõningaid lamamistoole paranejatele. Veranda vastas, ühendatud peahoonega laudsilla abil, seisab veel üks maja. Tolles asub operatsiooniruum ja arstide toad — õieti kantseleikambrid. Dr. Sivaligoem ei kuulu haigemaja personaali hulka. Ta on n. n. „sanitarohvitser", kuid ka tema kontor asub sealsamas. Saar on jagatud kaheteistkümneks sanitarraiooniks, mille eesotsas seisab „sanitarohvitser" kahe velskeriga ning halastajaõdedega. Ratnapura raioon, mille alla kuulub ka Kalutara, on suur ning rahvarikas; selle tõttu jaguneb ta kaheks distriktiks, kummalgi oma „ohvitser".

„Milles seisavad teie ülesanded?" küsin.

„Ma olen valitsuse ametnik ja pean hoolitsema tervishoiu eest. Rasketel haigusejuhtudel olen ma kohustatud maksuta tõbise poole sõitma ja abi andma. Kui mu

distriktis taud peaks tärkama, siis teen ma korraldusi haigete isoleerimiseks ja koguni liiklemise lõpetamiseks. Minu ettekirjutusel peab haigemaja vaeseid tõbiseid maksuta ravimisele võtma. Minu valve all töötavad velskerid ja halastajaõed, andes abi ja juhatust nii kodus kui ambulatooriumis. Ma ise suudan ainult raskemaid haigeid vastu võtta. Muidugi ei ole see ideaalne kord, kuid esialgu ei saa meie sellele veel mõeldagi, et igale abitahtjale oleks kindlustatud diplomeeritud arsti abi. Mu velskerid on ometi väga osavad mehed ja ületavad kogemuste poolest iga algava arsti."

„Nii on siis haigemajad riigi, mitte kogukonna omad?"

„Colombol ja Kandyl on ka kogukondlikud ravilad. Mujal ainult riigi omad. Ravimine on põhimõtteliselt maksuline, kuid tegelikult peaaegu maksuta."

Vaatlesime kantseleid. Ruumid on kitsad, aga läbi peab kuidagi saama. Seintel ripuvad kaardid ja diagrammid. Nagu selgub viimastest, veel enam aga arsti lahketest seletustest, möllab saarel lakkamatult malaaria. Ligilähedalt pool kõigist registreeritud haigusejuhtudest langeb sellele kurnavale tõvele. Ometi näitavad võrdlevad andmed taudi järjekindlat langust. Suguhaigused ei mängi haigestumises silmapaistvat osa. Tiisikus seevastu, nii imelik kui see näibki, on levinud õige ohtralt ning näitab pealegi tõusutendentsi. Leeprat tuntakse ainult üksikjuhtudena. Hirmsam ning kardetavam teistest on mustad rõuged ja tüüfus. Rõugetõvest loodetakse lähematel aastatel võitu saada, aga tüüfus paneb visalt vastu, hoolimata sunduslikust haigete eraldamisest. Lastetõbedest on kõige tähtsam leetrid. Nad ei suuda kaugeltki kõiki leetrijuhtusid registreerida ja arst arvab, et Tseilonis kõik lapsed, peale rikaste vanemate omade, leetreid põevad.

„Ma ei ole asjatundja ning arvud ei tõenda mulle midagi," tunnustan avameelselt. „Milline on saare tervis-

lik seisukord, võrreldes Euroopa oludega? Pahem või parem?"

„Halb," vastab arst tõsiselt. „Meie seisukord on umbes niisugune, kui Inglismaal viiekümne aasta eest, pluss malaaria. Malaaria vastu võitlemine ei ole niivõrt tervishoiu, kui üldise kultuurilise arengu küsimus. Teadupärast soodustavad seisvad veed malaariasääse sigimist. Mida enam haritakse ja kuivatatakse maad, seda vähem pinda malaariale. Täielikult ei või me kunagi seisvat vett ära kaotada, sest siis tuleks teha lõpp ka riisiväljadele. Kuid siin peaks kultuur ja tehnika palju kaasa aitama. Sääse sigimiseks kõlbab ainult teatava temperatuuriga vesi. Kraad maksimumist üle või miinimumist allapoole muudab sääse sigimise võimatuks. Riisipõldude veesoojus oleneb veesügavusest ning pinna suurusest. Madal vesi suure pindalaga võimaldab intensiivset aurumist, mille tagajärjel veehulk jaheneb. Väike riisipõld sügava veega muutub seevastu tubliks keedukatlaks. Oleks tarvis kõik meie riisiväljad teaduslikul alusel ümber planeerida: emba-kumba, kas tõstes või kahandades veesoojust. See töö osutub aga nii kulukaks ja suureks, et mööduvad mitmekümned aastad, enne kui me sellega hakkama saame. Esialgu on meie püüdmine suunatud reovete kõrvaldamisele. Teiseks võitleme tüüfuse ja rõugete vastu. Nende haiguste levimist ei põhjusta niivõrt kliima, kui ebakultuurilised olud. Olete muidugi tähele pannud, et meie maarahvas ikka veel väga suures mustuses elab."

Viimase väitega ei tahaks ma isiklikult nõus olla. Külastades Tseiloni talumaju, tuli mulle ette, et nendes mitte suurem mustus ei valitse, kui näiteks paljudes Läänemaa või Harjumaa muldpõrandaga hurtsikutes. Kui veel arvesse võtta, et Tseiloni elamud aasta läbi vabalt tuulduvad ning et päike siin kümme korda käredam on meie päikesest, siis ei tohiks mustus kuidagi peamiseks tõbede põhjustajaks olla. Suurem süü langeb siin vist

elanikkude kokkukuhjumisele kitsastes ruumides ja fruktide rohkusele, kuna neid süüakse toorelt ning pesemata.

„Kuidas on lugu sünnitamisabiga?“ pärisin arstilt.

„Meie naine on enamasti veel nii terve, et mingit sünnitamisabi ei vaja. Kui aga mõni ometi enda eest eriliselt hoolitseda tahaks lasta, siis on tal võimalik odava maksu eest meilt õde palgata. Linnades praktiseerib rohkesti eraarste ka naishaiguste alal, aga neid tarvitavad üksnes rikkad kihid. Rasketel ja keerulistel juhtudel anname meie oma haigemajas sünnitajatele abi. Operatsiooniruum, mida nägite, on ühtlasi ka sünnitamistoaks. Seda juhtub muidugi harva.“

Meie vestlus ja ringkäik haigemajas algas kell pool seitse hommikul. Poole kaheksa ajal hakati arsti nii telefoni teel kui kaasteenijate jutulekippumisega tülitama. Ma pidin minema. Lahkudes oli mul tunne, et aeg, mille siin viitsin, mitte kasuta ei kadunud.

See, kes äri- või ametiasjus tuleb paariks tunniks Kalutarase, näeb siin ainult üht pikka tänavat, mis algab jõe äärest ja venib paralleelselt raudteega lõunasse. Esimene ots tänavast kuulub poodidele ja asutistele, teine — *bungalow*'dele. Muu seas kasvab selles tänavas noor baniaanipuu, mis siiski juba nii suur, et maantee on tulnud ta hulgaarvulistest tüvedest läbi raiuda. Ülejäänud tüvedest ja okstest moodustub teele elav kangialuneauvärav.

Parem osa linnast jääb juhuslikule võõrale nägemata, sest too asub teispool jõge põlismetsas. Sinna on rajatud hulk kruusatud teid, millele tulevad jalgrajakesed puude vahele peidetud majadest. Öösi valgustavad mõningad elektrilaternad metsaalust. Kui Colombo väärib õigusega aedlinna nime, siis on Kalutara põlismetsa linn. Kliima on siin ütlemata terve ja rahva asumisviis

idülline. Mererand pakub suurepärast võimalust mõnulemiseks. Sügisel ja talvel saabuvadki siia kolombolased puhkusele. Leidub küllalt neid rikkaid, kes peavad enda jaoks Kalutaras alalist suvilat. Minu sealviibimine langes märtsi teisele poolele. Too on palavamaid aastaaegu sel rannal ja kõik, kel võimalik, põgenevad nendeks nädalateks mägedesse. Seepärast oli mereäärne õhtutel täitsa tühi, kuna alalised elanikud jalutamiseks jõekallast eelistavad.

Linnaäärset jõenõlvakut ei tähista mingi looduslik ilu. Näeme harilikku tallatud muru kasina liivaraamiga. Aga seal tohib muretult supelda. Haide eest kaitsevad jõge mitmerealised liivadüünid, mis tekkinud vee uhtmise tagajärjel. Krokodillid, kelle pere olevat Kalu Gangas mõnetuhande-pealine, peatuvad vaiade taga. Juba varasel hommikul algab jões kirju elu. Kõige pealt saabuvad pesupesijad. Nad tulevad suurte pampudega, mis seotud härgade selga. Linad, kuued ja muu määrdinud sitskaup loobitakse vette, kust õngitsetakse pärast üksikute palade kaupa ning taotakse vastu kive vaese omaks. Puhas pesu laotatakse siiasamasse murule kuivama. Pesijatega seltsivad varsti suplejad ning loomade ujutajad. Ka lapsed paterdavad hulgakesi nagu pruunid pardid madalas vees. Kõige lisaks lameskleb murul igasuguseid tegevuseta subjekte, viites aega ning uudishimutsedes. Mängitakse pisikeste summade peale kaarte ja jorutatakse laulu. Alles lõuna paiku, mil päike enam ühelegi elavale olendile armu ei heida, tühjeneb muru. Mitte kauaks siiski, sest pärast kella nelja algab üldine suplus. Tuleb *Grand Hotel*'i omanikki, käterätik käsivarrel.

Seltskondliku elu harrastajatele on Kalutara muidugi igav. Minu tuttav oma prouaga veetis õhtul oma paar tundi arstide klubis. Seal kuulatakse raadiot ja vestetakse kohalikke päevauudiseid. Seltskond on ikka üks ning seesama. Maja ise asub sügavas metsas ega olegi seal rohkem ruumi, kui puhvetituba ja lahtine veranda.

Ühel õhtul istusin ka mina nende seltsis. Vaevalt olime saanud viskiklaasi jääga täita, kui ilmus arsti teener teatega rutulise abi vajadusest: maanteel Kalutara ning lähema alevi Panadura vahel olevat madu hammustanud meest. Õnnetu viibivat kuski onnis miili viis Kalutarast. Teine mees, kes lugu pealt vaadanud, tulnud linna sellest teatama.

„Mis võin mina enam parata?!" hüüdis dr. Sivalingoem. „Kuni mees linna tuli ja kuni ma sinna jõuan, on haavatu ammugi surnud. Miks ei läinud ta doktor *** poole?"

Nimetatu pidi olema parim asjatundja maohammustuste ravimises.

„Ta käis seal, aga doktor*** (jälle too võõras nimi, mis mu peaajust haihtunud!) puudub auto. Ta laseb paluda, et teie ta oma autoga kohale toimetaksite."

Kohustus ei anna parata ja dr. Sivalingoemil ei jäänud muud üle, kui sõiduk vurisema vändata. Olukordade iseloomustuseks võiks nimetada, et riigi poolt on sanitar-arstile auto antud, kuid juhtima peab seda arst ise. Minu tuttav oligi lisaks ülikoolile lõpetanud autojuhtide kursuse. Saatsin tohtriproua koju, ise läksin jalutama. Mõtlesin, et poen ikka sügavamale ning sügavamale laande. Kuid äkitselt jõudsin kõrgele liivakünkale, mille taga mürisesid lained. Tee oli, nagu näha, suure ringi keerutanud ja mind vastu kõiki ootusi merele toonud.

Seisin seal hulk aega, nautides karastavat tuult. Polnud kuulda kihku ega kahku peale veelagina. Siinsed kalastajad ei lähe pimedikus merele. Kuu, mis kõndis nüüd juba kahanevat teed, heitis veeväljale hõbetsevaid kiiri. Lootsin näha mõnd suurt kilpkonna, kes öösi randa armastavad ronida, kuid siis tuli meelde, et pärast päikeseloojakut krokodillid kardetavaks muutuvad, ning otsustasin tagasi minna. Kaugel mäestikus sähvisid välgud. Õhk oli üleliia vesine, otsekui ennustades sadu.

Metsaalune kiirgas tibatillukestest tulekübemetest.

Paiguti lendlesid need vaid paarikaupa ja mõnekesi, aga kui ma neid jälgida tahtsin ning pilgu kaugemale puurisin, nägin uusi tüve- ning põõsaaluseid, mis lausa nagu sädemete vihmas virvendasid. Äeg-ajalt tõusevad nad kõrgemale ja hõljuvad puulatvades. Võib-olla on see nende armumäng, sest kui lähenen jõele, sütivad bambuste kohal päris tulekuhelikud, kõikudes üles ning alla, otse nagu sääskede summad kodumaisel soojal suveõhtul.

Jälle läbistab rõõm südame, ehkki olin olnud natukese aja eest kurb. Loodus, mõtlen, on kui suur emissioonipank: pillab kõikjal elu. Sigitab usinalt viiekümnekrooniseid väärttähti, laseb käiku miljonilisi kohustuskirju, aga lööb ka hoolega peent vahetusraha, vaske ning niklit, nagu tolmu. Küllap ikka vanajumala majapidamises kõike seda vaja läheb.

Milleks kurvastub ja vaevleb inimlaps? Kas ei ole kõik tunnid ja minutid külvatud ühetaoliselt tuulde? Täna seiklused — homme seikleme jälle; ega maailma elu meie jaoks enne kustu, kui sureme. Õnnetu maksaks olla ainult jumalataolisel, sest tema jaoks puudub üksikhetkedel veetlus.

Mees, keda hammustas madu, suri. Dr. Sivalingoem jutustas sellest lühidalt. Mehed tulnud Panadurast Kalutarasse. Teel tahtnud nad omnibusesse asuda, aga see olnud niivõrt täis, et neid kaasa võtta ei saanud. Sammusid teineteise jälgedes läbi pimeda metsa. Järsku karjatas tagatulija: madu oli hammustanud teda otse paljasse jalakanda. Võte piiblist tuntud. Eelkäija ei märganud kõige vähematki. Vist ronis mürgine loom parajasti üle tee ning ärritus juba esimese mehe möödudes. Teisest haaras ta kinni. Mehed jooksid lähema onnini, kuid seal polnud loomulikult mingit vastuabinõu käepärast. Haav pesti puhtaks, ajades sellega mürgituse

veelgi sügavamale, ning seoti ülevaltpoolt põlve kinni. Kui arstid kohale jõudsid, oli haige juba meelemärkuse kaotanud. Talle pritsiti seerumit ja valati piiritust kurku, kuid see tuli kõik liiga hilja. Paari tunni pärast heitis õnnetu hinge.

„Kõige tavalisem lugu..." lisas arst juttu lõpetades. „Pärijatele antakse sündmuse kohta vastav tunnistus ja riik maksab neile selle ettenäitamisel 20 naela. Suuremat toetust ei suudeta anda ja rohkem pole meie maal inimese elu võib-olla ka väärt."

„Andke nõu väljaspool oma eriala," ütlesin talle. „Kuidas saaks näha krokodille?"

„Kas olete jahimees?"

„Ei, seda küll mitte, aga näha sooviksin."

„Asi laseb end lihtsalt korraldada: võtke paadimees ja sõitke jõgemööda üles."

Talitades selle näpunäite järgi, tulin silla juurde, kus seisab alati hulk lootsikuid. Kauba tegin ühe tüseda ning hakkaja vanamehega. Ta kombineeris mulle paadininna pehme istepaiga, mida ma ometi kasutada ei saanud, sest õõnestatud tüvik oli kitsas ja muljus mind kummaltki küljelt. Pärismaalased ise istuvad, nagu panin tähele, lootsiku pardal. Too poos osutus ka mulle kõige mugavamaks. Vanamees tahtis, maksku mis maksab, tuulega sõita. Aga oli keskpäev ning valitses absoluutne vaikus. Viimaks pidi mees ikkagi mõla võtma. Ja nüüd nägin ma, kui osavalt ta oma ametit tundis. Seisab lootsikupäras, nagu poleks asjagi, ja liigutab vähekesi aeru. Paat aga, hoolimata kõigest kohmakusest, hoolimata malkadest, mis tasakaalustavad teda kõrvalujuva paku abil, kuulab sõna ning ujub pikkamisi vastu voolu. Kaldad taganevad, jõgi kõverdub, sild kaob silmist.

Varsti ei saa ma enam arugi, et võiks leiduda maailmas veel muud peale selle jõe. Oleme suletud vee ning roheluse raami. Rasked oksad painduvad üle

lootsiku. Jõepind kiirgab nagu liikuv elavhõbe. Sõidame täitsa rohelise võlvistiku all. Hakkab palav, lämmastavalt palav. Kust see tuleb, — kas kõrvetab päike, kas on vesi tuline või on õhk täidetud nähtamatu põlemisega, see ei huvita mind enam. Tunnen ainult, et istun kuumas potis, kus ei maksa liigutada oimugi.

Nii vältab sõit umbes tund aega. Siis kõverdub jõgi jälle ja ta vasem kallas paindub liivanõguselt metsast eemale. Mitmed pruunid kivid lamavad vee ääres. Lootsikumees vahib teravalt kaugusse, surub näpu huultele ja annab märku tähelepanuks.

„Mis on?" pärin uudishimulikult.

„Pst! *See, master, crocodiles!*"

Vaevalt-vaevalt tunduvate mõlaliigutustega juhib ta lootsiku kaldale, kus peatume tiheda lehestiku varjus. Ma pingutan silmateri, aga ei näe midagi, — muudkui vesi ja kallas. Kiirte virvendus jõel kisub pisarad silmi. Äga ometi — ruskete kivide all, peaaegu punases liivas eralduvad mingid tumedad täpid ja need on tõepoolest väga kahtlased. Varustudes binokliga tungin kõigi üksikasjade jälile. Jõerihval lamavad krokodillid, peaga kuival, sabadega vees. Alul arvan ainult paari tugevat poissi nägevat, kuid siis selgub, et neid on seal terve perekond, võib-olla paarkümmend pead. Liikumatud on nad, otsekui surnud.

Katsume lähemale aerutada. Lootsik hiilib jõe vastaskalda vilus kuulmatult, peaaegu nähtamatultki. Nüüd on lamajad paraja kuuli kauguses. Võin vaadelda neid varustamata silmaga. Kolmekesi lamavad sootuks kuival, teised poolenisti vees. Nende pead on nagu tõmbid adraninad, toetatud raskelt liivahunnikule. Äga ka keha on raske ning hoidub tihedalt vastu maad. Turja sakid on nagu lagunemise muhud, mida puudutadagi jälk. Minu meelest ongi see vaid kari raipeid, kogum laipu.

Kuid äkki algab laipade peres veider ärevus. Mõned lamajaist oleksid nagu pead kergitanud ja nende pikad

kehad keerduvad looklemisi küljeli. Paari hetkega sukeldub kari vette. Nad ei hüppa ega põgene hooga, vaid kaovad kuidagi lapiti, vajudes ühe külje poole. Pärast sirgeldasid nad vees, omandanud äkki väleduse ning painduvuse. Enamiku põgenemissuunda aimame kahele poole keerduvate veevagude järgi. Teised ujuvad pruunide selgade paistes nagu suured, kummulikeeratud kaunad. Pikkuselt oli neid mitmesuguseid, alates ehk meetristest ja lõpetades neljameetristega. Säärast kasvu omavad siin üksnes magevee-krokodillid; mere omad pidavat pool väiksemad olema.

Sõudsime jõekumerikust mööda ja valisime endale uue varjulise paiga pealpool voolu. Lootsime, et laibataoliste lamajate seltskond tagasi tuleb. Vahel vilksataski tõepoolest mustjas küür üle vee, kuid rihvale ei ilmunud enam kedagi. Ometi armastab krokodill palaval päeval selga paista. Ta jaoks ei leiduvat suuremat mõnu, kui imeda endasse lõõskavaid kiiri, — mida palavamad, seda paremad. Lootsikumees arvas, et loomad pole meid üldse silmist kaotanud, mispärast keelduvadki kaldale tulemast.

„Kui nüüd vette hüpata, mis siis?"

„Kisuvad puruks," kinnitab mees.

Ma siiski kahtlen, et see nii oleks. Kogenud inimeste kinnitamise järgi tungivat krokodill ainult lastele kallale. Juhtuvat ka, et ta pesupesija säärtpidi lõugadesse haarab, kuid seda ikkagi salaja. Avalikust võitlusest inimesega hoiduvat see salakaval loom eemale. Selles mõttes on haikala krokodillist hoopis kardetavam. Ta ei jätvat ealeski peale tungimata, nii pea kui selleks võimalus avaneb. Heites end selili, tungib ta nagu nool läbi vee ja salvab teravad hambad inimese lihastesse. Haavad olevat enamasti nii rasked, et kuigi õgimisest pääseda, ometi surmast ei pääse. Jõgedes ei esine haikalu.

Tuuleta jõel valitseb ka meeleoludes tuuletus. Mu jalad vajuvad ning rammetuvad. Liigutades neid, tunnen,

nagu oleksid sääred täis pinde või linaluid. Otsustan siiski paigal püsida ja oodata. Paadimees on pea põlvedele toetanud ja tukub. Äkitselt kostub pea kohal võpatus. Oleks kui tükk rasket mulda heidetud puuraagudesse. Samal ajal painduvad oksad alla ja meie kõrva ääres karjatatakse nii metsikult, et veri soontes tundub tarduvat. Oleme mõlemad instinktiivselt püsti hüpanud. Väike pärdik, hoides kramplikult okstest kinni, pea õlgade vahele kistud, suu kõrvuni ammuli ja silmad täis verekarvalist lõõska, karjub ning hädaldab kriiskava kurguhäälega, otsekui oleks talle puss makku pistetud. Teised ahvid hüplevad tigeda näoga oksalt oksale ja on täis säärast hoogu, nagu kavatseksid nad kabuhirmunud pärdikut puruks lõhkuda. Paadimees vannub minule arusaamatus keeles ja rabab mõlaga paar hoopi puuokstesse. Sellest ehmunud, paiskub kisajate kari momentaanselt laiali. Näeme ainult, kuidas hahkjaspruunid koonlad puust puusse kargavad ning metsa kaovad. Kõige hirmunum oli võib-olla tagaaetav pärdik ise.

Pärast seda on meile selge, et krokodillide ootamine oleks asjatu. Otsustame tagasi sõita. Pärivett läheb see ruttu ning kerge vaevaga.

Tseiloni suursuguseim palm on talipoot. Ja seda kõigis suhetes. Nagu juba teame, on singaleeside ajalugu kirjutatud selle kuningliku puu lehtedele. Talipoot eraldub teistest puudest ja teistest palmidest nagu majesteet lihtsurelikkudest. Ta tüvi tõuseb ühtlasena ja otsekui voolituna 30—40 meetri kõrgusse. Lehtede kuju sarnaneb hiiglalehvikuga; nende keskmine pikkus on viis meetrit. Kui säärane leht vaiadele asetada, siis pakuks ta neljale inimesele vihmavarju. Seisku talipoot üksi või moodustagu metsa, ikka sunnib ta end imetlema. Ei tarvitse sugugi olla erandlik loodusesõber, et sattuda

vaimustusse, kui näed ta lehtede rohelist kuhja helesinise taeva foonil. Jõud ning suursugusus hoovavad sellest hiiglasest.

Talipoot kasvab keskmiselt üheksakümmend aastat, ajades ikka uusi lehti, mille varrehakkudest moodustub pikkamisi tüvi. Siis alles — rauga eas, kui kõrvutada ta aastaid inimese omadega — jõuab puu täiseasusse ning kasvatab esimese õie. Kuid too on ühtlasi ta viimaseid õisi. Majesteedi täiseasus langeb ühte ta surma-aastaga. Lehtede kuhja otsa tõuseb noolsirge õiekobar, kujult korrapärane koonus, kõrguselt kuni kaks meetrit. Too helendab kollakas-valkjana paar kuud ning hakkab siis pudenema. Tuul viib seemned laiali. Ühtlasi närbuvad võimsad lehed ja — hiiglane sureb. Oma õitsengusse ja elu vastsünni müsteeriumi kulutab talipoot viimase rammu.

Peradeniyas oli umbes kakssada talipootpalmi, kuid mitte ainustki õitsvat. Ka mujal ei sattunud ma nägema õitsvat talipooti. Hakkasin juba lootust kaotama ja mõtlesin, et peab jäämagi nägemata see õilsaim Tseiloni saavutis. Aga nagu Kalutara mulle osutus mitmes muuski suhtes huvitavaks ja kasulikuks, nii ka tolle puuhiiglase imetlemiseks. Viisteist miili Kalutarast ida pool teati just praegu seisvat parimas õitsmise ajas vägevat talipooti. Nimetasin oma soovi Dr. Sivalingoemile, kes otsekohe ettepaneku tegi autoga kohale sõita: juhiks ikka doktor ise. Tee viis meid Tebuvana-nimelisse külla, kust kohalikkude elanikkude juhatuse järgi sõitsime kitsast orgu mööda mõne miili ida poole. Pärast kõndisime paar miili jala ning olimegi otsitud paigas.

Talipoot asus künka jalal, piiratud pärismaalaste onnidega, noorte talipootidega ja vihmapuudega. Vägevad lehed, mis eelistavad muidu horisontaalset asetust, olid vajunud tublisti längu, ometi mitte veel närbunud. Õis ise, pikendades tugevat tüve ja kroonides lehtedekuhelikku, tõusis otsekui omaette puu. Me saaksime tast

kaunis lähedase aimu, kui kujutleksime kastaniõit paarisajakordses suurenduses. Kas ta ilus oli, seda ei jaksa ma otsustada, aga mõju avaldas ta küll. Vaatlesin, imetlesin ja mõtlesin:

„Millist vormitäiust armastab loodus mõnikord! See hiiglane kasvab ja kroonib oma elu suurima õiega. Miks ei võiks tõusta inimese elupäevadki sama sirgelt ja sambataoliselt ning olla kroonitud tunnete õilsa kuhjaga? Miks on antud meile osaks mitmed õitsengud, kui ükski neist pole täiuslik? Kas ei sümboliseeri see ilus Tseiloni puu kogu vahelduva elu ainukest mõtet: elada selleks, et anda elu, mida pärisime eelmistelt põlvedelt, uutele põlvedele edasi? Milleks taotleb inimene olla surematu ja pälvida igavest elu, kui loodus ise sootuks teistele põhimõtetele on rajatud: elu edasikestmisele küll, kuid eeldades indiviidi surma?“

VII. KOLM VÄIKELINNA.

Kui on kõneldud Kalutarast, siis peab kõnelema veel teistestki Tseiloni väikelinnadest. Tõstan esikohale Galle, mis asub saare lõunatipus. Kalutarast on enam kui kerge Gallesse sõita: rong viib teid kolme tunniga pärale. Sõit osutub huvitavaks, sest siin avanevad sootuks omapärased maastikud. Madal, mülkane rand. Eriti Kosgoda- ja Ambalangoda-nimelise jaama vahel. Ilmatud laukad tungivad ookeanist mandrisse, moodustades madalvee järvi, mis kubisevad loendamatuist krokodillidest. Vaguniaknast ei või muidugi loomi näha, küll aga hiiglakasvuga mangroovpuid ja -põõsaid, mis palistavad järve kaldaid ja saari. Juba Peradeniyas imetlesin neid, kuid seal olid nad vaevalised ja viletsad ega suutnud anda sellest omapärasest taimest tarvilikku aimu. Siinne mangroov tõuseb oma kõverduva juurestikuga ning tüvepundardega otsekui pisike mägi mättalisel maal. Peaks loopima mitu tuhat kobramadu hunnikusse, et saada üht mangroovpõõsa-taolist kuhelikku. Ilu ei ole tol juurikatepüramiidil mingisugust, aga veider kuju äratab tähelepanu ning sunnib imetlema.

Kuidas inimese jalgealune Tseilonis ahtakeseks on jäänud, seda näeme soode asustamisest. Pikad peakanalid venivad paralleelseina merre. Nende vahel kriipseldavad ristkraavid rohelise veelõgaga. Maapind langeb kuivatamise tagajärjel tublisti alla, aga päriselt asumiskõlblikuks ei muutu ta kunagi. Suurem osa pärismaalaste maju on

ehitatud kas mullakõrgustikule või koguni vaiadele. Kookospalmid reastuvad kraavikallastel. Kasvult ei saa võrrelda neid kuiva maa palmidega, aga nähtavasti annavad nad ometi nii palju saaki, et kultiveerimine end tasub. Palmide vahel leidub rohkesti riisipõlde, kuid ka need on silmanähtavalt kidurad. Rahva elujärg jätab mahajäetuse ning pikaldase virelemise mulje. Lapsed on suurte kõhtudega ja enamasti kõverate jalgadega, mis muidu Tseilonis nähtamatuid asju. Naisedki on siin näotud: madala kasvuga, kandiliste puusadega ning nurgeliste liigutustega. Elav näide, kuidas ebasoodus kliima ja asumiskõlbmatu maapind ka aristokraatliku singaleeside tõu põdurdab.

Paiguti tõusevad laukamaal liivaründed. Nähtavasti on loksunud siin muistsel ajal meri, moodustades rannaesiseid düüne. Kõik säärased kõrgemad paigad kattuvad tihedalt palmidega ja banaanidega, moodustades oaase. Inimeste elamud kuhjuvad seal lausa üksteise otsa. Aga õhk on mürgine, kibe, sest otse majade kõrval asuvad kopraleotised — tiigid. Soos sigib musttuhat sääski. Elanikud ei ole veel kultuuriliselt ja majanduslikult nii kõrgele tõusnud, et tarvitada tüütajate eemalhoidmiseks moskiitovõrke. Isaisadelt päritud primitiivne sääskede peletamise abinõu on käepärasem ning odavam: riputatakse majalävele kusega leotatud juurikavaip, mis lehkab otse südantpööritavalt. Selgub, et sääse puhtusetunne on tugevam kui inimese oma.

Galle ise, mis avaneb sealpool soid ja laukaid, on vanemaid Tseiloni linnu. Juba portugallaste saarele saabumise päevil asus seal pärismaalaste kindlus. Vanul ajul, mil puudus veel Colombo sadam oma lainetemurdjatega, oli just Galle tolleks kohaks, kus peatusid kõik Euroopast ning Punase mere mailt saabuvad kaubalaevad. Siinpool Araabia lahte Aden, sealpool — Galle, need olid punktid, mille kaudu toimus veel XVIII sajandil suhtlemine nii Tseiloni endaga, kui ka Taga-Indiaga. Aga nagu

kaotas Aden aegade jooksul igasuguse tähtsuse, nii ei vääri ka Galle tänapäeval rahvusvahelise suhtlemise mõttes enam mingit tähelepanu. Turist tuleb siia ainult ajaloolise huvi tõttu, kaupmees ei tule üldse. Ometi asub Galles praegu, nagu tõestas viimane rahvalugemine, nelikümmend tuhat elanikku. Sellega siis suuruselt kolmas linn Tseilonis. Võõral jääb vaid imestudes käsi kokku lüüa: ta ei taju parima tahtmise juureski, millest elatuvad need tuhanded. Puudub tööndus, kaubandus; puudub peaaegu igasugune majanduslik tegevus. Üksnes äärmiselt madala elatistasapinna juures on mõeldav säärane inimeste kokkukuhjumine.

Astudes rongist vaksaliesisele, leiate seisvat end lageda muru ääres. Selle taga venib kohvpruun linnamüür, mille väravasse viib maantee ja hulk jalgradu. Nagu selgub, asub linn madalal poolsaarel, piiratud igast küljest merega. Ainult peavärava juures moodustab poolsaare kael mõnekümne sülla laiuse kuiva maa riba. Tolle kaudu toimubki kogu liiklemine. Keskpäeval on seda nii vähe, et Gallet surnud linnaks hakkad pidama. Liigub harvakult mõni härjavanker, sõrgivad aeg-ajalt rikšad ja sammuvad alasti kulid segamini päevavarju kandvate budda munkadega. Viimaste küllus iseloomustab Gallet võib-olla rohkemgi kui Kandyt. Linnakeses leidub hulk templeid ning kloostreid. Elanikkond koostub otse eranditult buddistidest, mida tõestab seegi asjaolu, et hinduismi pooldajate jumalakoda — Šiva tempel — oli päeval suletud: puuduvad külastajad.

Kuna kõik teised Tseiloni linnad puude üliküllusest upuvad või koguni põlismetsa keskele on peidetud, sarnaneb Galle suure karbistikuga, kus majad külg küljega koos ja tänavad — kivikoridorid. Ei ole mingit mõtet kõndida tolles hirmsas kõrves, kus seinad, katused ja uulitsapind hõõguvad palavusest. Üks kivikarp on täpsalt teise sarnane ja kõik nad on, otsekui leivaküpsetamise ahjud, köetud tuliseks. Eurooplane nõrkeb ja närbub siin.

Kummipuud pannakse mahla nõristama.

Kalurite paat.

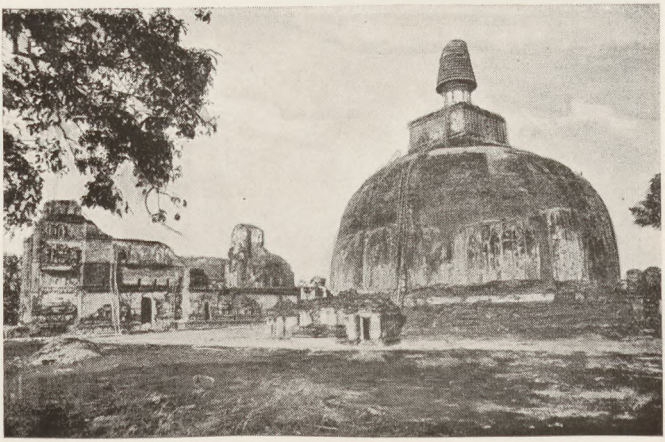

Üks vanemaid dagoobasid, ehitatud umb. 100 a. enne Kr. s.

Ainuke paik, kus ta pisut hinge tagasi tõmbab, on *New Orient Hotel*'i rõdu oma kunstliku jahedusega. Aga ka seal ei anta talle rahu, sest iga reisija kohta tuleb vähemalt kolm käsikaupmeest, kes, hoolimata keelust ja tagasitõrjumisest, kogu oma poe su jalge ette kannavad. Nende pealetikkuvus ületab meie tajumisvõime. Müües päeva jooksul ainult ühe tühise puunikerdise või paar koralltopsikest, kükitab ta ometi hommikust õhtuni, varitsedes eurooplase varju. Ta ei palugi muud, kui ole hea ja vaata. Meie inimene läheks säärase ametiga hulluks.

Hoolimata üldisest ebamugavusest, võimaldab Gallegi suure naudingu. Seda nimelt oma ringikujulisel vallil. Ookean venib sini- ja rohekalaigulisena lõpmatusse. Tundub, nagu poleks veel kunagi näinud sellist veevälja. Ta ei sädele, ei ilmuta ühtki elumärki. Ta ainult venib ja kaob käest, otsekui paratamata saatus. Valli lõunapoolsel nukil asub tulitorn. Selle ees kerkib merest väike korallisaar, dekoreeritud paari palmiga. Pilt on tüüpiliselt palavmaine ja otsekui kipuks oma eksootikaga lõuendile. Kohtan siin ühtlasi oma esimest tõeliselt palavat reisipäeva, mil kraadiklaas tõuseb vist tublisti üle neljakümne. Ometi võisin jalutada mitu tundi järgemööda ja istuda vallikividel, kõlgutades mere poole jalgu ning vahtides kalastajaid. Räägitakse, et siinne meri olevat vahel kubinal täidetud räimetaoliste kaladega. Siis ei tarvitse muud, kui loopida järjest õnge, küsimata, kas selle otsas ka sööta leidub.

On raske öelda, kui palju varjab praegune müür endas veel muistsete singaleeside kätetööd. Linna enda kohta lausub Ibn Batuta XIV sajandil, et see olevat pisike mereäärne kindlus. Kui ta tänapäev veel sama sajandi silmaga Gallet võiks vaadata, siis tuleks otsus sootuks vastupidine: „Suur, vägev kindlus Galle!" hüüaks ta. Vall on rajatud punasest kivist voodri vahele ning tõuseb paiguti meetrit kolmkümmend üle mere. Ta läbimõõtu tuleks arvata keskmiselt viieteistkümnele meet-

rile. Vanade bastionide alused laienevad nagu mäekühmad. Ränipüssikandjaile ja ammumeestele oli see müür muidugi võitmatu. Aga kahurid naerataksid, kui neil selle pudeda ehitisega tuleks tegemist teha. Ei ole see meie aja mõiste järgi enam mingi kindlus, vaid kurioosum. Seal, kus vanasti löödi veriseid lahinguid, karjatatakse nüüd kitsi ja zeebusid. Vaevalt saan paar minutit vaikselt seista, kui karjased jootraha tulevad nuruma. Sellega algab ainuke ataak, mida siin veel harrastatakse ja mis riisub veerand tunniks hingerahu. Pärast võin istuda ja unistada, nii palju kui iganes hinge mahub; ei kellelgi ole minuga asja.

Majad-karbid, mis mahutatud valli keskele, ei esita veel tervet Gallet. Eemal poolsaarest, sealpool raudteed, tõuseb mitmeid palmirikkaid künkaid. Uus linn oma modernsete ehitistega, suurepärase budda templiga ja „Kõigi Pühakute Kirikuga", mis on üks ruumikamaid ristiusu ehitisi Tseilonis, ongi kolinud küngastele. Seal hingab rind natuke avaramalt, seal leidub aedades päikesevilu. Kuid merd ei maksa sealt enam vaadelda: tänu mingisugusele optilisele pettele ei näi veepind lausikult kaugusse venivat, vaid tõusvat peaaegu müürina taevasse. Selle asemel, et sisendada avarusetunnet, litsub veevälja sinine müür vaate hoopis kinni. Tõendasin pärast oma tuttavatele, et Galles on perspektiivid seda sügavamad, mida kitsamast vinklist neisse suhtuda.

Galle nimi on tuletatud singaleesikeelsest *galla*, see tähendab — kalju. Portugallased ja viimaste järgi ka hollandlased arvasid aga, et see pole midagi muud, kui ladinakeelne *gallus* (kukk). Et oma keeletarkusest ka pärastistele põlvedele mälestist jätta, andsid nad Gallele kukekujutisega vapi. See ongi vist ainsaid märke, mis portugallaste valitsemisest tänini säilinud. Hollandlaste käsi käis märksa paremini. Nad põlistasid saarel mitmeti Hollandi omapära. Farmerite keskel moodustab hollandi element toekama ning akklimatiseerunuma osa. Galle

peab mälestama Hollandi okupatsiooni, kui antud talle elupäevi, sest kindlusevall, millest siin kõnelesin, on enitatud Hollandi sõjavõimude sundimisel. Arvati nimelt, et kui suudetakse olla võitmatu rannal, siis alistuvad pikapeale saare mägised sisemaadki. Saatus määras ometi teisiti.

Mõeldes tagantjärele Galles viidetud kahekümne neljale tunnile, leian üllatuseks, et olen kaasa toonud kõige püsivama mulje sealse kivimurru külastamisest. Mitte selle suuruse, mitte töötajate hulga poolest, vaid tänu tapvatele töötingimustele. Inimjõud on veel nii odav, et insenerid tarvilikuks ei pea kihtide murdmiseks lõhkeainet raisata. Graniidipankadesse puuritakse primitiivsete oherditega augud, märkides selliselt vajatava murdumisjoone. Ülejääva töö teevad kulid peitlite ja kangide abil. Oletatavasti sündis kivimurdmine juba vaaraodeaegses Egiptuses sama meetodi järgi.

Kohutav päike, absoluutne õhuseisak sügavates murdudes ja uimastav kuumus graniidis eneses, — kõik see muudab kulide töö põrgulikuks vaevlemiseks. Et kaitseda end vähegi põletavate kiirte vastu, on nad endale palmilehed selga sidunud. Kangide tõustes ja vajudes ning meeste kummardudes painduvad lehed üles ja alla otsekui tuules. Naised, kes prügi kärutamisega ametis, ei saa kasutada palmilehte päikesekaitseks. Aga ka rõivastumine oleks väljakannatamatu. Seetõttu katavad nad end neljanurgelise riidetükiga, millel ümmargune auk keskel. Pistes pea auku ja laotades rõiva õlgadele, saavutavad nad tarviliku kaitse kiirte vastu, ilma et oleks tunda riiet ihu ligi ja ilma et takistada naha otsest kokkupuudet õhuga.

Üliinimlik, metsik orjus.

Negombo, — täielik vastand Gallele. Linn minevikuta ja arvatavasti ka silmapaistva tulevikuta. Asub mererannas Colombost põhja pool. Peatänav — räpane ja

must. Teisi tänavaid polegi. Majad asuvad metsas, kuhu viivad jalgrajad. Elanikke ümmarguselt viis tuhat. *Maha Oya* moodustab merre suubudes mitmeharulise suudmeala. Must vesi lõikab fjordidena põlisesse metsa. Elanikud harrastavad kalapüüki ja lootsikute rohkus on nii suur, et näib, nagu ei käidaks siin kunagi jalgsi. Fjordideäärsed elamud kujutavad endast sageli vaiadele püstitatud pööninguid. Neisse ronitakse kitsaste redelite abil. Rahva eluviis piirdub äärmise primitiivsusega. Tunned viibivat end peaaegu kultuurist puutumatute looduslaste juures. Aga näe, — ometi on seal post, autokuur, kool ja valjuhääldajalik ajalehemüüja. Kahtlemata tuntakse siingi maailmasündmuste vastu huvi ega olda sugugi muust ühiskonnast nii võõrdunud, nagu pealiskaudsel vaatlemisel arvata võiks.

Hulgun sihitult sinna-tänna. Eksin nagisevatel sildadel ja kaotan lõplikult orienteerumisvõime. Kuski sõidutatakse mind tüvilootsikuga üle fjordi. Kuski manguvad lapsed jootraha. Kuski joon kookospiima ja söön banaane. Kuski kaetakse katust ja töölised nuruvad, et ostaks neile *toddy*. Imeväärne suhtumine sel rahval võõrasse: ikka tahetakse sinult midagi saada; kui mitte otse raha, siis vähemalt muud meelehead. Suur poisivolakas hakkab visalt kaasa kõndima. Teeb näo, nagu oleks tal minuga ühine tee. Aga kui jään seisma, seisab ka tema. Lõppeks sirutab avameelselt käe ja mangub raha. Sõiman, aga ta ei pane seda miskiks. Siis sirutan ka mina käe ja ütlen, et anna sa mulle. Poiss naerab totralt, kuid jätab mu ometi rahule.

Mets jääb hõredaks. Kookostüvede vahelt paistab liivarannik ning raudjas vesi päikese kilgenduses. Arvan, et olen sattunud mere äärde. Ometi on see vaid üks paljudest fjordidest, vahest supelfjord. Näib, nagu oleks pool Negombot siin koos. Mehed ja naised sagivad ihualasti ühes trobikonnas. Ei satu kellelegi neist pähe häbeneda. Vette minnakse rõivastatult, aga välja tul-

lakse alasti. Kuni kuivab lina puuoksal, luusivad suplejad rannikul või kükitavad, vahtides üksisilmi vette. Kilkamist ja käsitsi kiskumist tuleb ainult harukorril ette. On päris kindel, et nad üldse oma alastiolekut ei märka. Ja see juba meeldib mulle, see on paradiis. Ise ei taha ometi liituda tollesse seltskonda. Vesi on kahtlane, vist mudase põhjaga. Ei sobiks mu nahavärvgi siia. Muutun niikuinii tähelepanuesemeks ja loen paremaks lahkuda.

Imelik maitse: poevad ligasesse fjordi, kuna mererannik Negombos ometi suurimat mõnu tohiks võimaldada. Mitmete kilomeetrite kaupa venib sirge liivariba madala veejoonega. See ületab kõik meie Piritad ja Jõesuud. Aga näe, — inimesi ei ole. Inimesed poevad mudaga ning puujuurikatega täidetud fjordi. Jalutasin kaua. Söandasin võtta kübaragi peast, sest päike hakkas juba horisondile lähenema. Valitses absoluutne vaikus. Ookeani hoog oli muutnud suuna ning randa veeresid ainult pehmed lainevoldikesed. Väikestele krabidele — nendele koomilistele koopaelanikkudele — valmistasid mu sammud hirmu. Nad põgenesid, ja kogu rannik näis neist kihisevat. Leidsin hulk ilusaid konnakarpe, pärlmutriliselt läbipaistvaid ning õrnu. Tõin neid mälestiseks kaasa.

Kaks ütlemata ilusat rannapartiid on Tseiloni saarel: Negombos ja Panaduras. Mount Laviniya, mis tahab olla Tseiloni Floridaks, ei küüni oma iluga nendeni. Turist, kes kavatseb külastada Negombot, tulgu siia hommikul ning lahkugu õhtul, sest kohalik hotell ja *rest-house* on allpool iga kriitikat.

Saare sisemaistest väikelinnadest on tähtsamaid Sabaragamuva-nimelise kubermangu esilinn Ratnapura. Pillatud künklikule maa-alale ja varustatud vana fordiga, millesse viivad laiad trepiastmed, jätab linn maaliliselt veetleva mulje. Kohati avanevad suurepärased vaated

mäestiku keskahelale — *Adams Peak*'ile ja Pidurutalagalale. Siledad asfalt-teed viivad miniatuursete orgude ning kuristikkude kaudu küngastele, kus asuvad rikaste pärismaalaste *bungalow*'d. Kõikjal jõukus ning küllus; koguni väikese mehe hurtsikuski. Oo jaa, Ratnapura! Mis seal viga nupukal mehel rikas olla?! Ojad ei jookse küll mett ning piima, mäed ei koostu suhkrust ja siirupist, kuid kulda ja kalliskive — neid seal on. Neljakümnemiljoniruupialisest kalliskivide väljaveost (selline oli läinud aasta toodang) langeb üle poole Ratnapura raioonile. *Ratna-pura* tähendabki — aardelinn. Juba Pärsia muistsed kuningad olid teadlikud siinsest rikkusest ning hankisid oma koja jaoks Ratnapura aardeid. Küllap mõjustas portugallaste ning hollandlastegi ligitungi kalliskivide sära.

Ratnapura peamisteks väärtkivideks loetakse safiire ja topaase. Asjatundjate seletuse järgi olevat siinne tumesinine safiir ainulaadne terves maailmas. Kuna see kivi harilikult mingit läbipaistvust ei oma, pidavat siinsed eksemplarid sädelema ning seesmise kiirgavuse tõttu otse õõnsatena näima. Linn on muidugi täis kalliskivide kauplusi ja ka võõrastemajja kantakse neid rikkalikult, kuid osta ei tarvitse siit penni eestki. Hind esemetele ei valmi mitte kohal, vaid määratakse kindlaks Ameerika ning Inglise juveliiride suurkauplustes. Paremad eksemplarid ei näe üldse enne New Yorki päevavalgust. Kõik, mis müüakse kohal, on kõlbmatu kaup — määratud lollide pügamiseks. Tänaval peatatakse teid enam-vähem igal sammul. Kahtlane subjekt, kel pole ehk paari ruupiatki taskus, pakub kamaluga siniseid safiiriterakesi. Võib-olla on see klaasipuru, võib-olla midagi veel tühisemat.

Imelikul kombel ei ole väliskapitalil korda läinud murda endale teed Ratnapura rikkusteni. Kalliskividetööndus seisab eranditult pärismaalaste — singaleeside ja tamulite — käes. Mul ei olnud siinsete magnaatide jaoks

ühtki soovituskirja; selle tõttu ei pääsenud ma ka ühtegi töökotta ega kaevandusse. Käisin aga küll Ratnapura lähemas naabruses kummiistandikku vaatamas. Tolle peremeheks oli üks Hagenbecki „vanu sõpru" — heasüdameline, raskekaaluline vanahärra van Royen Lõuna-Aafrikast. Ta kummiplantatsioon — *Galkadua estate* — olevat üks suurimaid Tseilonis. Kui ma seda vanahärrale ütlen, tunneb ta end väga meelitatuna ning muheleb muiates.

Bungalow — suur hoone ringverandaga — asub peaaegu lagedal künkal. Umbes kilomeetri kaugusel läheb tast Colombo-Ratnapura vaheline postmaantee mööda. Sealt keerdub külavaheline kruusatee *estate*'i. Kummalgi pool reastuvad lõpmatud väljad sihvakaid kummipuid pooliti kooritud tüvedega. Maa puude all on krobelissavine, inetu. Kõige pealt jõuan tõllakuuri juurde, kus keeratakse parajasti autot käima. Sealsamas kohtun valitsejaga, kes juhatab mu *bungalow*'sse. *Estate*'i tööndushikud hooned ja teenijate barakk paistavad *bungalow*' tagant. Künkalt avaneb vaade õige kaugele, kuid peale ühetooniliste kummipuude pole seal midagi näha. Mulle on selle elamise ja olemise mõte ühe pilguga päevselge: ei siin küsita ilust ega mugavusest; mõõtuandev on ainult majanduslik tulu. Kui kord juba kummi, siis lõplikult ning ainuõigustatult. Hävigu kõik muu, kasvagu ainult mahlane tüvedesammastik.

Van Royen jätab nii kasvu kui näo poolest Peeter Suure mulje: kulide kuningas. Aga ka midagi argentiinalikku hoovab ta kogust ning liigutustest. Hagenbecki soovituskiri paneb ta lahkusest sulama, kui liiatigi kuuleb, et olen ajakirjanik ning parlamendimees. Vestab laiakaareliselt juttu, kuid ikka teatud üleolekuga ja seesmise irooniaga. Laseb katta teelaua, kostitab suupäraste roogadega, aga nii kaugele ei saa, et tõuseks ometi kord püsti ja viiks oma farmi vaatama. Alles pärast pikka ning tühist juttu teeme väikese ringkäigu *bungalow*' taga.

Galkadua estate'ile kuulub üle kümne tuhande puu. Aakri kohta tuleb neid keskmiselt 120 tükki. Iga tüvi annab 6—12 naela kummimahla. See töötatakse kolmes erihoones poolvalmiks fabrikaadiks, mis läheb kummitööstu rite enda kesküh ingu vahetalitusel Euroopa turgudele. Praegu valitseb Lõuna-Ameerika konkurentsi tõttu kohutav hinnalangus. Paranemist polevat oodata. Vanahärra teeb õige mõruda näo ja kinnitab, et olevat juba asunud oma tööstuse likvideerimisele.

„Müün kõik maha ja sõidan Kapimaale!"

See ei ole paljas ähvardus, vaid üldine jutt, mida aetakse siin praegu tõelise häda sunnil. Näib, nagu oleks Tseiloni majandus uue hävitava kriisi lävele jõudnud. Kuuekümne aasta eest hävis teetööndus; nüüd ähvardab sama saatus kummitööndust, olgugi hoopis teistel põhjustel. *Galkadua* peremees on ümmarguselt nelisada tuhat ruupiat oma ettevõttesse investeerinud. Kui ta sellelt vähemalt 6% ei teeni, siis on vesi ahjus, hoolimata odavast tööjõust. Kaubanduskoja esimehelt Colombos kuulsin, et ligilähedalt 20% kõigist kummitööstustest olevat juba haamri all. *Galkadua estate*'is oli minu sealviibimise ajal ainult 22 palgalist ametis. Juba see asjaolu üksi viitab ebanormaalsele olukorrale.

„Tööd seisavad praegu," seletas peremees. „Kuumade kuude saabudes jääb mahl kinni. Vabrikus oleks tööd maailm, aga milleks kuradiks peaksin ma parkima kummit, kui sellest ometi lahti ei saa?!"

Väline töö, mis lasub peamiselt naiste õlul, näib kummiistandikes kõigiti terve ning puhas olevat, kuigi ühekülgne. Puutüvesse lõigatakse sakiline haav, millest nõrgub mahla nagu verd. Haava alla kinnitatakse savitops. Naised rändavad mööda metsaalust ning koguvad mahla astjasse. Täidetud tõrred veetakse autoga vabrikusse. Mahl aurutatakse ja „pargitakse" vintskeks massiks. Viimane osa tööst on õige vastik ja küllaldaselt

must. Alaline kokkupuude kleepiva kummiga kisub naha kipra ning tekitab paiseid.

Lootsin, et laiakaareline jutumees van Royen mu autoga Ratnapurasse saadab. Ta isegi osatas jutu kestel seda võimalust. Aga kui ma tagasihoidlikult tähendasin, et ei ole raske teel mõnd Colombost tulevat autobust tabada, siis oli ta sellega jalamaid nõus ning saatis oma külalise jalgväravasse. „Oled ikka va kitsipung!" mõtlesin ning ulatasin lahkumiseks käe.

Vaevalt sain farmist lahkuda, kui algas Ratnapura igapäevne, pärastlõunane mürgel. Aimamata, kuidas või kust, plahvatas taevas äikesepilvede püroksüliin. Raksatus raksatuse kannul. Sirati ning sorati laiad välgujoad. Vihm ummistab pladinal taeva ja maa. Jõudsin läbi häda lähemasse hütti, kus seisin läve-eelses laoaluses. Rõivad olid läbimärjad ja ma ei söandanud nõjatuda nendega ühelegi esemele, veel vähem istuda, sest nad oleksid kogu tolle tolmu ning nõe, mis täitis elamut, kaasa võtnud.

„Oh oleks sind, tõhku!" manasin mõtetes *Galkadua* peremeest: „Kui sa ei raatsinud autot anda, siis oleksid võinud vähemalt vihma eest hoiatada."

Tund või poolteist hiljem olin juba Ratnapuras. Riided kuivasid iseendast. Aga sukad olid märjad ja saapad vett täis. Andsin need *rest-house*'is *boy* kätte. Ise läksin palja jalu tänavale. Kui teised seda võivad, miks ei võiks siis mina? Süüdati parajasti tulesid. Turul seisis suur inimkogu, kuulates rändmunga jutlust. Kahetsesin sada seitsmekümnendat korda, et ma ei oska kohalikku keelt.

Järgmisel hommikul algas sõit postiomnibusega Panadurasse (mereäärne alev Colombo ning Kalutara vahel). Autojuht on ühtlasi ka postipoisiks. Iga paari miili taga peatub ta: võtab ja annab kirju. Peale selle on tee täis

koolilapsi; neid peab järjest peale noppima ja niisama tihti omnibusest maha laskma. Nagu oma üllatuseks kuulen ja näen, on koolilaste sõit postiautol absoluutselt hinnata. Ei tea, kas meie maa peaks kord sama kaugele jõudma?

Ratnapura ja Panadura vaheline maa-ala üllatab rändurit vegetatsiooni lopsakusega. Langegu mäed järsult, ikka katab neid tihe ürgmets. Kalu Ganga jõgi, paiguti kärestikuline, paiguti lai ning rahulik, hoidub meie vasemale käele. Inimelamute arv ei ole siin kasinam kui mere ääres; aga nad ei paista silma. Alles siis, kui komistad ninuli majaseina, lähevad silmad lahti: Tohoo, peletised, igal pool te ees! Asumise poolest on tseilonlane tõesti eeskujulikumaid metsmehi. Harrastab kultuuri ja tungib haridusele, aga elab kesk põliseid laasi ning padrikuid.

Olen märkinud sellelt teekonnalt reisipäevikusse lõbusa vahejuhtumuse. Nagu eurooplased ikka, istusin ma ka tol korral juhi kõrval. Aga ka üks pärismaalasest koolipoiss mahtus sinnasamasse. Minnes posti hankima, jättis autojuht mootorile käigu sisse. Poiss, kes kogu aeg hoolega juhtimist oli jälginud, teeb paar otsustavat liigutust. Omnibus hüppab nagu konn ühest teeäärest teise ja surub siis sarved eemaloleva maja seintesse. Kostub raksatus ning klaaside klirin. Edasi toimub kõik tulise kiiruga: sõitjad hüppavad maha, majaperemees karjub ja autojuht tuleb tuhatnelja katastroofikohale. Aga kes kadunud, kellest pole näha enam jälgegi, on muidugi insenerikalduvustega nooruk. Autojuhidiplomit ta oma vägiteo eest küll ei saa, aga kogemuste poolest on ta nüüd kahtlemata rikkam.

VIII. ANURADJAPURA.

Hiilgav minevik, hall tänapäev! See on mõte ja tunne, mis masendab siin meelt. Tõepoolest, — mida kujutab endast Anuradjapura nüüdsel ajal? Aeglase tuiksoonega tamuli alevit. Luuletaja on piltlikult lausunud: „Ja varemetel tärkab elu uus.“ Anuradjapura kohta ei saa sedagi öelda. Elu, mis hingitseb ruiinide ümber, ei põlvne mingil määral muistsest hiilgusest. Pole tal ühtki traditsiooni ega mälestist, peale kivihiiglaste, suurest vaimsest renessansist ja murrangust, mis toimus siin kord. Ajaloost kuulemegi, et Anuradjapura — kunsti, teaduse ja usu linn — langes kõdunemisse, kattus ürgmetsaga, vaibus pimedusse ja unustusse, lakkas eksisteerimast. Tuliuus põlv, kes liigutab siin nüüd oma siblivaid koibi, kuulub üksnes tänapäevale, olles veel üpris värskeid ning tüüpilisi asunikke, nagu kohtad neid kõikjal Tseilonis.

Pilk tagasi!

Tseiloni ürgelanikeks olid, nagu nägime juba selle raamatu esimeses osas, veddad. Keegi ei või öelda, millal asusid nad saarele: tõenäoliselt juba siis, kui praegune Tseilon moodustas veel ühise terviku India mandriga. Asustades padrikuid ja laasi, ei tõusnud veddad primitiivseimast metsmehelikkusest hetkekski kõrgemale. Muinasjutud ning vanad kroonikad ei tea kübemevõrragi jutustada nende vastupanust aarialaste pealetungile. Too rahvas oli ning jäi ajaloota rahvaks. Vedda taganes ning

taganeb veel praegugi — järjest sügavamasse padrikusse. Näib, nagu valdaks teda paaniline hirm saada kuidagiviisi kultuuriliseks või ajalooliseks teguriks. Nimetu kadumine ja kustumine on vist ta ainsaid ideaale. Selliselt pole siis sugugi imestuda, et Tseiloni mineviku voorused ning pahed langevad ainuüksi singaleeside ja tamulite pealaele.

Umbes tuhat aastat enne praegust ajaarvamist — nii jutustavad kroonikate algallikad — asus Dekhani poolsaarel vägev aarialaste kuningriik Lalha. Tolle elanikud hüüdsid end „lõvitõulasteks". Kuninga vanem poeg Vidhaja, kangekaelse ning võimuahne iseloomuga noormees, oli sattunud troonitülidesse ja pidi maalt lahkuma. Kogunud enda ümber seitsesada mässulist sõdurit, asus ta laevadega meresõidule ning jõudis pärast seiklusrikast teekonda, mis osutus ühtlasi ta meeleparanduse teekonnaks, Lankha saarele — praegune Tseilon. Pidades meeles oma „lõvilikku" päritolu, ristis ta saare Singhalaks: *singha* tähendab singaleesi keeles lõvi. Uustulnukate suurimaks teeneks saarel osutus pealinna Anuradjapura ehitamine. Toetudes sõjalisele ning kultuurilisele jõule, valitsevad Vidhaja järeletulijad rohkesti tuhat aastat Singhala riiki. Anuradjapura muutub hiilgavaks hoovkonna ja kirikuvõimude kantsiks. Tärkavad templid Brahmale, Šivale ja Višnule. Sigib kanalite võrk ja hakkavad sädelema päikeses suured veereservuaarid — järved.

Praegu oleks varajane öelda, kui palju leidub Anuradjapuras Vidhaja ning ta järeletulijate põlvel ehitatud hoonete jäänuseid, sest kaevamistööd ootavad alles järge. Need püramiiditaolised mürakad, mida imetellakse seal tänapäev, põlvnevad buddistlikust renessansiajast, osalt hilisemast buddismi õitsengust. Buddism sündis küll ürgsel India mullal ja on nii usufilosoofiliselt kui paljudelt välistelt tunnusteltki seotud hindu usuliste kujutelmadega, kuid ta arenemiseks osutus eriti soodsaks Tseiloni

isoleeritud maa-ala, kus polnud säärast vahenditut hinduismi pealerõhumist kui Dekhani poolsaarel.

Legend jutustab vaimurikkalt ning pildikalt esimesest buddismi läkitusest saarele. Aeg — teine sajand enne Kr. sündimist. „Lõvitõulaste" riiki valitses noil päevil kuulus kuningas Devanapiya Tissa, kelle nime järgi hüütakse praegugi Anuradjapura järve Tissavevaks. Järv — *veva* singaleesi keeles. Tuleb võtta ajalooliselt tõestatud faktina, et Anurdjapura järv tõeliselt kroonib kuningas Tissa mitmekülgset loomingut.

Kord läinud kuningas ümbruskonna mägedesse jahile. Džungli tihnikutes valitsenud vaikus. Kuninga saatjaskond tukkus telkides ega märganud oma valitseja kadumist. Kihutatud saagihimust ja rahutusest, kõndis kuningas ikka kaugemale ning kaugemale. Äkitselt ilmus tihnikust noor hirv, seisatudes julgelt ning arukalt. Kuningas kahmas ammu ja noole järele; kuid ennäe, — hirv oli muutunud inimeseks, noormeheks, kes sirutas kuninga poole käe, hüüdes:

„Sina ei pea tapma! Kõik olendid väärivad kaitset ja on õigustatud elama. Kas sa ei tea, et elu on ring, mida ei suuda purustada inimese vägi?"

„Kes oled sina, et kõneled kuningaga säärasel toonil?" hüüdis Tissa üllatatult.

„Olen Mahinda, kuningas Asokha poeg, tõe ja õigluse ori, kes tuleb prohveti nimel ja koputab inimeste südametunnistusele. Toon tervitusi isalt-kuningalt ja tahan olla sinu ja su rahva alandlikke äratajaid."

Tissa oli kuulnud kuningas Asokha vägevusest ning voorustest, pidas selle sõprust endale hinnatavaks ning laskis noormehe saada hiilgava vastuvõtu osaliseks. Mahindale anti vabadus kuulutada uut usku ja rajada templeid ning kloostreid. Siit peale algab Anuradjapuras ületamatu ehitamishooaeg. Oleksid Anuradjapura

varemed maailmale rohkem tuntud, siis ei imetleks me enam selliselt Egiptuse püramiide.

Võhikule jätab Anuradjapura üldvaade segase ning rahutu mulje. Imelikud kühmad ja künkad tõusevad nagu muinasjutulise muti tuhnikud kesk viljeldavaid riisivälju, aedu ning tiike. Teed keerlevad kõverjooneliselt ega vii ealeski sinna, kuhu soovid. Maastikul puudub plaan ja perspektiiv. Alles pärast seda, kui oled veendunud, et mõttetult upituvad mäed ja künkad ei ole asetatud oma kohtadele looduse kapriislikul tahtel, vaid inimeste käte rammul, hakkad tajuma selles sünges korralageduses teatud mõõtu ning otstarbekust. Vee ja kivikuhelikkude jaotuses tundub teadlik suhtelisus. See selgub eriti, kui olen tõusnud vana dagooba 150 meetri kõrgusele harjale ja näinud enda all kogu maastikku lausa kui kaardile joonistatuna. Suurepärane, kuid süngevõitu vaatepilt: lähemas ümbruses halli- ning ruskesegune kühmastik, lagunevate sammastega, mõresklevate treppidega, luituvate seinaliustikkudega ja pehkivate portaalidega; eemal aga — sinine džungel, tõustes ning vajudes laineliselt, kuni kaob allalaskuva taeva tühjuses.

Budda tempel, ka kõige pisem, koostub vähemalt kahest ehitisest: templist enesest, kus leidub lahtine eeskoda, sammassaal ja altar prohvetikujuga, ning kuplitaolisest kõrvalhoonest, mida kutsutakse dagoobaks. Dagooba on õieti kinnine ruum, kuhu pääseb ainult koopataolise, enamasti maskeeritud ukse kaudu. Pühitsematu jalg ei tohi astuda üle selle läve, sest dagoobas hoitakse templile kuuluvat aaret — mõnd juuksekarvakest Budda peast, prohveti kinga või midagi muud sellesarnast. Igapäevne usklik — harilik koguduseliige — ei näe kunagi eset ennast: ta rahuldub teadmisest, et see on ning püsib. Selliselt jääb aare müstiliselt kaugeks ning salapäraseks.

Ka Anuradjapura vanad templid koostuvad kahest osast. Tänapäeval ehitatakse suure templi kõrvale pisike

dagooba. Vanasti toimiti vastuoksa: tempel oli tihtilugu ainult lisandiks ilmatu suurele dagoobale. Seeüle ei tarvitse imestuda, sest siis oli usk alles „elav" ja pühakulised esemed esmajärgulise väärtusega. Nii näiteks hoiti Anuradjapuras prohveti ristluud, maksa ja todasama kihvakujulist hammast, mis asub praegu Kandy *Dalada Maligava*'s. Suuremad dagoobad — kuni 150 meetrit kõrguselt ja kaks korda sama palju jala läbimõõdult — erinevad Egiptuse püramiididest ainult ehitusviisi ja välise kuju poolest. Püramiid kujutab enesest neljanurgelist kuhikut terava tipuga; need siin — ümmargust kuplit. Püramiid tõuseb enamasti trepiastmeliselt, dagooba — siledalt ja sihvakalt. Praegu on võrdlemisi raske nende geomeetrilisest joonestusest täpsat käsitust saada, sest suurem osa dagoobasid on kattunud aja jooksul palmidega ja põõsastega. Üldiselt näevad nad välja, nagu suured kummulikeeratud kohvitassid.

Vaaraod ehitasid püramiide teadupärast endale viimaseks puhkepaigaks. Mida pikem kuninga valitsemisiga, seda suurem püramiid. Egiptlaste usk hauatagusesse ellu oli lihtne ja kõigutamatu. Arvati, et inimene teispool meeltega tajutavat maailma vajab enam-vähem samu mugavusi, mis maiseski elus. Püramiid pidi kindlustama valitseja laiba puutumatuse ja võimaldama surnule hauataguses elus sama keskuse, mis ümbritses teda reaalses maailmaski. Tänu säärasele utilitarismile osutusid püramiidid hiljem parimaiks allikaiks muistse Egiptuse olustiku uurimisel.

Dagoobade ja templite ehitamise mõte oli sootu teine: neid ei rajatud inimestele, vaid jumalale. Buddist ei usu hauatagust elu, aga ta ei usu ka surma. Talle on elu suur filosoofiline ring alguse ja lõputa. Üksikindiviid on pahestumise produkt. Ta ei tohi saada eesmärgiks iseeneses ega taotella püsivust. Ta on väärnähe ning kõrvalekaldumine suurest filosoofilisest tervikust. Hingestumise, moraalse täienemise, endassesüvenemise ning loo-

bumise ja kõiksuse tajumise kaudu saavutab isik Nirvana — see tähendab: lõpliku rahu ja „mina“ hävimise. Ta on siis jälle isikuliste omadusteta osake suurest filosoofilisest „ei millestki“ — jumalast. Jumal ei ole isik. Jumal ei mõtle, jumal ei soovi, jumal ei teotse. Järelikult ei ole siis templidki ning dagoobad sõna otseses mõttes „jumalakojad“, vaid sümbolid, mis juhivad me mõtte maisest ülimaisele. Neid ehitatakse selleks, et tasakaalustada argipäeva askeldust moraalse loomingu idealismiga. Mida suurem ja kõrgem dagooba, seda kaugemale teda nähakse, seda masendavamalt mõjub ta inimmeeltele.

Ajavaimu maksmapanemise mõttes ei ole muidugi sisulist vahet vaaraode loomingu ja Singhala riigi valitsejate loomingu vahel. Kandes endas kaduvuse aimust ning nähes sugupõlvede kokkuvarisemist, tahtis inimene põlistada vähemalt mälestise endast. Lihtsamaid vahendeid selle saavutamiseks oli arhitektuuriliste monumentide püstitamine. Loomulikult ei tulnud seejuures niivõrt küsimusse kunsti ja ilu taotlemine, kuivõrt ehitise vastupidavus ajahambale ja selle dimensioonid: rekordiks loeti võimalikult suurt materjalihulga kokkukuhjamist.

Anuradjapura usinamateks ehitajateks olid kuningad Devanapiya Tissa (3. sajand e. Kr. s.), Tuttha Gamani (161—137 e. Kr. s.) ja pärast teiskordset Singhala riigi restaureerimist — Barakrama Bahu (1164—1197). Üle saja templi ja dagooba tunnistavad tänapäev nende valitsejate ehitamisalalist püüdlikkust.

Kuhu minna ja millele pühendada siin peamine tähelepanu? Varemeid on nii palju ja nende kuulsus nii rabav, et ei jaksa orienteeruda. Olen võhik sel pühitsetud pinnal, kuhu muistsete mälestiste elustudes on hakanud saabuma uuesti piligrimide tuhanded, nagu see sündis arvatavasti ka usinate ehitajate eneste elupäevil. Inglise administratsiooni hoolikal korraldusel on kõik

muinsusjäänused kergesti külastatavad. Kaks tuliuut ringteed *Inner Circular Road* ja *Outer Circular Road* venivad nagu traageldusniidid ehitiselt ehitisele. Ma ei teinud vist halvasti, et külastasin kõige pealt n. n. Abhayagiri dagoobat. Too mürakas on ehitatud kuningas Valagam Bahu valitsemise ajal 100 aastat e. Kr. s. ja ületab suuruselt kõik Egiptuse püramiidid peale Cheopsi (Cize) püramiidi Kairo lähedal. Insenerid arvavad, et kui meie päevil tahetaks püstitada säärast monumentaalset kuplit, siis kuluks selleks, kasutades kõiki modernseid abinõusid, seitse aastat, misjuures jätkuks tööd 500 töölisele keskmiselt kümme tundi päevas. Kui kaua töötasid Valagam Bahu orjad selle ülesande kallal, ei ole kroonikakirjutajatel teada. Arvatakse vaid, et töö on täide viidud tamuli sõjavangide jõul, samuti nagu ehitise enda käsilevõtmist põhjustas tähtis sõjaline võit, mille saavutas Valagam Bahu maaletunginud tamuli vägede üle. Käesoleva sajandi aluks oli see dagoobade dagooba jõudnud kokkuvarisemise easse. Ähvardavad praod seintes ning augud kupli ülemistes võlvides kuulutasid ehitise peatset lõppu. Ja imelik küll: polnud see enam buddistlik võim, kes asus muinsusmälestise päästmisele, vaid maaletunginud kristlaste oma: kuulus dagooba paigati ja parandati inglaste initsiatiivil ning Inglise riigikassa kuludega. Singhala loomisvõimeliste põlvede järeletulija — pisike käsitööline ja kuli — varitseb ainult võimalust käe väljasirutamiseks, et manguda samalt eurooplaselt jootraha.

Ajaloolasele pakub Anuradjapura ruiinide pesa aastateks uurimisainet. Ka turist leiab siin palju huvitavat ning nauditavat. Võiks rännata päevadekaupa tolles surnute linnas, vaadeldes graniidist elevante, millele toetuvad templite pudenevad poognad. Võiks hardumuses imetella kummalisi kirju ning bareljeefe luituvatel portaalidel. Võiks otsida kogu selle nähtekujustiku varjatud mõtet. Võiks joobuda melanhoolsetest õhtutest, mil sumbuv päike heidab džungli sinkjusse vahakat kuma ja

mäestiku piirded idas tõmbuvad pinguli otsekui viiulikeeled. Kuid inimene, elav inimene selles surnute linnas on häbematuseni tüütu. Ta ei anna teile hetkekski mahti endasse süveneda. Ikka piriseb ja kiunub keegi nagu sääsk teie hinge kallal, ikka riisutakse teie naudingu rõõm ebadiskreetse ligikippumisega. Peaks omama nähtamatuks-tegevat kübarat, et külastada neid ruiine.

Minu mälestis Anuradjapurast on ähmane. Milleks see üliinimlik vaev? Ons inimesel tarvis hoolitseda ajakoide lõunalaua külluse eest? Minutid-õgijad, minutidnärijad mäluvad selle ometi kord tolmuks. Kahtlemata on tänapäeva looming — vähemalt meile enestele — võrratult tajutavam ja vastuvõetavam, kuigi ta ei pretendeeri igavikule. Aga — see on juba tõeotsimise küsimus, järelikult viljatu. Võib-olla on inimpõlvede eksimused, nagu ahelalülid, kõik parajal kohal. Kõige kaudsem, kaugem ja pikem tee olevat tee enesetundmisele. Peab koputama tuhandetele ustele, enne kui avaneb õige uks — kui ta üldse avaneb.

Rahutu ja painajalik oli mu viimane öö Tseilonis. Juba ette hoiatati, et ei pea õhtul õue astuma, sest Anuradjapura on malaariakardetavamaid kohti saarel. Ma jalutasin siiski tundi paar pärast päikseloojakut Tissaveva kõveral tammil. Kuusirp seisis nagu üksildane nagi hallis taevas. Kaubatänavatel vilkusid tuled ja mõningad valged kogud läksid laternatest mööda. Nägin neid ainult vilksatamisi valgusesõõris. Ka järvekaldal seisis paarisajaküünlane latern. Seisatusin hetkeks ta all. „Nüüd nähti sind eemalt...“ mõtlesin. „Kes oled sina? Pimedikust tulija — pimedikku sööstja. Paljas unenägu, viirastus.“

Sama unenäoline on kõik muugi siin ilmas. Näeme seda vaid ajaliku valguse ahtakeses raamis. Kust see tuleb ja kuhu kaob — ära küsi.

Tuba võõrastemajas oli palav. Propeller laes levi-

tas küll tuult, aga ometi litsus õhk hingematvalt. Magama pidin pugema moskiitovõrgu alla. Närvetav higi immitses ihul ning voodigi tundus märjana. Väljas klõbistas öövaht gongi. Läbi unevirvete nägin ikka veel dagoobade kumeraid kühmi ja templite tõmbijalgseid elevante. Aga nüüd ei seisnud need enam paigal, vaid liikusid otsekui karusselli põrandale asetatuna. *Inner Circular* ja *Outer Circular Road* — kõik üks puder.

SISU:

I. Teater 5
II. Saare sisemaale 13
III. Nädal paradiisi 32
IV. Kandy 57
V. Budda jälgedes 72
VI. Kalu Ganga jõel 95
VII. Kolm väikelinna 110
VIII. Anuradjapura 123

K. Ast-Rumori reisukirjade III osa on pühendatud India lõunapoolsetele maadele — Dekhani poolsaarele.

HIND 1 KR. 90 S.